

X. 867

EMLÉKKÉPEK ÉS ÉLMÉNYEK ÉLETEM DERŰS NAPJAIBÓL

ÍRTA

FINKEY FERENC

Gulyás Ferencnek, kelés emlékére és barátságára

Finkegy Ferenc

SÁROSPATAK, 1944

NYOMTATTA KISFALUDY LASZLÓ A REF. FOISKOLA BETŰEIVEL.

ÉDES JÓ FELESÉGEMNEK,
RADÁCSY ERZSIKÉNEK,

ARANYLAKODALMI AJANDEKUL

ÖRÖK SZERETETTEL

Ajánlás.

Ha a ma annyira divatos hangzatos címeket akartam volna utánozni, ennek a kis könyvnek azt adhattam volna tartalmának megfelelő címmel: Amíg egy szegény vidéki árva gyerek feljut az ország legmagasabb kir. ügyészi székebe, a koronaügyészi állásba és a titkos tanácsosi méltóságba. De ez a nyilvánvaló kérkedés igazán nem illett volna hozzám. Ez a kis könyvecske egyszerűen ön életrajzom akar lenni, mégpedig kizárólag családi használatra, legelső sorban feleségem számára.

Az önéletrajzírás is voltaképen nagyboldogság részemről. Hiszen ez csak híres nagyemberek, államférfiak, tudósok, fellalálók, nagy utazók privilégiuma, akiknek élete előrenitte a hazát, az államot, a tudományt vagy a társadalom fejlődését. Az én egyszerű hétköznapi életemnek pedig ilyen jelentősége valóban nem volt. Nem voltam se ügynevezett fényes tehetség, se nagy szónok, se szellemes csevegő, nem szerepeltem a politikai életben. Egyszerűen a jó Isten által belém oltott szorgalommal igyekeztem tehetségem hiányait pótolni s ezzel küzdtem fel magam — nagy ambíció és tülekedés nélkül — ilyen meg sem álmodott és nem is remélt magas állásokba.

Ezt nem álszerénykedés mondatja velem. — A régi görög böles (Chilon) aranymondása: Gnothi seauton (ismerd meg tenmagadat) és a „légy hű önmagadhoz mindhalálig” bibliai igazsága címén merem elmondani, hogy én csupán a szorgalmas önképzéssel és munkakészséggel vittem annyira, amennyire a Mindenható eleve elrendelése szerint vinnem kellett.

Ez bátorított fel arra, hogy nem a nagyközönség számára, melyet csakugyan nem érdekelhet az én egyszerű

életem lefolyása, de rokonságunk és jóbarátaink részére s elsősorban ötven év óta változatlan hűséggel imádott feleségem — a hű és jó feleségről alkotott és megvalósult eszményképem — drága jó szívének a visszaemlékezésekkel való szórakoztatására, leírom életemnek nevezetesebb eseményeit, melyekből rokonságunk fiatalabb tagjai is annyit elvonhatnak tanulságnak, hogy Istenbe vetett hittel s szorgalmas és becsületes munkával az egyszerű sorsban született s korán árván maradt ember is sokra viheti és hasznos szolgálókat tehet a hazának és a társadalomnak.

De felbátorított önéletrajzom megírására az a meg gondolás is, hogyha a Madách felséges tankölteményének alapeszméjét, az Ember tragédiáját, aprópénzre merjük felváltani, elmondhatjuk, hogy minden ember egyéni élete végeredményében egy kis tragédia. A különbség csak az, hogy a Mindenható a sok borús nap és súlyos élmény mellett egyikünknek több, másiknak kevesebb derűs napot és kellemes élményt is engedett megérnünk életünk folyamán. De az Ádám által is rettegett „vég“ mindnyájunkra az elbukás a Mors imperator előtt. A hívő keresztényen emberre azonban ez az elbukás nem megsemmisülés, hanem az Úr biztató szavai szerint (Mondottam, ember, küzdj és bízza bízzál!) felemelkedés, belépés az új életbe, az örök boldogság „szébb és jobb honába.“ Ez az én hitem és meggyőződés is.

Előre jelzem azonban, hogy életrajzom egyoldalú lesz. Már könyvecském címébe felvettem, hogy életemnek csak derűs emlékképeit és élményeit óhajtom feljegyezni. Ennek magyarázata pedig az a meggyőződés, hogy a jó Isten bölcsen alkotta meg úgy az emberi lelket, hogy igyekezzünk elfelejteni, tudatunk alá eltemetni a rossz élményeinket és csak a kellemes, felvidítő emlékeinket szeretjük felidézgetni, másokkal közölni. Én legalább saját önmegfigyelésem s az ismeretségem körében észlelt tapasztalataim alapján azt állapíthatom meg, hogy egészséges lelkű ember inkább szeret a derűs, kellemes élményeivel eldicsekedni, esetleg háryjánoskodni, mint a fájdalmas vagy keserű életeseményeivel.

Nekem is volt hosszú életem folyamán elég sok kellemetlen élményem. Volt részem keserű csalódásokban, méltatlan támadásokban. De nem akarom ezeket felemlegetni és megörökíteni, hiszen ezek felidézése csak a rég elleme-

tett kellemetlen érzések újból átélését jelentené. Viszont boldognak mondhatom magamat, hogy a jó Isten ezek mellett a keserű napok és élmények mellett annyi derűs, fel-emelő élménnyel ajándékozott meg, hogy ezek felsorolásával valószínűleg kellemes perceket szerezhettek azoknak, akik könyvecskémet állapozzák.

Nem adomákat, nem átélt vagy másoktól hallott tréfás eseteket akarok itt összeszededgelni és felmelegíteni. Adomázásra igazán nem volt tehetségem, sem előadási készségem. Én ebben a kis kötetben csak a magam életének derült mozzanatait óhajtom csokorba kötni, egyrészt tájékoztatásul életem folyásának szerencsés eseményeiről, másrészt azért is, hogy megköszönjem az életem folyamán irántam jóakarattal és segítséggel volt rokonaimnak, barátaimnak és jóembereimnek szíves támogatását.

Ez a kis könyvecskéim tehát egyúttal hálaadás mindenekelőtt a jó Isten iránt, aki az én tragédiámat annyi jóléteménnyel, áldással és szerencsével derítette fel. De hála is köszönetet mondhatok itt azoknak a jóakaróimnak is, akikkel életemben kellemes érintkezésbe jutottam s akiktől tanulhattam vagy példát vehettem. Sajnos, ezeknek a jó embereimnek túlnyomó része már az igazuk álmát alussza a különböző temetőkertekben. Jó! mondta Léva József, egyik legkedvesebb költőnk, akivel többször volt alkalmam Tátraszéplakon találkozni és eszmét cserélni: „Szomorú végezte a nagy életkornak (91 évet élt), hogy elhullanak mellőlünk mindazok, akiket szerettünk. De mégis nagy kincs nekem a multam.” Jó magam is ma már kortársaim nagy részével, volt tanáraim, karitársaim, jó barátaim leg-többjével csak a temetők mélabús, de már nekem is oly barátságos utain találkozhatom. Annál inkább kegyeletes kötelességemnek ismertem, hogy a velük töltött kedves óráimat felidézsem s a velük együtt átélt kellemes élményeimet feljegyezzem és átadjam a nálunk fiatalabb jóbarátainknak.

Édes jó Feleségem!

Ezt a kis könyvet aranylakodalmi ajándéku szántam Neked. Vajha megengedné az isteni kegyelmem, hogy ezt a nagy napunkat együtt boldogan megérhelnők. Aranyom és mirhám nincsen, amikkel méltóképen meghálálhatnám azt a kibeszélhetetlen boldogságot, amitől évtizeden át rám

paazaroltál. Én igazán elmondhatom a Csokonai gyönyörű sorát:

„Rám ezer virággal szórtad a tavaszt.“

Csak ezzel a — talán utolsó — kis könyvemmel köszönhetem meg Néked azt az angyali türelmedet és sok-sok jósgöndal, amivel az én gyarlóságaimat elnézted s életem minden napját ötven éven át megaranyoztad.

De fogadjatok tőlem szívesen, drága jó sógornőim, sógoraim és a Ti összes szeretteitek, szívesen ezt a kis könyvecskémet. Erzsikém után Ti tettétek gyönyörűségessé családi életemet. Ha minket a jó Isten nem áldott is meg gyermekekkel és unokákkal, de a Tieitekben, azok szeretetében bőséges kárpótlást nyertünk. Legyen ez a kis munkám emlékeztető Nektek — ha már nem leszek közöttetek — egykori „Feri bácsi“-tokra.¹

¹ Ezt a könyvecskémet, mint az ajánlás is mutatja, aranylakodalmi ajándéknak szántam drága jó feleségem számdra. Ezért nem is gondoltam előbb kinyomtatni, csak 1946 augusztusra. A második világháborúnak immár ötödik esztendőre elhúzódása azonban, az érthető nyugalatlanság, hogy megérjük-e ezt a nevezetes évfordulónkat s lesz-e akkor módunk és lehetőség a kinyomtatásra, arra készítette, hogy már most, két évvel előbb, kiszedessem kis munkámat. Hiszen a bernes ajándéktárgyainkat rendszerint előre be szoktuk szerezni. Ezért igyekeztem én is jó előre elkészíteni ezt a szívemből fakadt ajándék-könyvecskémet a várva-várt nagy alkalomra, hogy megmentsem a netaláni elpusztulástól.

Szülővárosom: Sárospatak.

1. *Sárospatak* . . . Költők, tudósok, nagy írók hány és mily gyönyörű dicsőhimnuszokat írtak szülőföldjükről. Petőfi sas-lelke csak „lent az Alföld tengersík vidékén“, a róvák végtelenjén van otthon, — Burns csak a „Felföld“ bérces hegyeit imádja (The hills of the Highland for ever I love), — Béranger-nak az egész világon legszebb hely az ő Normandiája (Aucun séjour n' est plus beau que ma Normandie), meghalni is odakészül . . . Nekem sincs tehát okom restelkőzni amiatt, ha az én szívem is kicsordul „szülőföldem szép határának“, Sárospatak nevének hallatára.

Az Uristen is bizonyára kedvében teremtette ezt a gyönyörű pontot ott, az északi Kárpátok legalsó nyulványán s a magyar Rónaság legtetején, ahol összeölelkezik a Felföld, a Tokajhegyaljának „nektárt csepegtető“ remek hegykoszorúja, az Alföld „száz kövér gulyát“ legeltető síkságával, a Tiszáig lenyúló pataki „alsó határral“.

Ha valaki — habár nem Patak szülötte, vagy neveltje — felmegy a Nápolyi Vesuv-hoz meglepően hasonló alakú pataki Királyhegy, vagy a mellette levő Megyer-hegy tetejére, vagy a legendás hívű Árpádkori, közönségesen úgynevezett Rákóczi-vár donjon-ának ormára, lehetetlen, hogy fel ne kiáltson: micsoda istenáldotta, elragadó látvány! Északról a remek Sátorhegy zárja be a láthatárt, keletről messzi távlatból a gyönyörű tokaji hegy kéklík előttünk, lábaink alatt, mint óriási ezüst csik kanyarog a Bodrog, nyílegyenősen délnek pedig előttünk a nagy magyar Alföld, le a Tiszáig . . .

Ha Szemere Bertalan, a pataki főiskola egyik legnagyobb és leghálásabb tanítványa, aki igazi költői nyelven írta le emlékirataiban Patak természeti szépségeit, azt fűzi elmélkedéseibe: „Valahányszor elhagytam e bájos vidéket — szünnapokra menve, mindig búsultam s lelkem örömeiben repde-

sett, valahányszor visszatértem belé és keservesen sírtam, midőn végkép el kellett hagynom, mivel soha később oly meglegedett, oly boldog nem voltam“... mennyivel inkább hálásnak kell lenni nekem, aki 42 évig élvezhettem ezt a szívemhez nőtt szülővárosomat. Elmondhatom én is Szigethy Ferencsel, egyik fiatalabb jeles putaki költőnkkel:

*„Deresedő öreg fejjel,
Könnyben úszó két szememmel,
Ma se bírok a szívemmel,
Ha gondolok rája . . .“*

Putakhoz azonban nemcsak természeti szépsége, de még inkább az a két nagyszerű intézmény bilincseli oda — immár valóban öreg fejemmel is — lelkemet és képzeletemet: az Árpád-kori ősi, kilencszáz éves vár és a négyszázéves főiskola, melyek egyaránt büszkeségei és dicsekvései a magyar művelődéstörténelemnek. Ennek a két ősi intézménynek árnyékában nőttem fel és éltem 42 éves koromig. Kibeszélhetetlen sok kedves emlékképem van mindkettőről s elszámlálhatatlan drága élmény él róluk lelkemben. Nem is kísérlem meg ezeket papírra vetni, csak egy röpke pillantást vetek vissza ezekre a szép emlékeimre.

A várat kívülről már kicsi gyermekkoromban jól elmémbe véshettem. Testvérbátyám, Pali, a Bodrognak a várral szemben levő kispataki oldalára járt lürodni s engemet is levitt rendszeren a folyó sekély részére, a mai remekül kialakult strand-fürdő akkori primitív helyére. Itt gyönyörködhettem már gyerekésszel a csodaszép Donjon-ban, a hatalmas sziklavárban, melynek történetét bátyám, nagyanyám és a népiskolai tanítóm meséléséből mohón szívtam magamba. Már ekkor képzeleim lettek az Árpád királyainkról, a Rákócziakról, Lorántffy Zsuzsánnáról és Zrinyi Honárról. Majd gimnázista koromban alaposan megismertem a magyar történelemnek a putaki várhoz fűződő dicsőséges korszakait, a kuruc világot, a fejedelmek szabadságharcait.

Mint gimnázista, majd jogász, amikor csak a várkert nyitva volt a közönség előtt, igyekeztem kiélvezni a gyönyörű nagy angolpark szépségeit, a lerombolt régi vár romjait, melyeknek folyosóin, kuzamátáiban sokszor bujkáltunk pajtásainkkal, vagy felmentünk a tarpéji sziklának elkeresztelt kiugró sziklacsúcsra s onnan szavalgattuk a: „Ki áll amott a szírfüveten . . .“ lelkes strófiát a nagy Hunyadi Jánosról.

Eleinte szent félelemmel surrantunk el a várnak zöld repkénnyel beültatott lakott része előtt, óvakodva a bejáratot őrző hatalmas szentbernáthegyi kutyáktól. Később aztán, mikor a német Bretzenheim herceg jó magyar felesége, Desselffy grófnő szíves engedélyével meglátogathattuk, ha idegen vendégünk érkezett, a vár belső termeit is, nagy lelki élvezettel jártuk össze a régi fejedelmi helyiségeket, a nagy lovagtermet, ahol a Rákócziak országgyűlést is tartottak, a Sub Rosa sarokszobát, ahol a Wesselényi Ferenc-féle összeküvést szótték s ahonnan datálta II. Rákóczi Ferenc is rendeleteit a kuruc brigadérosainak, a remek múzeumot és könyvtárat. Később pedig, már mint pataki jogtanár, abban a szerencsében is részesültem, hogy az új tulajdonos, a fiatal Windischgraetz Lajos herceg, aki a jogakadémián hallgatóm volt, feleségével, a gyönyörű Széchenyi Mária grófnővel együtt meghívtak többször is vacsorára s ilyen alkalommal még közvetlenebbül megcsodálhattunk minden nagybecsű műkincset s üdögélhattunk a Lórántffy-szobákban s a ritka művészettörténeti becsű Perényi kandalló előtt. Csupa történeti emlékek, nagy fejedelmek és fejedelemasszonyok lábnyomai . . .

A főiskoláról, az én igazi első Alma Materemről valóban lehetetlenség lenne pár sorban megrögzíteni rengeteg kellemes emlékképeimet s boldog ifjú- és férfikori élményeimet. Szüleik házuk épen a főiskola tözsomszédságában lévén, már népiskolás koromban mindennap el kellett mennem előtte, gimnazista és jogász, majd jogtanár koromban pedig napjaim javarészét ott kellett töltenem a főiskola udvarán vagy terteiben, a tornatéren, a remek iskolakertben. Mennyi gyermekkori játék, torna- és más ünnepély s tanórák kedves emlékei fűződnek ezekhez a helyekhez, az iskolakert látihoz, utaihoz, a sokáig egyetlen szoborhoz, a Horváth Mária és Simon testvérek, a legnagyobb jelenkori alapítványozók gyönyörű emlékéhez. Boldog vagyok, hogy szemtanuja lehettem a főiskola nagyszerű fejlődésének, az újabb és újabb építkezéseknek, szoboravatásoknak, örömnépepeknek, ezek sorában is a legnevezetesebbnek, a főiskola 400-ados jubileumának.

Pataknak, mint városnak állapotáról szintén kibeszélhetetlen szép emlékek rajzanak elmémben. Nem a város szépségéről, hiszen erről sokáig nem lehetett beszélni, de a kedves élményekről, melyek gyermek- és fiatalkoromban rózsaszínbe öltöztették a macskafejköves, barbár burkolatú utcákat,

a Kutyaszorítónak nevezett szűk sikátort, melynek sarkán — a későbbi csinos főiskolai kórház előtt — egy kis kocsmá éktelenkedett ezzel a felírással: Hó, megállj a Fehér Lónál: Weisz Sámuelnál. Népiskolás koromban az iskolából hazajövő pajtásaimmal mindig megálltunk az elmés felirat előtt s mulattunk rajta. A Kovács-utcai „Vereb rák” kocsmá dísztelen fabáncslobogója hasonló ártatlan örömünk tárgya volt.

Néhai jó apósom, *Radácsy György*, az ő utólérhetetlen remek zamatos magyar stílusával gyönyörűen leírta az 1859. és 1909. közötti ötven év (az ő addigi pataki élete) alatti Patak képét, rendkívül érdekes történeti adatokkal illusztrálva.

Bizony, nemcsak a hatvanas években, de még az én gyermekkoromban, a hetvenes években is, Patak egy szegényes kis mezővároska volt. Még akkor három külön községből állott: a Bodrog jobbpartján, a gyönyörű fennsíkon volt Nagypatak, balparton Kispatak és a várkert birtoka mögött egy igazi kis falu: Józseffalva, az úgynevezett Hustác (Holstadt). 1883-ban egyesül Sárosmagy- és Kispatak: Sárospatak néven. Majd 1912-ben Józseffalva is beleolvad. Egészen a XIX. század végéig Patak egy elbanyagolt kis városka volt. A régi Rákóczi birtok elkobzása után, 1711-től Patak az új német hercegek (Trautsohn, majd Bretzenheim Ferdinánd) földesúri hatósága alá került. A XIX. század negyvenes éveinek alkotmányreformjait megelőzve, Patak város 1836-ban „megváltotta” magát a földesúri hatóság alól, a bécsi banktól 70 évre felvett nagyszűkű törlesztéses kölcsönrel. Ennek a nagy adósságnak kamatai tényleg 70 évre megnyomorították a várost, illetőleg az annak jogait gyakorló közblrtokosságot. Még én is fizettem a váltság kamataira, mint fiatal tanár. De aztán 1906-ban felszabadult a város e teher alól s nagy lassan és nehezen megindult a város fejlesztése.

Nagy lendületet adott a fejlődésnek, Ballagi Gézának, a főiskola egyik legjelesebb jogtanárának országgyűlési képviselővé választása. Ez a nagy gyakorlati érzékkel rendelkező tanár hajtotta keresztül a város képviselőtestületében (a néptanítóból városi főbíróvá választott, nagy ambícióju Molnár János segítségével) a városnak aszfalt-járdával ellátását, az utcák kiegyenesítését és sok egészséges reformot a város életében.

A főiskola előljárósága is mindenképen segítségére jött a városnak a város szépítésében. A gazdasági fellendüléssel kapcsolatban sorra épültek a csinos földszintes és emeletes

házak a két főutcán. A régi városháza is új szint kapott. Úgy, hogy az alatt a hetven év alatt, amit én átéltem Patak életében — 42 évig, mint ottani lakos, azóta mint állandó nyári vendég — óriási fejlődésről tanuskodhatok. Nagy későn megkapta Patak a kir. járási bíróságot. Ennek új épülete a Rákóczi út közepén egy rozzant kovácsműhely helyén, — épen a mi, szintén megcsinosított házunkkal szemben. Adóhivatala is lett (ezzel megszabadult — legalább ennyiben — a Patak haladását mindig féltékenyen néző Sátoraljaújhely gyámkodásától). Nagy díszet adott a városnak az 1911—12-ben felépített új állami tanítóképezde gyönyörű új épülete, a vasút felé vezető út (Eötvös-utca) szabályozása, az ottani gőzmalom új hatalmas épülete, a Bodrog új vashídja, majd a Bodrogközi, ugynevezett kisvasut új állomása, a Bodrog balpartján kialakult strandfürdő és csónakház.

A főiskola 400 éves jubileuma tiszteletére a főiskolai kert egy részének átengedésével gyönyörű új aszfaltos út nyílt a vasúti állomáshoz, mellyel lehetővé vált a főiskolai kert felszabadítása a vonatokra igyekvő közönség tömegétől, a Jegyzői internátus (jelenleg katonai laktanya), végül a főiskola új épülete: az angol- és humán internátusok, a főiskolai kórház új épülete, a főiskolai kertben felállított új szobrok: Tompa Mihály, Erdélyi János, majd a legdicsebb fejedelemlő, Lórány Zsuzsanna remek szobra, Kazinczy Ferenc, Kazinczy Lajos (az aradi 14-ik vértanu-tábornok) és Kazinczy Gábor a nagy szónok, s végül a főiskola nagykapujával szemben, kitűnő szépérzéssel kialakított félkörben II. Rákóczi Ferenc álló szobra, a másik oldalon pedig az első világháború hőseinek emlékszobra... mindezekkel Patak oly csinos és rendezett külső képet kapott, hogy valóban ma már nincs okunk szégyenkezni Patak szegényes külsején.

Ime, ez az én szülővárosom múltja és jelene az én röpke visszapillantásom szerint. Ebben a történeti levegőjű városban, ahol valóban a kövek is hirdetik a régi dicsőséget (Saxa loquuntur), és a puritán egyszerű, becsületes munkás életet, itt pillantottam meg 1870. január 30-án a jó Isten napvilágát. Csak hálát adok Öneki, hogy ilyen remek életpert nyújtott nekem már születésemkor. Már ez a történeti levegő, ez a nyugodt, kellemes környezet, a főiskola hagyományos szelleme predestináltak engemet is a pataki tanárságra. De predestináltak és készítettek erre a másik nagy determináló tényező, a családi hagyomány is.

Mindennap hálát adok a jó Istennek, hogy születésemmel egy olyan becsületes, tisztas papi és tanári családba helyeztettem, amelyben mint családi tradíciót szívhattam magamba a szorgalmas, munkás életfelfogást és a mélyen vallásos, egyszerű, puritán erkölcsöket. De hálát kell adnom a Gondviselésnek azért is, hogy fiatal tanár koromban feleségem révén egy másik, hasonló vallás-erkölcsi szellemű boldog családi körbe juttatott, hol ezeket az alapjellemvonásaimat csak tovább erősíthettem és megszilárdíthattam.

A pataki Finkey-család.

Sárospatak nekem nem csupán Alma Máterem. Én nemcsak diák koromban élvezhettem Patak természeti szépségeit s merenghettem történeti hagyományain. Patak nekem szülővárosom és családi tűzhelyem is volt, ahol életemnek nagyobb felét éltem át bánatban — örömben. Megint csak Petőfit kell idéznem:

*Könnyhen úszik két szemem pillája
Valahányszor emlékszem rája.*

Nekem is a pataki szülei házuk a legelső és legkedvesebb emlékképem.

Ott, az öreg Kollégium tőszomszédságában, a Placz-, ma Kossuth-utcai kis öreg házban rengett bölcsőm, ott és az 1896-ban, nősülésem alkalmából vett saját kis házukban éltem át gyermek- és ifjúkoromat s férfikorom javarészét, míg az isteni Gondviselés a kolozsvári tud. egyetemre el nem szólított. Mlóta elköltöztem Patakról, a jó Isten kegyelméből három, szintén gyönyörű városban tölthettem éveimet: kincses Kolozsvárt, ennek is egyik legszebb pontján, a Házsongárd tetején, azután Pozsonyban, az ősi koronázó városban, a felséges szép Hegylliget derekán, szemben a pataki Rákóczi várra emlékeztető pozsonyi várral, végül Budapesten, a szépséges budai hegyek oldalában. S bár mind a három helyen szintén gyönyörű, a patakinál előkelőbb külsejű lakást kaptam, de álmaimban mindig csak a pataki saját kis házuk kedves szobáiban bolyongok, oda „vagyik vissza képzeletem”.

A pataki Finkei család, melynek utolsó férfi leszármazottja voltam, Borsod megyéből eredett. A hiteles anyakönyvi

adatok szerint szépapám: Finkei Sámuel, borsodi lelkész (1738—1804.) volt, szépanyám Tóth Éva. Nagyatyám: Finkei Ábrahám (1781—1849), előbb szendrőládi lévita, majd hegymegi ref. lelkész, felesége, nagyanyám: Paksy Erzsébet. Édes apám Finkei Pál, sárospataki gimnáziumi tanár, édes anyám Tatár Eszter).

Apámról, *Finkey Pál*, gimnáziumi tanárról (1820. december 20.—1872. december 26.) nagyon sok szépet olvastam és hallottam is. Sajnos, én még nem voltam három éves, mikor az 1872 végén Patakra is eljutott kolerajárvány elragadta őt — s 24 óra múlva édesanyámat is, (akinek „szíve megszakadt“ után) — tőlünk. Így személyes élményem nincs róla. Egy halvány emlékkép azonban mégis él lelkemben. Egészen világosan emlékszem, hogy apánk, egy mellig érő hosszú szakállu öreg ember, az elsősobánkban a hátán hurcolgatott és közben magyar nótákat dudorászott. Majd letett az öreg dívány sarkába, ezt mondva, no fiaskám, neked elég volt, most lkát veszem fel. Idősebb testvéreim, Pali bátyám és Eszti néném, mindkettő csodálatos élénk emlékezőtehetséggel megáldva, igazolják, hogy ez tény volt.

Apánk tanári, írói és családi jellemét nagy melegséggel rajzolta meg Szinyei Gerzson: A Finkei testvérpárról írt emlékbeszédében (Figyelmező 1874.).

Apám és testvére, a nála négy évvel fiatalabb József, 1834. február 18-án iratkoztak be először a főiskola anyakönyvébe. Már az első félévben kitűnő helyre jutottak osztályukban, Pál mint inferior syntaxista 30-ik, József mint grammatista 44-ik lett (Akkoriban a tehetség és szorgalom szerint félévenként rangsorozták a kis diákokat. A legelső helyeket azonban a nemesi rend előkelőbb fiainak juttatták a loyális professorok). De a tanári kar rögtön szemet vetett a tehetségesnek látszó két Finkey-re, hamarosan segélydíjat is juttatott nekik. Pál 1846-ban, József 1848-ban esküdtdiák lett s az 1847/48 ik iskolai évben mindketten köztanítóságot (publicus praeceptor-ságot) viseltek. Rendes tanárrá azonban József lett hamarabb. De miért? Apánk, Pál, nagy lelkesedéssel vett részt az 1848-iki alkotmányreform-mozgalomban, majd a 48/49-iki szabadságharcunkban. Érdekes különben, hogy a két testvér izzig-vélig a classicus műveltség fanatikusa volt ugyan s már diák korukban nagy buzgalommal tanulmányozták az ókori latin és görög írókat, de a negyvenes évek nagyszerű reformáramlata, mely a latin nyelvű tanítás

kultusza helyett a magyar nyelvet kívánta uralkodóvá tenni, őket is magával ragadta s a pataki diákság irányú nemes forrongásának ők voltak a vezetői. Különösen Pál, aki eleve-
nebb szellemű és bátrabb lelépésű volt, lett kedvence és vezetője az ifjúságnak e téren is.

A 48. március 15-iki nagy események a pataki diákságot is lázba hozták. A szabadságharc kitörésével pedig apánk félretette az életpályaválasztás gondjait és sietett a veszélyben forgó hazu megmentésére. Mint bátor és vitéz katona vett részt a Görgey táborában, melynek emlékére egész életében nagy kegyelettel és büszke önérettel gondolt. A híres vörös sipkásoknál (kassai 9-ik zászlóalj) szolgált több hónapig. Katonás tartását haláláig megőrizte. Ezt Pali bátyám örökölte tőle.

49. április közepén került haza apánk a hadjáratból. Öt nap múlva letette a kápláni vizsgát és segédlelkész lett Abuújszántón. (Átányi József, koronahelyettes, Pali bátyámnak és nekem is jó barátunk, nagyapja mellett.) 1850. júliusában aztán a szikszói gimnázium tanárává választatott s két évig itt működött. Egymaga tanított hat osztályban mindenféle tárgyakat s az igazgatói teendőket is végezte. (Maga beszélt el azt a mesébe illő dolgot, hogy miután a nappalok rövidek voltak egy tanárnak hat osztály kiképzésére, nagyobb tanítványai este lámpásokkal keresték fel lakását, hogy különösen a latin szerzők műveit az ő vezetése mellett olvashassák.) Ottani tanárságát a szikszói algimnázium fénykora gyanánt emlegették később. Tanítványa volt Vécsey Tamás, a későbbi nagynevű budapesti egyetemi tanár is. 1852-ben a miskolci gimnáziumba hívták meg rendes tanáruul s itt tanított szintén két évig. 1854-ben választotta meg aztán az egyházkerületi közgyűlés a sárospataki gimnázium tanárává s ez évi szeptembertől haláláig, mint a pataki főiskola egyik kiváló tanára élt és dolgozott szent lelkesedéssel.

Évenként, mint Szinyei Gerzson írja, 120—150 gyermek fordult meg kezén, akik közt nem ritkán 15—18 éves nagy kamaszok is voltak, akiknek kipallérozása eléggé próbára tette a tanári képességet. De apánk „a szeretet kifogyhatatlan türelmével” vette őket szárnyai alá, hogy „lelkeket nyerjen s egyet se veszítsen el a kicsinyek közül.”

Nemcsak szokás, de szív dolga volt nála, hogy vasárnapként meglátogassa az Urnak házát, még pedig rendszeren tanítványainak élén. Ő, aki olyan szívesen elringatta magát

egy-egy vallásos ének hangulatában és dallamában, ő aki gyönyörködni tudott a gyülekezeti istentisztelet magasztosságában: meg volt győződve, hogy a növendékek jobb és szebb érzéseire ily módon is lehet és kell hatni.

Mint író mélyebb tudományos munkákat nem ért rá kidolgozni. Irodalmi hírnévre nem is vágyott. Beírta, hogy latin tankönyvet és szótárt készített s a latin nyelvteni szabályokat versbeszedte, hogy a kezdők könnyebben megtanulhassák. Több fontos munkát fordított le latinból magyarra, amiért Erdélyi Jánostól nagy dicséretet is kapott. A Sárospataki Füzetekben több tanügyi dolgozata is megjelent.

Szinyei Gerzson bátyánk leírta apánknak külső alakját is. „Termete közép, inkább zömök, szikár volt. Testtartása és járása egyenes, mintha katonakorában tanulta volna meg. Férfias arcán, melyről gondosan ápolt rengő szakáll nyulott hosszan alá, a komolyság és határozottság, a jóság és szelidség vonásaival volt párosulva. Mintha egy őtestamentumi pátriárcha támadt volna fel benne újéletre.“

„A magán és társas érintkezésben nyújtas és szeretetreméltó ember, szívesen és áldozatra mindig kész barát volt. Modorában az egyszerűség, igénytelenség, a szerénység tartózkodása, az emberbaráti szeretetteljes ragaszkodás saját-szerűen olvadtak együlvé. A társas köröktől nem húzódott vissza, de csak bizalmas embereket közt érezte jól magát.“ Így különösen szerette a nála jóval fiatalabb *Szinyei Endrét* és *Mitrovics Gyulát*, akikkel csendes adomázgatás közben éjtélig is elmaradtak s akkor kedélyesen („circiter körül van“) igyekezett haza a családj szentélybe. Lágyan folyó, édesen zengő hangja volt, mellyel kedves hangulatba ejtette és megvarázsolta környezetét.

Hogy ez a jellemzés nem kartársi elfogultságból eredt, azt talán igazolja az a saját kedves élményem is, hogy mikor hetedik gimnazista koromtól fogva legatföbba jártam, minden lelkésztl és igen sok világi embertől én magam is csak a legnagyobb kegyelet és magasztatás hangján hallottam emlegetni apámat, mint az igazi régi szabású, de a jólelkő, a tanítványait szívből szerető bölcs professor mintaképét.

Apánk, mint gazda is lparködő és takarékos ember volt. Feleségével is kapott valamit, de szerény fizetéséből tudott félretenni, illetőleg pár hold földet (Botkötető, Bolhás, Dorkó), a Megyeren egy kis szőlőt venni s ami nekünk legbecesebb volt, egy szerény, az akkori viszonyokhoz mérten elég jóképű

kis házat a Piac (ma Kossuth) utcán megvenni, melyben valamennyien születünk. (Még egy szegényesebb kicsi házat is vett a Hécén.) Két ökör és tehén is volt a hosszú udvar végén levő istállóban és szekér a fészerben. Ebben még egy régimódi kis kézimalom is volt, melyen én is vígan örülgettem a kukoricát.

Talán nem tévedek, ha ezek alapján megállapítom, hogy milyen lelki vonásokat örököltem én édesatyámtól. Kétségtelen, hogy a tanári hajlamot, tanítványaim szeretetét és lelkiismeretes vezetését, az életre való előkészítésüket, a mély vallásosságot és egyházlásságot, az egyházi énekek és a magyar nőták szíven szerint éneklését, végül a legbecesebb: otthonom, dolgozószobám, a családiélet olthatatlan szeretetét, feleségem iránti gyöngédséget és odaadó figyelmességet, valamint a takarékoságot . . . mind ezeket a szép erkölcsi tulajdonságokat öntudatlanul -- hiszen közvetlen tapasztalatom nem volt apám személyéről -- atyai örökségemnek tekintettem és legmélyebb hálával gondolok rá gyermekkoromtól mai napig. Az íróasztalomon előttem levő kis fényképe, mely csakugyan egy ótestamentomi agg pátriárcha képének beillene, jóllehet alig ötven éves korából való, ma is legbecesebb emlékképem. Feleségem gyönyörű fényképei között az ő nemes és méltóságos férfiarca biztat, erőt és kedvet nyújt mindennapi munkám folytatására.

Édesapánk még mint miskolci tanár lépett házasságra, 1853 október 17-én. Felesége, a mi édesanyánk, egy pataki kisbirtokos nemes ember Tatár Mihály és ennek felesége, Pédery Eszter leánya: *Tatár Eszter* volt (1827 szept. 28—1872 dec. 27.) Sirig tartó ideális szeretet kapcsolta őket össze. Kifogyhatatlan figyelmességgel voltak különösen egymás iránt. Hűségesen ápolták egymást gyengélkedéseikben. Mindketten úgy voltak teremtve, hogy legnagyobb örömiük a családi tűzhely melegének élvezése s legnagyobb boldogságuk az volt, hogy a jó Isten bőséges gyermekáldással jutalmazta fáradságos életüket.

Édesanyám arcára, — nagy fájdalomra — egyáltalán nem tudok visszaemlékezni. Fénykép sem maradt róla. Idősebb nővéreim, Pali bátyám és rokonaink elbeszélése szerint Ilka nővérem hasonlított hozzá legjobban, tehát vékony, törékeny szőke szépség lehetett. Fáradhatatlan gondos anyu és háziasszony volt, akiről mindenkitől csak jót és szépet hallottam. Hat gyermeknek adott életet. Kettőt kicsi korukban

eltemettek szüleink, ami végtelen fájdalmat és bánatot hagyott édesanyánk s még inkább apánk lelkén.

Nagyanyánk. Mikor szüleink 1872 karácsonykor (apánk december hó 20-án, anyánk pedig 27-én) tragikus hirtelenséggel egyszerre meghaltak, mind a négyen, akik a Mindenható kegyelméből életben maradtunk, apró gyermekek voltunk. Eszti nénénk, a legidősebb is mindössze 12 éves volt, én a legkisebb két és fél éves voltam. Mi lesz a négy kis árvából, ki neveli fel őket, ez a kérdés toltult a rokonság és a jóismerősök elé. De volt valaki mellettünk, uki bibliás lelkével nyugodtan és bátran felemelte fejét:

*Hogy övét el nem hagyja,
Ki mindnyájunk édes Atyja.*

„Nagymama“, édesanyánk hetven éves öreg anyja volt ez a mi mentő horgonyunk, aki acélos lélekkel vállalta kidőlt szüleink helyének betöltését. És be is töltötte 15 éven át. Férfi megsebzényítő eréllyel és okossággal vette át a kis háztartást és Isten segítségével felnevelt bennünket. Úgy, hogy mikor 84 éves korában örökre lehunyta szemeit, azzal a nyugodt öntudattal halhatott meg, hogy híven elvégezte feladatát és jó sorsban hagyott mind a négyünket.

Nagyanyánk: Tatár Mihályné, Péder Eszter, 1803 október 23-án született Péderen. Atyja nemes Péderi István, anyja Csétfi Mária volt. Szülői halála után Fodor Pál — sátoraljaújhelyi ügyvédnél nevelkedett. Itt ment férjhez 1825 május 17-én, az anyakönyvi bejegyzés szerint: „Tatár Mihály becsületes nemes ifjúhoz, tettes Meczner Pál, Lácza Szabó Dániel és Balogh István urak jelenlétében. Összeeskötvé a prédikátor által, jegyesét viszi Patakra.“ Mint nagyanyánk később mesélgette, a Fodornál volt szép összegű öröksége ügyvédi költségeken elúszott. De derűsen emlegette, hogy Ujhelyben gyakran volt alkalma a nagy Kazinczy Ferencnek is ebédet készíteni, aki sor-kosztra járt agg korában az ujhelyi úriházakhoz. S aki minden alkalommal megcirogatta őt és megkérdezte: Mi lesz az ebéd kisasszonykám? Tatár Mihálynak, anyai nagyapánknak háza Patakon a Hécén volt. A sok apró ház között elég csinosan mutatott. Itt éltek nagyanyámék 1849-ig, amikor nagyapánk meghalván (az ő sírja is ott van a Finkey család bekerített sírkertjében), nagyanyánk egyideig tovább kezelte kis vagyonkájukat. De mikor két lánya, Eszter és Juliánna férjhez ment s fia, Mihály, a teológiát

elvégezve, lelkész lett P'hrügyön (a Taktaközön, Zemplén déli sarkában), nagyanyánk átköltözött édesanyánk és apánk Piac-utcai házába, hogy segítsen fiatalasszony lánya háztartási terhein.

Nagyanyánk tehát nemcsak minket, az árván maradt apró unokáit, de már édesanyánkat és apánkat is védő szárnyai alá vette. Apánk sokat gyengélkedett gyomorhajával, édesanyánkat a nagy gyermekáldás és a hat gyermek gondozása igen megviselte, így nagy áldás volt a tapasztalt, okos, erős, magas, egyenes tartású nagyanyánk oltléte reájuk is.

Ha szüleimről nem jegyezhettem fel emlékképeket, annál több kedves emlék él lelkemben nagymamáról, erről a áldott jólelkű, a régi boldog időkre emlékeztető nagyszszonyról. Hetven éves volt, mikor rászakadt a négy árván maradt unokája tartásának és nevelésének gondja. Testi és lelki ereje azonban csorbitatlan volt és mi valóban úgy élhetünk körülte, mintha semmi se változott volna. Különösen engemet, mint legkisebbet vett féltő szárnyai alá. Nem engedett felvinni az árvaházba, legyőzte másik vejének, a mi gyámunknak ellenzését és ígérte, hogy engemet ő nevel fel. Úgy is lett. Gyermekkori életemre és szellemi fejlődésem első szakára ő volt döntő befolyással. Én is ragaszkodtam hozzá, mintha csak édesanyám lett volna. Jóságos kék szemével, melyek bizonyították fiatalkori szépségét, mind a négyünket a legbölcsebben tudott kormányozni és irányítani.

Tőle vettem át — már szinte tudatosan — a vallásosságot és a hazafias érzéseket. Mihelyt olvasni megtanultam, amire a házunkban lakó *Dóka Imre*, egy derék komoly teológus diák kapott rá, rendes kötelességem lett minden vasárnap délután egy-két fejezetet felolvasni neki az öreg nagybetűs Bibliából s egy imádságot a jó Szikszayból. Így önkéntelenül megszereltem a Bibliát, melyet ma, öregségemben is nemcsak vasárnapokon, de gyakran hétköznapokon is előveszek lelki gyönyörűségül és okulásul. Hibetetlen, mennyi bölcsesség és okos gyakorlati tanács van ebben a könyvek könyvében! Nagyanyám szinte könyvnélkül tudta a bibliai „szent történeteket” s ő mondta meg, melyiket olvassam fel neki, mert látása késő öregségében erősen megromlott, sőt utolsó négy évében egészen el is veszett. De ilyen állapotában is folyton tett-vett, dolgozott — amire képes volt, — a szobákban és az udvaron. En adtam kezébe a botocskát és figyeltem, nincs-e valamire szüksége.

De nagyanyám oltotta belém legelőször a hazafiasságot is. Ő mesélgetett nekem, a Rákócziakról, a II. Rákóczi Ferenc bűjdosásáról, melyben a mi őseink is résztvettek volna.

Nagyanyám küldött be 4 éves koromban — református ovoda hiányában — a r. kat. óvodába, hogy lássam meg — a népiskola előtt — a gyermekek rendre szoktatását és részt vegyek a csoportos játékokban. Nem sokáig jártam ide, mert „skarlát himlőbe“ (a mai sarlach-ba) estem. Ebben a súlyos betegségemben is nagyamama gondossága segített át, a nagyszerű bölcs Lengyel „Endre bácsi“ orvosi tudománya mellett. Nagyanyámtól tanultam meg, miképen kell vigyázni a betegnek is önmagára. A konyha felőli ajtót, mint már lábadozó, magam is mindig behajtottam, hogy a hideg ne jöjjön rám. Ő rakosgatta később is a népiskolás koromban megfagyott lábaimra a házi medicinákat (káposztát, reszelt nyers krumplit.) Nagyanyánk életbölcsességére vall az is, hogy mikor Eszti néném férjhezment, a lakodalom után reggel átadta neki a kamara kulcsot azzal, hogy kedves lányom, mától fogva te vagy a háziasszony, te intézkedj mindenben, én csak segítőd leszek. Persze, ő volt a valódi jobbkez ezután is, mindhalálálg.

Mint nyolcadik gimnázista épen a pünkösdi legációról jöttem haza, mikor Sándor bátyánk azzal fogadott az állomáson, hogy nagyanyánk beteg, szélütés érte s legyenek készen a legrosszabbra. Aggódtak Eszti nénémmel együtt, hogy fogom elviselni a nagy csapást én, akit legérzékenyebben sújtott a veszteség. Bizony, nehezenre esett tehetetlenül látni a jó öreget, a folytonos munkában élt drága nagyamamát. A jó Isten megengedte, hogy még egy hétig láthassam. A szélütés megbénította ugyan, de teste nem hült ki csak egy hét múlva. Most már odakerült ő is rég porladó férje és apánk-anyánk közös sírja mellé, a családi sírkertbe.

Nagyanyánk üdött emlékét hálás kegyelettel őrzöm szivemben. Jóságos arca ma is előttem áll.

Kegyeletes kötelességemnek érzem itt *testvéreim* életéről, jellemvonásaikról is egyet-mást lejegyezni.

1. Legidősebb nővérkém: *Erzsike* (1858—1868), Eszti néném és Pali bátyám közlése szerint igen szép tehetségű, bájos, vidám leányka volt. Sajnos, tíz éves korában váratlan hirtelenséggel szívbaj vitte el.

2. Második nővéremnek, *Eszternek* (1860 ápril. 1. 1941 aug. 7) azonban hosszú életet adott a Mindenható. Karesű,

finom arcú szép leányka volt, amit a Szepesolaszi-i Kosáry-féle leányintézetben töltött évében felvett szép fénykép is igazol, ahova nagyanyánk németszóra felküldte a pataki népiskola elvégzése után. De én is emlékszem fiatal leánykori szépségére. 19 éves korában ment férjhez (1879. aug. 25-én) *Kovácsy Sándor*, pataki főgimnáziumi tanárhoz (1850—1929), édesapánknak egyik legkedvesebb tanítványához, aki minden tekintetben követője és folytatója lett apánk tanári és családi életének. Teljesen átvette édesapánk tanári módszerét, szokásait, takarékos pedáns életmódját. Ő lett, mint Eszti nénénk férje, nekünk a kisebbeknek gyámunk is — felváltva ebben a tisztében Kérészy Istvánt, apánk egyik áldott lelkű jóbarátját — és igazi apai szeretettel és komolysággal s céltudatosan vezetett be minket, a két fiút — szinte láttalanul, jó példaadásával — a szorgalmas, munkás életbe. Különösen én vettem át tőle a pedáns, pontos, folytonos munkás élet szeretetét, a korán kelést és a takarékoságot.

Eszti néném, asszony korától fogva legnagyobb szeretettel igyekezett bennünket, kisebbeket gondozni. Előbb csak segített ebben nagyanyánknak, de aztán egészen ő vette át az anyuhelyettes szerepét. Különösen Ilkára és én rám, mint legfiatalabbnak volt — nagyanyám példája után is — nagy figyelemmel, még fiatal tanár koromban is, mikor három évet náluk töltöttem. Ha szavakkal nem mutatta is, de tudtam és éreztem, hogy még később is, már mint idős ember iránt is, igaz testvéri szeretettel és ragaszkodással viseltetett haláláig. Én is tehetségem szerint viszonyoztam szeretetét. Utolsó éveiben, mikor magánosan élte özvegysége szomorú napjait s megérte — négy kis csecsemő gyermekük elvesztése után — egyetlen életben maradt és felnőtt fiának, Ferinek az időelőtti halálát is — minden évben többször is felkerestem, hogy vigasztaljam s a régi dolgokról, amiket nagyszerűen megőrzött emlékezetében, elbeszélgessünk. Végelgyengülésben hunyt el 81 éves korában.

Eszti néném egyetlen felnőtt fia, *Kovácsy Feri* öcsém (1882—1939), szép tehetségű, szorgalmas fiatal ember volt. Jogi pályára lépett, majd Nyiregyházán törvényszéki bírósági lett. Innen aztán 1929-ben Budapestre került s itt lett törvényszéki tanácselnök. Mint ilyen halt meg 57 éves korában. Schneller István, a nagyhírű pedagógiai professor nagyműveltségű leányát, Melánie-t vette feleségül 1909-ben. Boldogan éltek együtt harminc esztendeig, mikor a Mindenható

1939 okt. 3-án Ferit magához szolgáltotta. Két szép derék gyermekük maradt, Feri és Margit, aki Isépy István, államvasúti titkár felesége lett.

Eszti nénémet végtelenül lesújtotta fiának korai halála. Annál inkább, mert Feri éppen utolsó éveiben kapott nagyobb kedvet a gazdálkodáshoz. Tállyai és pataki szőlőjüket nagy szakértelemmel kezdte személyesen gondozni. A tállyai, Gönczy féle (a Kovácsy család Nesztora) házat szépen kicsinosította. Mint nagy növény- és virágkedvelő, gyönyörű kertet alakított a ház mellett. Patakon pedig a megyeri szép szőlőjük borházát, — melyet még Finkey József, a régi tulajdonos (apám testvére) épített s mely remek kilátást nyújt a pataki alsóhatárra, le a festői tokaji hegyig — rendbeszedette és pompás nyaralóhelyül rendezte be. Korai halála még nagyobb csapás volt feleségére, a gondos és szorgalmas anyára és a két gyermekre. Mindnyájan, akik ismertük többre hivatott öcsémet, nagy részvéttel kísértük koporsóját a Farkasréti temetőbe, ahol a félévvel előbb meghalt Pali bátyám mellett kapott sírhelyet.

3. Harmadik nővérem, *Katicska*, mindössze két évig élt. (1861—1862) gyenge szervezettel jött a világra. Halála volt az első seb apánk és anyánk gyermekszereplésénél. Sírkövét még apánk állíttatta fel a pataki ref. temető északi részén. Ő ültette a kis sír négy sarkára a négy hársfát, melyek ma, hatalmas óriásokként, messziről jelzik a keskeny sírkertecskét. Ide temették 1868-ban Erzsike nővéremet is.

4. Egyetlen fivestvérem, *Pál* 1863 szept. 8-án született, tehát hét és fél évvel volt idősebb nálam. Éleseszű, rendkívül szellemes, jókedélyű fiatal ember volt. Játszi könnyűséggel tette le vizsgáit mindig kitűnő eredménnyel. Rendkívül élénk, mozgékony, szinte bohémkedvű jogász életet élt a pataki diáktársaival, majd mint ügyvédjelölt és joggyakorló, sátoruljaujhelyi kartársaival és barátjaival. Kiváló tehetsége révén gyorsan haladt elő a bírói pályán, melyet élet-hivatásul választott. Kisvárdán volt aljárásbíró, innen törvényszéki bírónak nevezték ki Pécsre. Itt maradt aztán nyugdíjba vonulásáig. Kir. ítélőtáblai bírónak, majd táblai tanácselnök lett Pécsen s nagy tehetségével és kiváló bírói képességével nagy tiszteletet és becsülést szerzett magának. Mint rendkívül szellemes és barátságos modorú ember nagy népszerűségre tett szert Pécs társadalmi életében is. A darabant korszak letűnte után alakult „Tulipán társaság”-nak sok éven

át szeretett elnöke volt. Belegeskedése miatt nem várta be szolgálati ideje leteltét s 63 éves korában nyugalomba vonult. Pár év múlva aztán felköltözött Budapestre s itt élte le hátralévő éveit. (Életrajzát részletesebben megírtam a „Két Finkey“ c. füzetemben: Pataki Krónika 4. sz. 1943.)

Igy kerültünk össze életünk végén, több mint 40 évi külön élet után Budapesten. Különös szerencsénkre éppen a mi bérelt lakásunk mellett, a folyosó másik oldalán — a Zboray ház, Győri út 1. földszintjén — kaptak kis lakást. Így mindennap láthattuk egymást és alkalmunk volt kibeszélni magunkat. Voltaképen itt ismertük meg egymást alaposan, mint már kiforrott egyéniségeket. Érdekes lesz talán feljegyezniem megfigyelésemet, hogy bár arcra, termetre eléggé hasonlóak voltunk egymáshoz, alaptermészetünk is egyezett, sőt hivatalos szakmánk, a büntetőjog művelése is azonos volt, de életfelfogásunk és munkaterünk más-más téren érvényesült.

Pali kitűnő bíró volt, kívülálló elfogulatlan bírálói szerint, de tisztára gyakorlati büntetőjogász lett. Tudománnyal, hüniügyi reformtervekkel, szakirodalommal nem sokat törődött, míg nekem ezek voltak mindennapi kenyerem és élvezetem. Pali eleven, élénk szellemű társadalmi ember volt, akinek legnagyobb élvezet a csevegés, a kávéházi törzsasztala melletti beszélgetés, különösen bírói gyakorlati esetek elmesélése s régi gyerekkori és diákkori (Szücs pátri adomák), katonai, operaházi élményeinek élvezetes előadása volt. Elsőrangú causeur volt, ezért szerették mindenütt kartársai s nagyszámú tisztelői és barátai. Én ellenben tisztán tudományos ember maradtam, még mikor életem sora 30 évi tanárkodás után a gyakorlati pályára sodort is. Pali bátyám a nagyapánk és részben apánk jellemvonásait örökölte, míg én, úgy látszik, apánk testvérére, a nagy görög tudós, Finkey Józsefre ütöttem irodalmi hajlamommal.

De talán éppen ez az ellentét hozta magával, hogy az a tíz év, amit öreg korunkban végre egymás mellett tölthetünk, annyira összeforrasztott bennünket s kölcsönösen ideális testvéri szeretettel becsültük egymást. Csak azt sajnálom, hogy nem vehettem rá a szakirodalom művelésére, melyre kitűnő tehetsége lett volna, vagy az ő érdekes élményeinek, vidám csevegéseinek leírására. A pataki Anekdotalincsek egy külön kötetét lehetett volna összeállítani az ő élvezetes élményeiből.

Házassága hosszú boldogság volt. Sátoraljaújhelyi joggyakornok korában szemelte ki magának élettársul *Szentgyörgyi Erzsikét*, Szentgyörgyi József és Kolencz Sarolta szép leányát, akit aztán kisvárdai albíró korában oltárhoz is vezetett 1893. január 7-én. Felesége a megtestesült jóság és anyagi türelem, figyelem és gondosság mintapéldánya volt. Mindkét helyen, ahova Palit hivatala vitte, rengeteg jóbaráttal szereztek kedves modorokkal. Kisvárdán, Pécsen, majd Budapesten is tisztelők és barátok vették őket körül. Nagy szerencséje volt Palinak ez az áldottlelkű hűséges felesége, a rokonság által is becézett Erzsus, aki Pali életének igazi üdvöskéje lett, mert a Pall elhatalmasodott gyomorbetegségét meg tudta lékezni páratlan figyelemmel betorított étrendjével. Hogy Pali 76 évig élt, († 1939. márc. 23.) ezt az Erzsus odaadó türelmes gondozásának köszönhetjük.

5. Ötödik testvérem volt az életkorra hozzám legközelebbi *Ilka* nővérem (1865—1919 aug. 9). Az ő sorsa volt legsajnálatosabb közöttünk. Ő igazán kevés igazi derűs napot élt meg. Szüleink váratlan halála folytán akkori gyámunk felvétette őt a Budapesten akkoriban megnyílt Protestáns árvaházba. Ott töltött négy évet. Gyermekkorában egy baleset következtében szellemi fejlődése kissé visszamaradt. Az árvaházból hazajöve, Eszti néném és férje, Sándor bátyánk vették szerető gondozásuk alá és tették napjait-éveit lehetőségig kellemessé. Áldott jó lélek volt Ilka is, aki szorgalmas kézi és házi munkákkal viszonzta Esztiék jóságát. Mosolygós kék szemű, finom szőke haja édes anyánk elmosódott alakját állították elénk. 54 éves korában hunyt el Sándor bátyánk karja között.

6. A hatodik gyerek én voltam. Az én életem folyását írja le ez a könyvecske.

A *putaki rokonságból* gyermekkoromban csak az anyai ágiakat, édes anyám testvéreinek családját és azok leszármazottait ismertem. Ezekről vannak emlékképeim.

Nagyanyánk másik leánya, *Juliska* néni, *Arday Károly*, putaki kisbirtokoshoz ment nőül. Ők a hécei ősi Tatár házzal szembenlevő házban laktak. Ide jártam fel gyerekkoromban elég gyakran, nagyanyám vagy Eszti néném megbízatásainak teljesítésére vagy játszani a két Arday fiúval, Károllyal és Lacival s a velem egyidejű Juliskával. A legnagyobb Arday lány: Mariska jóval idősebb volt nálam, úgyhogy ő volt a keresztanyám is. Aranyos kedélyű, pergő nyelvű eleven

leány, majd asszony volt, akire kedvesen emlékszem vissza, derűs beszédei miatt. Tőle kaptam az első elemi iskolai tús-kámat. Galló József, erdészhez ment nőül, akit szintén megszerettünk derűs, lelkes beszédeiért. Pali bátyám volt is náluk nagy vakációra Mocsolyáson. Három fiuk volt. A legidősebb, Gyula, kortársam volt, katonaiskolába ment, tábornokságig vitte fel. A második: Józsi, Feri öcsémmel járt együtt. Mérnök lett, korán meghalt mint fűtőházi főnök. Harmadik fiú: Zoltán Miskolcon hivatalnok.

A másik Arday lány: *Erzsike, Tatár Lajos*, banki könyvelő, egy karakán szókimondó, vagdalkozó szellemű férfi felesége lett. Hozzájuk is gyakran jártam fel. Erzsike Eszti néném kortársa és jó barátnője volt. Sok gyermekük lett, de több korán elhalt. Kettő él ma is: Lajos, aki apja hivatalát folytatta és Lénka, Izsó Bertalan ügyvéd, volt hallgatóm kedves és roppant szorgalmas felesége. Ők építettek igen csinos házat az Eszti nénémékkal szemben levő rozszant épület helyére. Ők jártak át Eszti nénémhez utolsó éveiben. A velem egykorú harmadik Arday lány: Juliska, Fodor István pataki jegyzőhöz ment férjhez, akit harsogó nevetéséről csak kacagó Fodornak neveztek. Mindkét asszonykának több gyermeke maradt.

Anyai ági rokoni kapcsolat révén gyermek koromban gyakran jártam az *Antalfi család* tagjaihoz is, akik már lent a városban, a Kovács (mai Rákóczi) utca közepén levő régi Zsarnay-féle emeletes házban laktak. Itt is sok gyermek volt. Az egyetlen fiú, Sándor, Pali bátyámnak volt oszlálytársa, együtt tették a jogi vizsgákat. Kitűnő eszű, élénk szellemű fiatalember volt. Sajnos, korán elhunyt. A lányok közül a szép Bella, Gizi és Vilma voltak játszótársaim. A jószágos Antalfi néni pompás ozsonnákkal jutalmazott a látogatásaimért.

A Finkey család férfi ági rokonságához, a *Finkey József család*jához csak nagyobb diák koromban kezdtem járogatni. Ennek a családnak feje: Finkey József, gimnáziumi tanár, édesapánk testvére volt. Róla és az ő leszármazottairól részletes képet rajzoltam a két Finkey című füzetben.

Nagyatyánknak, Finkey Ábrahámnak — mint fentebb említettem — két fia lett pataki gimnáziumi tanár: Pál és József. Ez az első pataki *Finkey József*, apánk fivére (1824—1872) szintén nagytehetségű, lankadatlan szorgalmú s különösen a görög nyelv és kultúra iránt olthatatlan szomjjal égő tudós férfiu volt. Már 1848-ban tanáru alkalmazzák, 1849. novem-

berben pedig rendes tanárrá választotta meg a kerületi gyűlés. Haláláig a görög nyelv tanára volt. Ezen a téren nagy nevet szerzett magának nyelvtanával, a görög-magyar szótár szerkesztésében való közreműködésével és sok fordításával. Nagy ambícióval fogott hozzá a Szofokles tragédiáinak fordításához. A nagy görög költőnek öt remek classicus tragédiáját. (Ajasz, Filoktetesz, Trachisi hölgyek, Elektra, Ojdipusz király.) le is fordította s miután az Akadémia — minden elismerés ellenére — nem vállalkozott a kiadásra, ő maga adta ki, Kazinczy Gábor, a nagy szónok és politikai író segítségével. Nagy dicsőséget szerzett ezzel Finkey József mind magának, mind a főiskolának. De fordított más munkákat is, így a Lucanus Pharsaliáját. Mint tanár is nagy érdemeket szerzett.

Második feleségétől, Vass Rózától egy leánya született, Róza, aki Lehóczky Ignác pataki gimnáziumi tornatanárhoz ment nőül s tőle két fia maradt: Béla és Géza. Harmadik nejétől egy fiú és két lánya lett. A fiú, Józsi. Pali bátyámmal volt egykorú, de jogászkorában elhalt, a lányok közül Ilonka, Finkey József pataki jogtanár (a miskolci Finkey ágból) felesége lett. Második leányukat, Erzsikét, Nemes István vette nőül. A két leánnyal jogászkoromban összerokosodtunk, eljárógattam hozzájuk. Mint asszonnyal csak Ilonkával voltam aztán melegebb rokoni viszonyban. Férje Finkey József, aki előbb miskolci ügyvéd volt, nekem is tanárom lett a pataki jogakadémián. Majd pár esztendő múlva kollegája lettem.

Éz a második pataki *Finkey József* (1856—1908.) is kiváló tehetségű buzgó tanár ember volt. Előbb a bölcsezetet és jogbölcsezetet, később a polgári perjogot és az egyházjogot adta elő. Korán halt el, 51 éves korában. Felesége is hamar követte, 53 éves korában. Együtt pihennek a pataki ref. temetőben. Felesége három fiú s egy leánygyermekkel ajándékozta meg. A fiúk közül a legidősebb, József a bányamérnöki szakmát választotta élethivatásául, a második fiú, Zoltán († 1931.) ügyvéd lett, a harmadik, Andor, az első világháború izgalmai közt fiatalon hunyt el. Leányuk, a rendkívül okos és szorgalmas Ilonka, Hegedüs László, szolnoki pénzügyi tisztviselőhöz ment nőül. Egy derék lánykájuk van.

A harmadik pataki *Finkey József*, (1889—1941.) műegyetemi tanár lett, legnagyobb díszje és dicsekvése a Finkey családnak. Már gimnazista korában kitűnt nagy matematikai

hajlamával és komoly tudvágyával. Nyolcadik gimnazista korában nyert szorgalmi és tanulmányi jutalmakból szerzett kis pénzecskéjén vágott neki a selmebányai bányászati főiskolának s kitűnően elvégezve a bányamérnöki szakot, hamarosan, 1914-ben tanársegéd, majd adjunktus lett a Sopronba átköltözött bányászati főiskolán. Tudományos munkáival oly nagy hírnevet szerzett, hogy 1923-ban az újonnan szervezett érc- és szénelőkészítéstani katedrára őt nevezték ki rendes tanárrá, mint arra legilletékesebb szakembert. Ettől kezdve rohamosan írta egyik nagyjelentőségű munkát a másik után. 1924-ben Berlinben, német nyelven jelent meg „Die wissenschaftlichen Grundlagen der nassen Erzaufbereitung“ című műve, mely egyszerre világhírnevet szerzett neki. Ezt a művét egymás után lefordították angol, orosz, spanyol és hollandi nyelvre s szakemberek tanúsága szerint ebben tényleg oly eredeti felfogással alapozta meg az ércelőkészítést, hogy azóta világszerte az ő rendszerét alkalmazzák az ércbányákban. „Légszér“ nevű találmánya világszabadalmat nyert. Épúgy egyszerű találmányai voltak a szén minőségi javítása iránt. A Magyar Tudományos Akadémia 1934-ben levelező, 1940-ben rendes tagjává választotta.

Végtelen kára a magyar tudományosságnak, hogy Finkey József gyenge szervezete nem bírta sokáig a szakadatlan tudományos munkát és a fárasztó bűvárkodásokat, 1941. április 7-én, hűséges felesége, Lakits Janka karjaiban meghalt. A tudományos világ és a szakemberek őszinte fájdalma kísérette sírjába a kerepesi úti temetőben.

A Finkey család egy másik ága szintén Szendrőládról indult el, de aztán nem Patakon, hanem Miskolcon kötött ki. A szendrőládi Finkey József és felesége Ethei Julia fia volt ugyanis *Finkey József* (1826—1916), miskolci főgimnáziumi tanár, aki egyik díszje volt közel félévszázadon át a miskolci főgimnáziumnak. Latinszakos és egyben rajztanár is volt. Mint nagy tudású, kiváló pedagógiai tehetségű tanárt ünnepezték karlársal, mikor 74 éves korában 1899-ben nyugalomba vonult. Kilencvenéves korában halt el egyik leányánál Klárinál (férje Piskóthy János földbirtokos volt) Vattán. Az öreg Finkey József felesége Básthly Emilia volt, akinek révén a széleskörű Básthly családdal is rokonságba jutottunk. Több gyermekük volt. Első fiok a már említett Finkey József, pataki jogakadémiai tanár, másik fiok István, miskolci vármegyei tisztviselő lett (ennek gyermekei: Emilia, Ida és István).

Egyik lányuk Irma, Molnár Lajos pataki gimnáziumi tanár felesége volt.

A miskolci rokonsággal is — már mint tanár ember — meleg viszonyban állottam. Jelen voltam az öreg Finkey József bácsi feleségének temetésén s így még az öreg úrral, családjunk akkori Nesztorával is megismerkedtem.

Az elemi iskolában. 1875—78.

Gyermekkorom kedves szaka volt a ref. elemi iskolában töltött három és fél esztendő. Itt szedtem magamba az első ismereteket, fogalmakat a világról, a vallásról, a hazáról, a természetről és az emberekről. Szerencsém volt, hogy abban az időben (1875—1878) a pataki református népiskolának egy kitűnő, alapos képzettségű s a gyermekeket őszintén szerető tanítója volt, a már akkor öregnek nevezhető *Gérecz Károly*. 1875. szeptember elsején mentem fel a református templom mellett levő régi épületbe, a szerény berendezésű, alacsony terembe, helyesebben nagy szobába, az első tanintézetembe. Nem féltellemmel, sőt örömmel mentem. Büszke voltam arra, hogy olvasni és írni már elég jól tudtam, így sejtettem, hogy nem lesz nehéz az első esztendő.

Gérecz bácsi mindjárt különös figyelemmel fogadott (ő is az apám tanítványa volt). Szünet alatt körülsétálta velem a lágas udvart, megmagyarázta tennivalóimat. Arra is jól emlékszem, hogy séta közben penecilusával keresztbe vágta ketté az érett bercenci szilvákat, engemet is megkínálva egy-kettővel. Tőle igazán játék és öröm volt tanulni.

Ő erősítette meg lelkemben a már nagyanyám által belém plántált vallásosságot és hazafiasságot. Minden reggel zsoltárelékléssel kezdtük az órákat. Minden zsoltárt és dicséretet könnyv nélkül meg kellett tanulnunk. Ma is tudom — ha nem is kivétel nélkül mindeniket, de a legtöbbet, persze főként a régieket. Énekelni, dalolni, verseket szavalni szinte versenyczve igyekeztünk valamennyien. Ma is megható emléképem az ő figyelmissége, mellyel az én árva voltomat mindig eszében tartotta.

Egy alkalommal rám következett a sor, hogy a br. Eötvös József: „A megfagyott gyermek” című románcát sza-

valjam. Az első veresszak el is ment baj nélkül, de a másodiknál (Egy árva gyermek andalgott) bizony elpityeredtem. Erre Gérecz bácsi megülett, — hagyd abba fiacskám, tudom, hogy neked nehéz ezt szavalni, de légy nyugodt, az árváknak a jó Isten az édesapjuk.

Mint vérbeli függetlenségi párti ember, elég élesen eszünkbe véste a „bécsi kamarilla” magyarfaló s a Habsburgok alkotmányellenes tetteit. Annál fényesebben ecsetelte a Rákócziak hazaszeretetét és alkotmányhűségét. Így már kis gyermek koromban tisztában voltam a pataki szellemmel.

Gérecz bácsinak egy másik nagy érdeme is volt ezeken kívül. Egész csapat derék gyermekkel szaporította a magyarság létszámát. Károly nevű fia kitűnő tanár lett, Kálmán, az én osztálytársam és Géza jeles hivatalnokok. Kedves emlékem van a lányok tanítójáról, a félkezű *Csécsei bácsiról* is. 48-as honvéd volt, ott vesztette el félkarját, melyet állítólag a komótjuk felső fiókjában tartottak. Különös érdeme volt, kitűnő tanítása mellett az is, hogy az összes elemista gyermekeknek, a fiúknak is, ő húzta ki a csikófogaikat. A sikeres operáció végén még ő ajándékozta meg a pácienszt egy tollszárral vagy tollhegygel.

A vallásosságot és egyháziasságot tovább úpolta és növelte bennem a pataki református egyház akkori nagynevű kántora, a kedves emlékü *Ivánka* Sámuel, aki egyszersmind a főiskola ének- és zenetanára is volt. Mint édesatyám, úgy én is már kisgyermek koromban el nem mulasztottam volna egy vasárnapot, hogy templomba ne menjek. De mint iskolásgyerek, hétköznap is, ha csak lehetett, ott voltam a karzaton, hogy az éneklésre kitűzött zsoltárok, dicséretetek számát én rakhassam ki a gyönyörű nagy templom óriás hosszú négy karzatán. Ezt, valamint a kaszás csillagokig járó szoprán hangomat hamar észrevette a nagy kántor s maga mellé ültetett az orgona ülőpadjára. Ő remek bariton hangján vitte az éneket, én egy, ha nem két oktávával fejlebb fújtam hozzá a nagyszerű dallamokat. Ivánka bácsinak oly erős hangja volt, hogy a közhlit szerint a nagy templomunknak hatalmas félköríves boltozata az ő hangjától hasadozott össze, úgy-hogy pár évtized múlva át kellett alakítani a mennyezetet. Kiváló énekügyi író is volt. Óramutató című műve nagy figyelmet keltett. Zongorázni is Ivánka bácsi tanított meg. A tandíjat azonban mindig visszaadta nekem. Édesapád jó barátom volt, tartsd meg a pénzt, rátok fér, ez volt a köszönete.

Élelmi iskolás társaim nagyrésze egyszerű földműves vagy iparos szülők gyermeke volt (az „úri“ gyerekek az állami tanítóképezde mintaiskolájába jártak). Én barátságos viszonyban voltam ezekkel az egyszerű iskolatársaimmal s igen sokkal később, felnőt korunkban is megtartottam az összeköttetést. Így Bartus Józssival, aki postásunk lett, Réz Ferivel, Iván Józssival. Legjobb barátom és játszótársam volt közülök *Kántor Lajos*, akinek szülei (apja bányamunkás volt) közelünkben, a „Bábagödör“ szélén lakván, úgyszólván mindennap feljött hozzánk nyáron a nagy eperfánkon csemegézni. Vele játszottam legkedvesebb játékomat, a tanítócskát. Képzelt gyerek alakokkal osztályokat alkottunk, azokról névsort vezettünk, feleltettük és osztályoztuk őket, jelesekett írva be a jól felelőknek, szekundákat a rossz tanulóknak. Még kis gimnazista korunkban is gyakoroltuk ezt a kedvenc játékunkat, ami csakugyan lelki adottságunkból folyt s szinte Isten útja volt rajtunk. Kántor Lajos tanító lett Karcván a Bodroglközön s mint nős ember összes gyermekeinek keresztapjául hívott meg. Meglátogattam őket Karcván, ahol takarékos és élelmes életmódjuk mellett — feleségével együtt — nagy családjukat szépen kinevelték. Egyébként kedves játékunk volt még a házéplítés és a kövezetburkolás. Akkoriban kövezték Patak egyes utcáit, kétségbeejtő otromba macskafej-kövekkel, ezt utánoztuk mi is kis kiadásban. Otthon a hosszú udvarunkban, magam építgettem sokszor kis minta házacskákat. Úgy látszik lett volna kedvem az építészmérnökséghez is.

A tanárgyerekek közül egyedül *Mitrovics Gyula* járt rövid időre a ref. népiskolába. Vele tanár korunkban kötöttünk meleg barátságot, ami annál szorosabbá lett, mert egy időben kezdtünk udvarolgatni szívünk bálványának s ez hozott össze bennünket már kezdő tanár korunkban Sárospatakon, majd mint fiatal házásokot is feleségeinkkel együtt. Ő aztán debreceni egyetemi tanár lett s legkiválóbb aesthetical fróink egyike. Mint nyugdíjasok kerültünk újból össze Budapestben.

Még egy nagy élményemet kell feljegyezniem gyermekkoromból. 1875—6-ban történt a földiskola régi rozzant épületeinek lebontása és az új, gyönyörű épületének feléplítése. Miután a mi házunk szomszédja volt a kollégiumnak — bár köztünk és a kollégium között régebben még három kis ház lapult meg, amiket azonban lebontottak s helyükön kertet

alakítottak — könnyű volt látnom és szemlélnem a hosszú bontási, majd az építési munkálatokat.

Egy kedves emlékkép is él lelkemben a régi főiskolai épületek egyikéről. Gondolom, hogy az ú. n. Trója nevű ócska széles épületben, mely keresztben állott a mai iskola-udvaron, volt egy kis tornyocskában az iskola csengetyűje, melylyel a tanórákat jelentették a diákseregnek. Pali bátyám, aki nagyobb fiú korában gyakran helyettesítette a pedellust, az úgynevezett bajulust (sokáig egy Szálka Ferenc — diák nyelven Pecek — nevű ügyefogyott ember viselte ezt a lisztséget), egyszer felvitt magával a kis toronyba s megmutatta, hogy kell csengetni. (Pali gyakran felment a városi nagytemplom tornyába is harangozni!). Így én is elmondhatom, hogy még voltam a főiskolánk legrégibb ősi épületében.

A főiskola új épületénekfelavatási ünnepére, sajnos, nem emlékszem. De még elég közel volt ehhez az én első bejutásom a gimnázumba. Mint progimnázista, majd első gimnázista, 1879-ben még vadonatúj alakjában élvezhettem a gyönyörű új épület szépségét és sokat szaladgáltam tanulótársaimmal órák közben az új épület tágas udvarán ültetett hatalmas ovális díszkert körül. Ennek gyönyörű lörpe tölgybokrokkal szegélyezett kerítése ültetésében sajátkezűleg is résztvettem. Igazán sajnálatos, hogy a főiskola legújabb építkezése alkalmából Klebelsberg miniszternek, az angol-Internátus nagyérdemű alkotójának tanácsára, leszedték a szép épület félköríves ablakdíszítéseit és a pár évtized óta divatos — de kétségtelenül nem örökéletű — skatulya-rendszerű kockablakokat csináltak.

Gyermekkori emlékeimhez tartozik még, s későbbi élet-hivatásom predestinált voltát igazolja az is, hogy már népiskolás koromban kezdtem gyűjteni a könyveket. Ha valahogy — bizony nehezen — tíz krajcárhoz jutottam, azonnal vettem egyet-egyet a Vasárnapi Könyvtár csinos füzeteiből (Rontó Pál, A vékföldi lelkész). Ezek voltak későbbi könyvtáram első fecskéi.

A pataki gimnáziumban. 1879—1887.

A kedves, derűs emlékek egész raja járja át lelkemet, ha a pataki gimnáziumban töltött 8 és fél év apró élményeire gondolok. Hiába, mégis csak az ifjúkorunkra emlékszünk legédesebben, amikor nem törődve a megélés vagy a hivatásbeli kötelességteljesítés nehézségével, a családi bajokkal, élhettünk világon a hasonló sorsú fiatal barátaink körében s amikor szellemi tehetségeink kezdtek kibontakozni és irányt venni. Én is a későbbi élethivatásomhoz elengedhetetlen alapvető ismereteimet itt a pataki gimnáziumi életem alatt sajátítottam el s itt kaptam meg a biztos alapot tudományos munkásságomhoz.

Olyan szerencsés időben voltam a pataki gimnázium növendéke, mikor a tanárok csaknem kivétel nélkül férlikoruk delén álló, nagy pedagógiai tapasztalatokkal rendelkező s a gyermekeket szívük szerint szerető, atyai hajlamú emberek voltak. Legtöbben a teológiát is elvégezték, a fiatalabbak önkéntesen — még az 1883-iki középiskolai törvény előtt — a tanári oklevelet is megszerezték. Valamennyien kiváló tanári egyéniségek voltak.

Hogy nem 8, hanem 8 és fél évet töltöttem a gimnáziumban, ennek magyarázata nem az, mintha megbuktam volna valamelyik osztályban, vagy betegség miatt maradtam volna el valahol. De az akkori pataki tanrendszer, nagyon bölcsen, az első gimnáziumi osztály elé egy „progimnázium“ nevű előkészítő tanfolyamot állított be, amelybe az elemi iskola negyedik osztályát végzettek léphettek be. Így engemet is gyámom már a népiskola negyedik osztályának közepén, 1879 januárjában, a második félévére ide iratott be. Boldogan mentem fel, hiszen ezzel már gimnazista lettem. Ha az igazi gimnázisták „konyogistáknak“ csúfoltak is bennünket (a latin világban u. n. inferior syntaxista vagy konjugista elnevezés magyarosításával), de a hatalmas nagy épületbe járhattam a nagy diákok közé. A progimnáziumi osztályt a főiskolai szénior tanította, aki rendszerint a legjelesebb teológiát végzett diák volt.

Ebben is szerencsés voltam, mert az akkori szénior, aki tehát a legelső gimnáziumi tanárom lett, egy valóban kiváló képzettségű s később csakugyan egyházkerületünk egyik legkitünőbb papja, majd a trianoni összeomlásunk szomorú ével-

ben a Cseh-szlovákiában alakult új tiszáninneri kerület nagy-
emlékű püspöke: *Czinke István* volt. Egy nagy tudású, költői
lelkű, e mellett nyájas, szelíd modorú, szellemes ember, aki
később remek bölcs predikációival nagy hírnevet szerzett.
Ő volt tehát az, aki a nagy professoroktól eltanult atyai jószágos
modorúval, végtelen türelmével, nyájasan mosolygó szemével
játékosan vezetett be bennünket a gimnáziumi életbe, a helyes
viselkedés és tanulás módszerébe. Nagy kegyelettel emlék-
szem rá ma is, annál inkább, mert később tanár koromban
atyai barátságába fogudott. Mint pozsonyi egyetemi tanár a
cseh megszállás idején tanuja, illetőleg hallgatója lettem egy-
szer Rimaszombatban egyik bátor beszédének, melyben a
piros-fehér-zöld színeknek gyönyörű természeti képekbe bur-
kolt ecsetelésével a gazdasági gyűlésre összegyűlt óriási szin-
magyar közönség szeméből könnyeket és nagy lelkesedést
csalt ki, a jelenlevő cseh hatósági biztost pedig páni félelem-
mel töltötte el. (Meghalt 1942-ben, 87 éves korában.)

Nagy kegyelettel emlékszem vissza gimnáziumi taná-
rainkra is egytől-egyik. Miért van az, hogy ezekre a régi,
hatvan évi és még régebbi élményeinkre oly meglepő tisztán,
világosan emlékszünk vissza. En azt hiszem, első sorban azért,
mert ezek az élményeink még élesen nyomódtak be a mi
zsenge agyunk agykérgére. Az én önmegfigyelésem szerint
is, ezek a régi emlékek világosabban állnak előttem, mint a
legújabb, egy-két éves élményeim. Az öregedő, száradó agyké-
reg már nem veszi fel oly mélyen a benyomásokat, ezért
vagyunk öreg korunkban oly feledékenyek vagy ahogy, mond-
ják szórakozottak.

Nem nagyképüsködés tőlem, hogy mindig örömmel vár-
tam a nagy szünidő végét, hogy újból viszontlássam régi
tanulótársaimat és üdvözölhessem az újakat. Mikor két hónapi
szünetelés után szeptember elején újra megszólalt a főiskola
egyetlen megmaradt régi épületének, a ma úgynevezett kül-
dötségi szállásnak tetején levő kis tornyocska csengetyűje,
nagyot dobbant a szívem és rohantam fel az új osztályte-
rembe, hogy első legyek a viszontlátás élvezetében.

Szinte magam előtt látom, hogy mikor 1879. szeptember
elején összegyűltünk a hosszú gimnáziumi folyosó legna-
gyobb termébe, az első osztályba, a beteg osztálytanár, Mol-
nár Lajos helyett Kovácsy Sándor bátyám, mint vallásaná-
runk, milyen bámulatos türelemmel, de határozottsággal és
eréllyel ültette helyére a 139 főből álló óriási gyermektö-

meget. (Mai tanárok talán nem is vállalnák ilyen rengeteg gyermek tanítását egy osztályban). Szinte magam előtt látom, hogy a rendes kettős padok elégtelensége miatt a falak mentében elhelyezett bosszú padok legszélén az ajtó mellett, egy nagyfejű, dús göndörhajú idősebb fiú emelkedett ki. Imrei Árpád volt, a későbbi Zempléni Árpád, egyik legkiválóbb költőnk, a turáni dalok szerzője. Tállyáról jött be mint földhöz ragadt szegény gyerek, akit épúgy, mint a szintén onnan bejött Szoboszlai Gyulát, Kovácsy Sándor bátyánk, számfeltettieknek íratott be a tápintézetbe. Így lett az egyikből kiváló nagy magyar költő, a másikkól egy gazdag amerikai (Sanfranciscói) orvos, aki később szép alapítványt tett a főiskolánál, hálából azért, hogy kinevelte, emberré tette a főiskola. De nagy hálával írta ez a derék orvos azt is, hogy előmenetelét és vagyonát első sorban Kovácsy Sándornak köszönheti, űki az ismeretlen szegény árvagyerekből embert faragott. A főiskolának küldött alapítvánnyal azért volt kedves tanárának emlékét is kívánta megörökíteni. De előttem áll a lányos képű gyönyörű kis fiú, Nemes Berti, a bárszony ruhában megjelent pálóczi Horváth Zoltán és a kis tudós képű Emödy Laci alakja is, akikkel rögtön legmelegebb barátságot kötöttem s azt mai napig kölcsönösen ápoljuk.

Az első osztályban *Molnár Lajos* volt az osztálytanárunk. Rendszerető, pontos, szigorú ember volt. Bizony nagy türelemre és erélyre volt szüksége, hogy a nagyrészt faluról bekerült gyerekeket rendre, pontosságra és helyes viselkedésre szoktassa s emellett a latin nyelv beskatulyázott rejtelmeibe és a magyar nyelvtan nehézkes szabályaiba bevezesse. Ez a két tudomány eleinte nehezen ment nekem is, de év végére mégis elég jól belejöttünk a latinba is. A második osztályba 119-en mentünk át.

A második osztály vezető tanára az aranyszívű *Szűcs Miska* bácsi volt. Az ő áldott jó lelke a szükséges szigorit is igaz szeretettel párosította. Mai elgondolásom szerint ilyen modora lehetett az én apámnak is. Ő kedveltette meg velünk a latint is, Aesopus meséit nagy kedvvel fújtuk könyv nélkül. A többi tárgyak iránt is vonzalmat tudott kelteni bennünk. Ő osztott be bennünket csoportokba correpetálás végett. Engemet is *correpelitornak* jelölt ki, amire persze büszke is voltam. Tavasztól kezdve reggelenként az iskolakertben vettük át a rendes tanóra előtt a kijelölt tananyagot. Okos rendszer volt ez, a tehetségesebb fiúk így barátilag gyámo-

Illozták gyengébb társaikat s játszva erősítettük ismereteinket és hozzászoktunk a rendszeres tanuláshoz.

Igen megszerettük második osztályos koromban az örökké mosolygó, derült kedélyű és aranyos humorú *Búza Jánost*, az általánosan úgynevezett Búza-bácsit, a növénytan tanárát, a nagy természettudóst (a Tudományos Akadémián is pályadíjat nyert egy növényteni munkájáért). Ő valóság-gal a Comenius nyomán, szemléltető módon vezetett be bennünket a növények életének megismerésébe, előre megmondta, hogy az ő órájára melyik növényből vagy virágból hozzunk be több példányt, hogy kézzelfoghatóan megtanuljuk azok szerkezetét és boncolgassuk. Így játékosan belevitt bennünket a növények szeretetébe. Ezt erősítette meg bennünk azzal is, hogy az iskolakert baloldali első felét — ahol most a Tompa-szobor áll, — fűvészkertnek rendezte be és mindenikünknek kijelölt két, négyzet alakú csinosan szegélyezett növényláblát, melyet sajátkezűleg kellett gondoznunk. (Nekem az izsóp és zsálya gondozása lett feladatomban.) Jaj volt annak, aki elhanyagolta a kis kertecskéjét vagy engedte eldudvászodni. Ezenfelül pályadíjat tűzött ki (Petőfi díszkiadása) a legszebb növénygyűjtemény készítőjének. Valamennyien versenyeztünk. Én is elég csinosan állítottam ki gazdag gyűjteményemet, de mégsem én nyertem, egy társunk még díszesebb gyűjteményt tudott beadni.

A harmadik osztály vezető tanáráról, *Maklári Pap Miklósról*, nem kisebb hálával emlékezem. Az ő lénye is csupa jóindulat, szeretet és biztatás volt irántunk. Ő különösen a magyar költészet iránt keltett érdeklődést bennünk. Én is csináltam próbaképen egy csinos versikét, melyre ráírta, hogy jó! A latinból Curtius Rufusból fordítottunk. Ciceró vádbeszédeit nagy lelkesedéssel tanultuk és szavaltuk. Kilencvenedik születési napján (1937. február 6-án halt meg az áldott emlékü öreg úr) pataki öregdiák társaim vacsorájáról küldött üdvözlő lapunkat még elolvasta.

A negyedikben *Kérészy István*, az élénk szellemű és színlén nagy jóakarató tanár volt osztályfőnökünk. Ő is megszerettette velünk Julius Caesar: *De bello gallico* című művét. A nagy hadvezér rajnai nagy hidját oly vonzóan mutatta be nekünk, hogy egyik társunk az ő utmutatásai alapján remek kis modellt készített a híres hídról. Még jobban érdekelték a Kérészy bácsi természettani tanításai. Végig vezetett a természettudományok összes ágain. Bemutatta a régi és új fizikai

műszereket. Le kellett mindeniket rajzolnunk. Nagyon jó előiskola volt ez a VII—VIII. osztályokban hallgatott nagyobb-szabású fizikai előadásokhoz.

A „lel gimnáziumban“, ahogy a V—VIII. osztályokat nevezték, szintén a kitűnő tanárok egész sora foglalkozott velük.

A vallástant a tanári prudentia, a jószívűség és gyakorlatias életbölcesség prototypusától: *Kovácsy Sándortól* tanultuk. Mint theológiát is végzett, szíve mélyén buzgó református ember, nekünk ref. fiúknak valósággal szívünkbe oltotta a „helvét-hítvallás“ alaptételeit. Kitűnő tankönyvelt nagy élvezettel tanultuk. Egyik legbuzgóbb munkása volt ő a pataki Irodalmi Körnek, mely abban az időben első volt a református tankönyvirodalom terén. A VII—VIII.-ban ő tanította nekünk a retorikát és magyar irodalomtörténetet is. Itt is valósággal elbájolt bennünket a magyar remekírók élvezetes bemutatásával. A legnevezetesebb költői műveket könyvnélkül kellett tudnunk, különben megszegyentítő korholás lett volna részünk. Teméttelen gyakorlati útmutatásokkal, jó tanácsokkal is látott el bennünket. Az érettségi vizsgán szinte kézzelfoghatóan segített rajtunk, hogy minél szebben felelhessünk a kormányképviselő előtt.

A latint és görögöt két igazi classicus műveltségű és nagy tudású idősebb tanár: *Szinyei Endre* és *Zsoldos Benő* tanították. Szinyei a Homér két nagy hőskölteményét fordította velünk. Sajnos, nem tudott bennünk nagyobb érdeklődést és kedvet ébresztetni e két classicus remekmű iránt. (Súlyos betegsége és felesége korai halála idejekorán búskomorrá tette.) A folytonos grammatizálással, az aoristusok hajszállinomságaival elterelte figyelmünket a Homéri művek szépségeiről. Bizony, okosabb lett volna, ha előbb jó magyar fordításban megismerjük és alaposan áttanuljuk a két nagy szerű eposzt és azután kezdünk volna csak az eredetivel bajlódni. Így a görög tanulásunk, mint lidérenyomás repült el lelkünkéből a VIII. osztály elvégzése után. A későbbi görögpótlások jobban jártak.

Zsoldos Benő, a nagy tudós, akinek Tukydidés fordítását a Tudományos Akadémia adta ki, mélyebb nyomot hagyott lelkünkben. Éreztük, mennyire benne van ez a nagy tudományu tanárunk a classicus világban. Ovidius *Metamorfosisát*, Horatius ódáit nagy élvezettel tanultuk, könnyvnélkül tudtuk a szebb részleteket. *Zsoldos Benőnek* félénk szelid egyénisége — nagy tiszteletünk mellett — gyakran adott okot

csintalan kitérésre, ha egy-egy classicus tréfás részelen a jószágos tanárunk maga is elmosolyodott.

Bizony, a latin nyelv akkori tanítása tekintetében — ma öreg lejjel — alapos kifogásalm vannak. Szívvel-lélekkel híve vagyok a klasszikus műveltségnek, különösen a latin nyelv tanításának, de az én meglátésem szerint az én időmben túlságba vitték a tanárok — persze a tanrendszer utasítása nyomán — a grammatizálást. Nyolc éven át tanultunk latin nyelvtant, fordítottunk rengeteget nagyszerű klasszikus művekből, az eredmény azonban nincs arányban ezzel a sok tanítással. Nem tudom, nem nagyobb kedvet ébresztettek volna-e bennünk a latin nyelv kultusza iránt, ha előbb itt is — mint a görögre mondtam — meglásmertették volna velünk a latin irodalom remekeit magyar fordításokban és azután kezdük volna az eredetiben olvasást. Akkor talán azt is elkezdhettük volna, hogy próbáljunk meg latinul beszélni. A régi világ latin beszéde mily előnyére volt a magyar intelligenciának. Érintkezni tudtak a nyugati államok embereivel, tudósaival, politikusáival. Mai szomorú állapotainknak egyik fő tényezője az is, hogy ma a legtöbb magyar ember nem tud közvetlenül érintkezni idegen államok embereivel, nyelvtudásunk fogyatékoságai miatt. Dehát ezen az én szerény és dilettans megjegyzésem nem fog változtatni. (Évtizedekkel később, mint a Felsőház tagja, többször felszólaltam az élő nyelvek intenzívebb és gyakorlatiasabb módszerű tanítása mellett.)

A mennyiségben és fizika professora a VII—VIII. osztályban a nagyképzettségű, rettenetes szigorú hibern álló, de alapjában szintén a legjobblelkű *Zsindely István* volt, a pontosságának és a gyakorlatiaságának mintaképe. Ő volt a főiskola gazdája, a Gazdasági Választmány elnöke s ebben a minőségében is pártját ritkította nagy gazdasági tudásával. Nyáron már reggel négy órakor körüljárta a főiskola udvarait, az iskolakertet. Így megismerte a korán kelő és szorgalmasan tanuló diákokat, akiket aztán nagyra értékelt. A főiskola alsóhatári birtokát, az ottani munkásokat távesővön figyelte s a debreceni híres flatvani professor mystikus hírébe keveredett s a munkások és béresek körében, mikor megleckéztette őket, hogy ebben meg ebben az órában nem álltak munkába vagy elmulasztottak valamit.

A német nyelvet *Kun Pál*, egy rendkívül szellemes, sziporkázó humorú, nagy általános műveltségű tanárunk tanította. Sajnos, nem nagy eredménnyel. Sokat fordítottunk né-

met klasszikusokból, de németül beszélni egy szóval se tanított vagy biztatott bennünket.

Szörnyű vétke a gimnáziumi német nyelvi tanítási rendszernek, hogy a grammatizálás mellett a beszédre tanítást egyszerűen nem ismeri. Hat év alatt, amit a tanrend a német nyelvnek juttat, mennyi szóbőséget szerezhetne a tanuló, ha eleitől kezdve csak németül foglalkozna velük a német nyelv tanára. Ha már lenne elég szókincse a fiatalságnak, akkor igazán könnyű dolog lenne később a der, die, das-ra is rákapatni őket. Nagy sajnálattal hallottam a legilletéke-sebbektől, hogy nemcsak Patakon, ahol a függetlenségi párti Kun Pál tanárunk szerint nem jó magyar ember az, aki németül beszél, de Budapesten is a német nyelv tanításának eredménye: nulla. Csodálatos, hogy ezt az egyszerű igazságot és elemi követelményt sem tudjuk a copf miatt megvalósítani. De talán a mai tanrend már okosabban fogja fel ezt a rendkívüli fontos kérdést.

Annál hálásabb vagyok Kun Pál tanárom emléke iránt a franciára való tanítása miatt. Ezt csak önként vállalkozóknak tanította s rendszerint kevesen vettük igénybe a diákok közül. Én mindjárt ötödik gimnazista koromban beiratkoztam azért is, mert már harmadik gimnazista koromban találtam véletlenül egy francia nyelvtant a padlásunkon édesapám odaszórt könyvei közt, mely annyira felkeltette érdeklődésemet, hogy magamtól elkezdtem a francia tanulást s annyira megtetszett nekem ez az elegáns szép nyelv, hogy mikor a Kun Pál óráira kezdtem járogatni, már egy kis szókincs volt a fejemben. Kun Pál, aki tényleg Párisban is tanult és kitűnően beszélt franciául, bennünket — rendszerint jótanulók vállalkoztak erre a rendkívüli tárgyra — nagy szeretettel vezetett rá a francia irodalom remekeinek megismerésére és a helyes francia kiejtésre. Olvastuk és könyvnélkülöztük Hugo Victor, Lamartine, Béranger verseit, Voltaire Henriade-ját, Gulliver utazásait s még Montesquieu, a nagy államhölcsész híres államtudományi könyvét, a L'esprit des lois-t is könnyen olvastuk. Mikor 1900-ban először jutottam el Párisba, sok dicséretet kaptam helyes kiejtésemért, melyet valóban első sorban Kun Pál türelmes oktatásának köszönhetek.

A történelmet egy elegáns, pavalléros külsejű s nagy-műveltségű tanárunk: *Tarnóczy Tivadar* tanította. Előadásai ugyan szárazak voltak, de világos, hazafias szellemű fejtege-

léseit szerettük. (A világ- és a magyar irodalomtörténetről „dióhéjba foglalva” kis könyvecskéket írt.) Különösen hálásan emlékszem rá, mert ő vezetett be bennünket a művészet-történetnek az akkori tanrendszer által nem ismert studiumába is. Ő ugyanis saját kedvteléséből külön órákat adott nekünk, a VIII. osztályosoknak a művészettörténetből. Le is írtuk alaposan tájékoztató előadásait Nagy örömlinke tavasszal kivitt bennünket a Bodroghközön levő karcsai Árpádkori román stílusú templom megszemlélésére. Nagy élvezettel írtuk és rajzoltuk le ezt a nagybecsű műemléket, mely ma szépen restaurálva, dicsekvése műtörténetünknek.

A melléktárgyakként tekintett ének-, zene- és tornaóráinkra is kellemesen emlékszem vissza. Születésemmel nyert hajlalom volt az ének és zene iránt, így örömmel vettem részt az *Ivánka Sámuel*, majd *Pásztor Sámuel* énekóráin. Külön zongora-leckét is vettem mindkettőjüktől s boldog vagyok, hogy a zongorázás iránti kedvem mai öreg lejjemmel sem csappant. Ha nem vittem is sokra, de ma is gyönyörűségem telik egy-egy Beethoven, Mozart, Händel remek-darab fogható eljátszásában. A magyar népdalokat — legalább háromszáz régi kedves dallamot — pedig ma is nagy élvezettel szedem elő, mint fiatalkoromat felidéző kedves emlékeket.

Tornászni is szerettem, bár gyenge erejű lévén, nagyobb mutatványos műgyakorlatokat nem végeztem. *Kiss Elek* — egyetlen ma is élő volt tanárom — a bölcsészethallgatóból tornatanárunkká lett kedves modorú, eleven, fürgé mozgású fiatal ember nagy ambícióval végeztette velünk a pompás rendgyakorlatokat s a gyönyörű főiskolai kertben épült új tornateremben és az előtte levő hatalmas tornaléren tavasztól kezdve sok kellemes délutánt töltöttünk a kötelek és paszszióból végzett tornagyakorlatokkal és játékokkal. A kifutó, lona méta, körberojta s más, egyszerű testedző játékokban én is mindig nagy örömmel vettem részt.

Érettségi vizsgánkról is csak kellemes emlékek vannak lelkemben. A 139 első osztályos társaim közül csak 29-en voltunk már a nyolcadikban, de túlnyomóan jeles fiúk. Kilencen kaptunk jeles érettségi bizonyítványt. Eléggé tudtuk tehát értékelni a kultuszkormány figyelmes rendelkezését, hogy az új középiskolai lörvénnyel életbeléptetett kormánybiztosi tiszttel az első két évben Gyulal Pált, a magyar irodalom nagybíró vezető személyét, a másik két évben pedig Beöthy Zsoltot,

a nagy eszhetőkust és irodalomtörténészt bízta meg. Beöthy volt így 1887-ben a mi kormányképviselőnk az érettségi vizsgákon. A magyar irodalomból, alaposan, de nagy jóakarattal censeálgatott meg bennünket. Tőlem Kisfaludy Sándor korának politikai viszonyait kérdezgette, amiről elég jól tájékozva voltam.

Érettségi vizsgánk emlékére a szokásos tízéves találkozókat többször sikerült megtartanunk. A tíz és húsz évit még Patakon értük meg s már akkor drága jó feleségem adott jó vacsorát barátainknak a saját kis házukban, boldog vigadozással. A 30-ikat a háború miatt nem tartottuk meg, de 40. és 50-iket újból sikerült összehoznunk. Bizony már alaposan leolvadtunk. Az 50. évin, 1937-ben, mindössze hatan jöttünk össze a régi gyermek- és ifjúkori barátok sorából: Mezőssy Béla, Nemes Bertl, Kerekes Gyuri, aki már a 80. felé lépegetett, Kádár Pista, Eperjesy Jenő.

A hetedik, még élő kedves barátunk: palóczy Horváth Zoltán gyengélkedése miatt nem jöhetett el.

Kedves emlékeim vannak azonban nemcsak az érettségig együtt volt, de a régibb tanulótársaimról is. Legtöbbjükre egész élőkén emlékszem. Nem mindenkire, ez ámtás lenne, de az alsó osztályosokra is elég jól, a felsőbb osztálybeliekre pedig egytől-egyig. A legrégebbiekek közül különösen kellemes emlékeim vannak:

*Nemes Bertl*ről, osztályunk legfiatalabbjáról, akit valósággal bálványoztam s akivel már progimnazista koromban összebarátkoztam. Életem későbbi sorának is a vele való barátságom lett alkalmosszerzője. Radácsyéknál, későbbi apósoméknál lakott, öccsével az élénk, aranyoskedvű Sándorral. Pompás pianinójuk volt s én zongorási gyakorlat végett is hozzájuk járogattam. Így volt alkalman az udvaron szaladgáló apró Radácsy lányokat megpillantani s a legnagyobb, Erzsike iránt már ekkor alaposan lángra gyultam; —

Emödy Laciról, osztályunk legkomolyabb lelkü tagjáról, akivel mint pataki fiúval, vakációkban is barátkozhattunk. Két nővérével, Etelkával és Tinikével, Eszti néném volt jó viszonyban. Emlékszem, hogy kis gyerek koromban egy műkedvelői előadásra Eszti néném az én fiú ruhámat küldte el Tinikének a szerepléséhez s én roppant megijedtem, hogy visszakapom-e a ruhámat; —

Palóczy Horváth Zoltánról, aki bámulatos szorgalmával és remek hegedűjátékával imponált mindnyájunknak. Jogász

korunkban ő lett a diákbauda primása, ahova zenetanárunk engemet is, mint jóhallású zongoristát beugratott nagybögösnek (hirtelen szöke hajammal a nagy bögő mellett élénk derűtséget keltettem nyilvános szerepléseinken);—

Nemes Bandiról, az elegáns tartású, sziporkázó szellemes és jólzú humorú gavallérról, aki a hetedik osztályos korunkban általam szerkesztett kézirat osztfály-ujságunknak, a Hóbortosok Albumának legbuzgóbb munkatársa lett osztálytársaink gyengéinek kifigurázásában (mint tokaji vezető járásbíró halt meg 1936.)

A később hozzánk kerültek közül legmelegebb baráti kapcsolatba jutottam *Mezőssy Bélával*, ezzel a nagytehetségű, legkiválóbb osztálytársunkkal, akinek szellemi elsőségét készszéggel ismertük el valamennyien. VIII. osztályos korunkban egyhangú lelkesedéssel választottuk meg az Erdélyi önképzőkör elnökévé. Érettségi magyar irodalmi dolgozatát Beöthy Zsolt is nagyon megdicsérte. Az élet igazolta a mi önkéntelen hódolatunkat őiránta, mert ő vitte legtöbbre közülünk. Földművelésügyi miniszter lett s mint politkai író is szép nevet szerzett. Vele jogász koromban is nagyon meleg barátságban maradtam s majd az életben is az ő haláláig (1939) legjobb viszonyban voltam. Sok kedves bizalmas levelét, melyekben az összeomlás utáni zűrzavaros politikai helyzetünkre tett igen bálcis megjegyzéseket, becses emlékként őrzöm.

Másik igen kedves barátom lett *Szabó Bertalan*, egy csendes, végtelen jószívű és nagyképzettségű osztálytársam, akivel a jogi tanfolyamunk befejezése végett együtt mentem le Kolozsvárra. Kamarások voltunk s együtt tettük le az első szigorlatot 1891 júniusában. Bírói pályára lépett s mint OFB. bíróval Budapesten találkoztunk életünk vége felé. Egész kedves családjával meleg baráti viszonyt tartottunk fel. († 1929.)

Szintén igen meleg barátságot kötöttem *Kerekes Györggyel*, aki a hetedik és nyolcadik osztályt töltötte velünk (három éves rektor volt a hatodik után, ezért maradt le hozzánk) s akit idősebb volta miatt „az osztály Pupájának“ kereszteltünk el, amit szíves atyáskodó modora miatt valóban megérdemelt. Sajókeresztúron volt főjegyző. Vele is mai napig ápoljuk a legszívesebb baráti viszonyt. Szép családdal áldotta meg az Isten. Hat lányát adott férjhez. Egyetlen fia csendőrlőhadnagy.

Igen kedves emlékeim vannak a már említett *Imrey Árpádról* is, aki negyedik gimnazista korában „Mendur La-

pok" című ifjúsági lapot szerkesztett és sajátkezűleg nyomtatott ki egy kis enyves kézisajtón. A technikai munkában én is segédkeztem neki. Már ebben a kezdetleges sajtó-organumban meglátszanak az oroszlan körmök. Imádta Petőfit s tényleg sok Petőfire emlékeztető vonás van kölleményekben. A hatodik osztály után Pestre ment s ott küzdötte fel magát országos hírvé költővé. A Turáni dalaival nagy népszerűséget szerzett. Szomorú vége lett. A proletárdiktatura idején, ügyelogyottsága folytán agyoncsigázva, halt meg 1919-ben.

A többi sok kedves osztálytársam és barátom közül legalább megemlítem: Szilva Béla, Eperjesi Jenő, Kádár István, Gellert Győző, Dienes Barna, Szőke Samu, Lángy Kálmán, Tokay István, Szabó András, Átányi Lajos, Vas József, Kállay Miklós, Miskolczi Endre, Rácz György, Szabó Zoltán neveit, akikkel életem későbbi folyamán is fenntarthatam a barátságot.

Kedves emlékképeim vannak az *Erdélyi János önképzőkörben* töltött napjainkról s az ottani irodalmi szárnypróbálgatásainkról. A Körbe az V—VI. osztálybeliek csak hallgatók gyanánt léphettek be, de én is, Mezőssyvel, Lémódyvel és több szorgalmasabb társunkkal együtt persze mindjárt az ötödikben beálltunk. Nagy élvezettel hallgattuk az egy-két évvel idősebbek szavatait, felolvasásait és bírálatait. A VII-ben aztán mi is résztvehattunk az önképzés minden ágában, a VIII-ban pedig mi lettünk a vezetők. A tisztikar is belőlünk alakult. Mezőssy lett elnök, Átányi a kitűnő komoly szavuló a titkár, én könyvtárnok, Horváth Zoltán pénztárnok. Én először Berzsenyi Magyarokhoz c. ódájának jellemzésével arattam dicséretet. Aztán sok más kisebb-nagyobb dolgozatommal is. Két pályadíjat is nyertem a Szent Istvánról és Mátyás királyról írt történeti dolgozатаimmal. Több műfordításom is (latinból és franciából) dicséretet nyert. Előbb komoly, később víg szavulatokkal is többször sikeresen próbálkoztam. Jogász koromban népszerű vizsgáló lettem.

Ez az önképzőkör valóban nagy missziót végzett és végez a putaki főiskolában. Évtizedek óta a gimnáziumi növendékek színe-javának pompás irodalmi iskolája lett. 16—18 éves fiatal emberekben már, akik magukban hivatást éreznek az irodalmi munkára, kitör a vágy érvényesíteni a hennük szunnyadozó tehetséget. S éppen az osztálytársak előtti fellépés és a rendszerint szigorú bírálat ad ösztönt a tovább-

fejlődésre. A verseny, az egymás elfogulatlan bírálata és a tehetségesek buzdítása, a hibák, éretlenségek nyesegetése nagyszerű előiskola a nagyobb irodalmi és tudományos életben való helytállásra és érvényesülésre. Mindig kellemesen gondolok vissza az Erdélyi önképzőkörben tartott sok érdekes ülésünkre, versenyeinke, pályázatainkra. Kovácsy Sándor volt a Kör tanárelnöke, akinek higgadt, igazságos ítélete, döntése a viták felett mindig nagy élmény és kitünő emelő hatású volt fiatal lelkünkre.

VII. osztályos koromban gyámom hozzájárult ahhoz az óhajomhoz, hogy *legatioba* menjek. Nagy örömmel mentem mindig és így alkalmam nyílt a tiszáninneni egyházkerület sok egyházát közvetlenül megismerni. Öröklött jellemvonásom volt a vallásosság és egyháziasság. A gimnáziumi vallástani órák s az egész patoki iskola hagyományos szellemének mind erősebb megismerése alapján mélybitű erős kálvinista lettem. Nagy élvezettel búvároltam át a predikációs könyveket s igyekeztem a legszebbeket kiválasztani és betanulni. Tompa Mihálytól, Székács Józseftől, Győri Vilmostól, Kovácsy Sándortól megtanult predikációmmal sok helyen nagy elismerést arattam. Gyors beszédmodoromat Mitrovics Gyula, a főiskola nagy tudományú és éles kritikai szellemű lelkésze nagy szeretettel faragta és idomította, úgy hogy az utolsó *fulison*, ahogy a *legatioba* menendő fiúk próbaszónoklatát neveztük, Mitrovics már azt jegyezte meg, hogy: „még kívül, hogy Flukeyből jó pap lesz“.

Pap ugyan és jó szónok sem lett belőlem, de az bizonyos, hogy a szónokolás művészetének elsajátítására, a bátor fellépésre és az emberek közti helyes viselkedésre nagyszerű nevelő és gyakorló intézmény a ref. főiskolákban a *legatio* intézménye. Egy kis pénzt is szerez vele a szegény diáknak. Bizony, nekem is jólesett az a 15—25 forint, amit egyik-másik *legatiomon* kaptam (ebből vettem a ma is meglevő zsebórámat és könyveket nagyobb mennyiségben), de annál nagyobb és gyümölcsözőbb az a sok tapasztalat, amit a fiatal diák, mint a főiskola kiküldöttje, az egyházi élet gyakorlati megismerésével, a nagy közönség előtti szónoklásban és a lelkészekkel és világi emberekkel való közvetlen érintkezés által szerez.

Nekem is nagy élvezet és lelki haszon volt, hogy mint *legátus* voltam több egyházmegyében, kisebb-nagyobb falvakban, városokban. Rengeteg emberrel és családdal jutottam

ismeretségbe és új barátokra tettem szert. Első legatlóm a Patakhoz közel eső Bodrogkeresztúr volt, aztán Tiszaladány, Bodrogolaszi, Olaszliszka-Tolcsva, Erdőhorvát, Mád, Tállya, Tiszalúc, Diósgyőr, Abaúj-Szántó, Szerencs-Lebesbénye, Luká-Karos-Kürcsa-Páczin, Boldva-Ziliz-Senye-Vámos, Hanva-Runya-Lénárdfalva-Csiz. Utóbbi alkalommal nagy élményem volt, hogy Hanván prédikálhattam a Tompa Mihály szöszékében. Mennyi és milyen változatos szokásokat, néprajzi különlegességeket ismertem meg ezeken a helyeken!

Az érettségi vizsga letétele után előttem állt a sorsdöntő kérdés, milyen pályára induljak. Én a magam esze és hajlalom szerint a gimnáziumi tanári pályára szerettem volna menni. A magyar irodalom és az idegen élőnyelvek lett volna szuktmám. Gyámom azonban előnyösebbnek tartotta, ha a jogi pályára lépek, amelyet Patakon elvégezhetek a jogakadémián. A jogászból — így esetelte előttem az ő elgondolását — mindenféle hivatali vagy szabad pálya előttem lesz, ahova majd kedvem tartja. Ezt a tervet helyeselték néném és bátyám is, így én beadtam a derekamat s jogásznak mentem.

Elég volt egy évi jogáskodás és meg is szerettem a jogi tárgyakat. A római jog és a jogtörténet tanulmányozása felnyitotta előttem a jog óriási jelentőségét az emberiség történetében s nagy érdeklődéssel foglalkoztam a tankönyveken kívül mélyebb tudományos jogi munkákkal is. Sőt az első nagyvakációban már egy tanulmányt is írtam a római család-jog köréből. A második évben pedig a magánjog és a nemzetgazdaságtan még jobban lenyűgöztek, úgy hogy legnagyobb kedvvel dőltem neki ezek, majd a későbbi jogi studiumoknak is.

Jogászéletem. 1887—1891.

Melyik jogász ember ne emlékezne vissza boldogan a jogászkorára, életének arany fiatalságára. Én ugyan nem éltem a Bukovay Absentiusok vidám, hohém életét, s négy évi jogáskodásom alatt is a gimnáziumban megszokott állandó szorgalmas tanulással, sőt most már a jogi irodalom tanulmányozásával töltöttem időmet. Nagyszünidőkben pedig az élőnyelvek (francia, angol, német, olasz) tanulásával foglalkoztam. A Psenyeczky Nagy Sándor Önköztatási leveleit betű

szerint áttanultam, ezeket még tanár koromban is ismételtetem s ma is képes vagyok elfűjni a leckeszövegeket. Egyik vakációban megtanultam a gyorsírást, melynek sok hasznát vettem.

De hát juventus — ventus, — én is életem legvidámabb korszakának mondhatom ezt a gondtalan négy évemet. Borozásra, kártyázásra, biliárdozásra, sőt udvarolgatásra se szakítottam időt. Szerencsémre nem volt hajlamom egyikre sem. A tudományos könyvek tanulmányozása, az élőnyelvek lefoglalták időmet. Nem értem rá léha időpocsékolásra. Nagy örömmel vettem részt azonban a jogászelnöki, karelnöki introitusokon, az énekkar vidéki szereplésein és hangversenyein, az ezekkel egybekapcsolt mulatságokon, bálokon. Nagy táncos nem voltam, de mindig ott voltam a városháza öreg termeiben rendezett jogászbálokon és a lelkünkhöz tapadt főiskolai imateremben rendezett ifjúsági ünnepeken. Nincs okom panaszkodni, hogy nem lett volna vidám jogászéletem.

Ez alatt a négy év alatt alakult ki jellemem és a komoly munkás élet iránti szeretetem is. Boldog vagyok, hogy ezt az egyéniségalkító koromat ott, a szép Bodrogszparti Athénben tölthettem, ahol az akkor ott működő kitűnő és lelkiismeretes jogtanároktól elsajátíthattam a köteleességtudást, a pontosságot és a jogi tudományok művelésének módját. Az in absentia hallgatás, a budapesti vagy eperjesi rendszer ismeretlen és szinte elképzelhetetlen volt a pataki jogakadémián. Én is, de összes hallgatótársaim mondhatnám kivétel nélkül, ott voltunk minden tanárunk minden előadásán. Vétkeztünk volna önmagunk ellen, ha elmulasztunk Emödy Dánielnek vagy Ballagi Gézának, Szánthó Gyulának egy óráját.

De így volt az pár évvel később is, mikor már én is tanár lettem a szeretett kis jogakadémiánkon. A „kis” jelző nem lekicsinylés, csak annak a ténynek szomorú megállapítása, hogy míg a nagy Kövy idejében a pataki jogakadémia hallgatósága volt legnépesebb a jogakadémiák között, addig egy évszázad múlva nálunk volt a legkisebb létszámú hallgatóság. Azonban nem a tanárok vagy a tanítás színvonalának leszállása miatt, de tisztán a doktorátusi kényszer folytán. 1874-től az ügyvédi vizsga előfeltétele a jogi doktorátus letétele lett, ezért a joghallgatóság felözönlött Budapestre. másik része Kolozsvárra az egyetemi jogikarokra. Így maradt le a pataki jogakadémia utolsóinak a hallgatóság száma tekintetében. Ez utlán csak folytatódott az én tanár koromban is, úgy

hogy volt esztendő, amikor mindössze 50 hallgatónk volt a négy évfolyamon. Viszont büszkén merem hirdetni, hogy az ötven hallgatónk közül talán egy sem kallódott el, hanem majdnem valamennyien szép magas posztokat értek el az életben. Ezt pedig a pataki jogtanárok lelkiismeretes és magas színvonalú működésének köszönhetjük. Más oldalról talán annak is, hogy Patakra a szerényebb igényű fiatalság, a papi, tanári és gentry családok fiait jöttek, akik komolyan fogták fel életpályájukat.

Az első évben *Szánthó Gyula*, a nagy készültségű romanista, a nagy általános műveltségű és elegáns szép előadó vezetett be bennünket a római jogba. Magas színvonalú, szinte kothurnusos előadásai lekötötték figyelmünket. Második félévben előadta teljes egészében a pandekta jogot is, amit már ritkán szoktak az első éves hallgatóknak bemutatni a római jog tanárai. Pedig ebből talán még több értékes jogi bölcsességet tanultunk. A jogtörténetet az akkor már tényleg öreg *Orbán József* adta elő. Egy valódi régiszabású, egyetemes tudású professzor. Ő első sorban az egyetemes történet tanára volt, így sok becses általános történeti adattal kísérte fejtegetéseit. Sőt előadta nekünk külön 4 órás kollegiumban a művelődés történet ókori részét is. Ma is könyvnélkül elmondom a Firdusi-ból idézett és pompás fejtegetésekkel kísért néhány remek költeményt.

Második évben legelsőben a magánjog nagy hírű tanára: *Emödy Dániel* (1818—1891.) bilincselte magához bennünket nagy tudásával és tiszteletgerjesztő egyéniségével. Emödy valóban a „nagyidők” tanúja, a 48-as évek egyik ifjúsági vezére, a Pesti Hírlap és a Pesti Napló egyik szerkesztője, Petöfi, Jókai, Kemény Zsigmond, Csengeri Antal és annyi nagy emberünk személyes jó barátja volt. Radácsy György azt írja róla emlékbeszédében: „44 éves volt, mikor a sáros-pataki főiskola előljáróinak bölcsessége megszerezte őt a főváros kitünőségei közül az újjászervezett jogakadémia egyik tanszékére. Nem volt tanár; ügyvéd volt és publicista, de annyi szerénységgel, igénytelenséggel és oly professzori talentumokkal, hogy igazán Isten jó tetszésének kell tekintenünk hogy előljáróink olyan szerencsésen rátaláltak. Ő igazán megfoghatatlan lemondással jött a pataki főiskola szerényen díjazott napszamosai közé, első sorban talán azért, mert atyja is növendéke, majd pár évig tanára is volt a pataki főgimnáziumnak“.

Ezt az idézetet azért írtam le, hogy indokoljam azt az önkéntelen hódolatot és bámulatot, mellyel mi is körülvevők ezt a legnagyobb professorunkat, a Kövy méltó utódát s épen az ő katedrójának örökösét, aki a második legragyogóbb csillag lett a pataki jogakadémia rövid történetében.

Emödynek pataki tanárságával indult meg a pataki jogakadémia renaissance-kora és felvirágzása. Az 1848–49-iki szabadságharc leverése után az abszolutizmus megbénította a jogakadémia életét. Csak 1862-ben éled fel újra, báró Vay Miklós főgondnok fáradságtalan buzgalmából. Ő hívta meg Emödyt, a kiváló magánjogászt Patakra. 1863. szept. 14-én tartottu székfoglalóját Emödy az évnyitó ünnepélyen s vele együtt még két jogtanár, 2 bölcsészeti és 3 gimnáziumi tanár lett ugyanekkor belktatva.

Emödynek nyugodt, kristálytisza előadásai valósággal lenyűgözték figyelmünket. A kréta mindig kezében volt s ha egy törvénycikk számát vagy idegen íróit idézett, rögtön felírta a fekete táblára, hogy biztosan lejegyezheszük.

De igazolom apósom lenti jellemzését is az Emödy szerénységéről és az általános mély tiszteletről, amiben őt az egész főiskolai diákság részesítette, azzal a kedves adattal, hogy ha megjelent az utcán, a legkisebb gimnazista gyerek is kalaplevétellel köszöntötte a már az én időmben valóban öreg urat s ő szintén megemelte kalapját a legkisebb, 9–10 éves kislíú előtt is. Nagyszerű példaadás volt ez mindnyájunknak. Boldog vagyok, hogy kisebb fia, László osztálytársam és egyik legkedvesebb barátom révén közelebbi viszonyba is jutottam az Emödy családdal s e pár sorban is adózhattam e nagy tanárom emlékének.

De hasonló tisztelettel és hódolattal kell megemlékez-nem *Ballaqi Gézáról*, (1851—1907.) a nemzetgazdaságtan, pénzügytan és a politikai tanúráról is. Ő is Budapestről került Patakra még fiatal korában s ha egyideig nehezen tudott is beletörődni a pataki kisvárosi élet kereteibe, de később annál lelkesebb vezetője lett a pataki kis társadalomnak s felvirágoztatója Patak városának. Izig-vérig tudós történetíró volt, akinek a „Magyar politikai irodalom 1825-ig“ c. nagyszerű munkája már fiatal korában a M. Tud. Akadémia tagságát hozta meg, majd a „A nemzeti államalkotás kora“ (1825—1847.) című hatalmas kötete a Szilágyi Sándor-féle nagy vállalatban osztatlan elismerést szerzett nevének. Igazi forrásmunka mindkét nagy műve. E mellett azonban számos

kisebb munkával is gazdagította a magyar tudományos irodalmat.

Mint tanár végtelenül kedvesen, szellemesen adott elő. Mindenik tárgyát rendkívül megszerettük, szavajárását, kedvenc latin kifejezéseit szinte élvezettel utánoztuk. Minden előadása után betűszerint el tudtuk mondani az egész előadását. Rendkívül sok gyakorlati ismeretet szereztünk tőle, különösen a közgazdaságtanból, mely legkedveltebb studiuma volt, amelyet gyakorlatban is munkált. A régi pataki Népbankot ő alakította át Takarékpénztárrá s annak hosszú éveken át buzgó elnöke volt. Minden reggel onnan jött az előadásra s oda ment vissza, hogy elintézzé a rengeteg apró-cseprő teendőit. A pataki és vidéki közönség így ismerte és szerette meg Ballagi Gézá-t s így eshetett meg, hogy végre egy pataki tanárt is országgyűlési képviselővé választott az olaszliszka-i kerület.

Ez a nagy megtiszteltetés azonban vesztesége lett a pataki jogakadémiának, mert mint képviselő kénytelen volt lemondani tanári állásáról. A tudomány és a jogi oktatás végtelen kárára, igen korán, 56 éves korában elhunyt. A túlfeszített munka ölte meg, mert az írói, tanári, képviselői, takarékpénztári páratlanul buzgó lelkes működése mellett teméntelen más téren is folyton dolgozott, agitált. Minden közügy érdekelte s minden fontos kérdéshez élőszóval, beszédekkel vagy cikkben hozzászólt. A pataki vashíd ügyében is külön röpiratot írt s ezzel vitte dülőre a sokáig húzódozó lokális ügyet. A pataki aszfalt-járda megteremtése az ő érdeme. A főiskolai igazgató-tanácsban is egyik legerélyesebb mozgató ember volt. Nem restellte ott a jegyzőkönyveket is vezetni. Rudácsy emlékezéséde nagy igazsággal állapítja meg, hogy „szinte szédülünk attól a szakadatlan munkától, amit Ballagi Géza végzett az utóbbi évtizedekben“.

Még egy kedves élményemet is feljegyzem róla. Az ifjúsági gyorsíró körben magunk serkentésére évközben többször tartottunk házi versenyeket. Kállay Miklós és én voltunk a vezetők a vitagyorsírásban, 250—300 szót is írtunk egy perc alatt. Ballagi nagyon érdeklődött ez iránt a mellékfoglalkozásunk iránt, ezért rendszerint meghívtuk a versenyekre. Ő el is jött lehetőleg minden alkalommal és nem mulasztotta el, hogy 2—3 forinttal meg ne töltsön a szerény versenydíjat. Sokszor pedig maga indítványozta, csináljunk még egy versenyt, ő adja a versenydíjat. Ime ez is beszélő bizonyágu,

mennyire szerette az ifjúságot és milyen hivatásos, lélek szerinti nagy és jó professzor volt. Ha Emődöt, a nagy idők igazi nagy emberét mélységes hódolattal tiszteltük és bámultuk, Ballagit, mint közénk leereszkedő, szinte pajtási szívélyességgel velünk együttérző atyai jóakarónkat szerettük. Részemről kettőjüktől lestem el és egyeztettem össze később a magam jogtanári módszerét. Így Ballagitól azt is, hogy állva, szabad előadást tartottam én is mindig.

Nagy kegyelettel és szeretettel jegyzem fel azonban többi kedves tanárom emlékét is.

A büntetőjogot *Nemes Ferenc* (1834—1898.), egy daliás külsejű, zengő szép szavú, elegáns, de emellett ritka arany-szívű, kellemes modorú idősebb tanárunk adta elő. Ő nem idegenből jött a főiskolába, sőt épen typusa volt a pataki főiskola saját neveltjeiből beállított régi szabású jó tanároknak. Egy abaúji pap fia volt, aki apja példájára a teológiát végezte el s erre a pályára indult. De a Mindenható másúvá rendelte őt. Előbb az ötvenes évek végén az egyházkerület által alapított tanfőképzőintézetben volt segédtanár, majd a csurgói gimnázium választotta meg rendes tanárává. Innen hívta meg a főiskolai előljáróság mint kitűnő hírű tanárt a pataki gimnáziumba, de mielőtt ezt az állását elfoglalhatta volna, az 1861-ben, az absolutismus alatt szünetelt jogakadémia újraélesztése és újjászervezése folytán szükségessé vált jogtanári katedrák egyikére helyezte át az előljáróság. Nemes Ferencre, mint a hallgatóságát szíve szerint szerető, hatásos előadó és a társadalmi viselkedésében is példandó tanárunkra emlékezem, kinek fiával, Andorral gyermekkorunktól az ő korai haláláig legmelegebb barátság fűzött össze.

A jogbölcsészetet és az általános bölcsészettörténetet a miskolci ügyvédből jogtanárrá lett rokonomtól, *Finkegy Józseftől* hallgattuk. Mély bariton hangja, világos, alapos előadásai, nyájas, szíves modora őt is nagyon rokonszenvessé tette mindnyájunk előtt. Az Ahrens-féle természetjog követője volt s a nehéz jogbölcséleti problémákat, valamint az ókori bölcsészek jelentőségét nagyon szépen állította elénk.

Népszerű tagja volt még ennek a kitűnő jogtanári kar-nak *Kókai Kun Béla*, a statisztika és államszámvevőtan előadója. Rendkívül szellemes és nagy egyetemes műveltségű ember volt, akit azonban politikai ambíciói inkább a politikai pálya felé vonzottak. Többször volt képviselőjelölt és több kitűnő politikai tanulmánnyal tette magát ismertté a politikai

élet fővárosi vezetői előtt is. De a képviselőséget megtagadta tőle a sors, így beérte a pataki jogtanársággal. Mint nagy függetlenségi politikus, természetesen nagy népszerűségre emelkedett az ifjúság szemében is és sokszor mondott gyűjtő hatású beszédeket március 15-iki ifjúsági ünnepélyeinken.

Valóban elmondhatom, hogy a pataki jogtanári kar oly kitűnő és buzgó, lelkiismeretes tanárokból állott az én jogász-kodásom alatt, hogy nem vesztettünk semmit azzal, hogy nem a budapesti vagy kolozsvári, kétségtelenül kitűnő és országosabb nevű tanároktól hallgattuk a jogtudományokat. A szigorlatokon, melyeket a két egyetem tanárai előtt kellett letennünk, mindig becsülettel megállottuk helyünket. Jómagam is legtöbb tantárgyból a Patakon magamba szedett alapismereteknek nagy hasznát láttam nemcsak a szigorlatokra való készüléskor, de később a gyakorlati jogéletben is.

Kellemes és boldog emlékeképek vannak lelkemben joghallgató társaimról is. Különösen jó barátságban voltam Mezőssy Bélával, Horváth Zoltánnal, Emődy Lászlóval, Nemes Andorral és Bertivel, Szabó Bertalannal, Dókus Lászlóval, Zsóry Györggyel, Kállay Miklóssal, Horthy Gyulával, Naményi Bélával. Valamennyien szép, magas állásokat értek el az életben is. Legtöbbre vitte közülünk Mezőssy Béla. Emődy László kir. törvényszéki tanácselnök, Kállay Miklós kir. ítélőtáblai tanácselnök, Nemes Bertalan miskolci kir. közjegyző, Zsóry György borsodi alispán, Horthy Gyula beregi főispán, Szabó Bertalan OFB. főbíró, Nemes Andor tokaji vezető járásbíró, Dókus László zemplénmegyei főjegyző, Horváth Zoltán budapesti ügyvéd lett. Büszke örömmel ápoltam velük a régi fiatalkori barátságot s a még élőkkel ma is legkellemesebb viszonyban vagyok. Apró-cseprő diákkori élményeinket nem győzném feljegyezni. Lelkemben élnek azok ma is.

Jóbarátságban voltam a gimnáziumi osztálytársaim közül a *theológiára* lépett Vas Józseffel, Szakáll Jánossal, Tokay Istvánnal, Szabó Andrással, de a theologia más osztályainak hallgatóival is, így Tüdős Istvánnal, a későbbi püspökkel, Szikszay Andrással, Pataki Pállal, Rácz Kálmánnal, Dusza Jánossal, Kovács Istvánnal, a komoly- és Bodolay Miklóssal, a vlgyszavalóval, Szentmártony Dániellel, Korocz Józseffel, akik később mind kiváló lelkészek, esperesek, tanácsbírák lettek.

Örömmel jegyzem fel az *ifjúsági egyletekben* végzett tudományos önképzési gyakorlatainkat, vitatkozásainkat s ezekről való élményeimet.

Szinte hihetetlen, milyen eleven, pezsgő ifjúsági önképző élet folyt az én időmben a pataki jogászok és theologusok körében. Valósággal egy második tanfolyam volt ez azoknak, akik nem érték be a szorosan vett iskolai tananyaggal, hanem tudvágyó és magasabbröptű lélekkel már a kollégiumban többet és maradandóbb lelki kincseket akartunk gyűjteni. Erre a pataki theol. és jogakadémiai ifjúság által megteremtett egész sereg ifjúsági önképző egyesület adta meg a kitűnő teret és alkalmat.

Igy én is benne voltam, mondhatom kivétel nélkül, az összes jogi és a közös ifjúsági egyesületekben s mindenikről annyi kedves és hasznos emlékkép él lelkemben, hogy csak a legfontosabbakat tudom feljegyezni.

A külön *jogász-önképző egyesületet* úgyszólván én teremtettem meg azzal, hogy a jogászegylet Alapszabályaiban leírt és követendőnek ajánlott régi *vitalkozásokat* felelevenítettem. Vitára hívtam lelki társaimat egy nemzetgazdaságtani kérdésre (a lényűzési adók jogosultsága). Mezőssy Béla vállalkozott a kérdés megvitatására, mely a jogászegylet külön ülésén ment végbe, Ballagi Géza, mint szaktanár elnöklésével. Az egyesület tagjai nagy érdeklődéssel hallgatták élénk vitánkat s többen hozzá is szóltak a problémához, melyet aztán Ballagi tanárelnök megnyugtató döntése zárt le. Utánunk aztán több hasonló vitalkozás is tartatott. A jogászegylet által kitűzött egyik pályakérdést is sikeresen oldottam meg (a közigazgatási híroságok szervezéséről).

Ide, a tudományos önképzési területhez sorozhatom a tanári kar által kitűzött pályakérdésekre benyújtott dolgozataimat. Ezeket maga a tanári kar bírálta el, az illetékes szaktanárok véleményes javaslatai alapján, így a pályadíj odaítélése a tanári kar által adott elismerés is volt. A pályadíj kiosztása az évvizoró ünnepélyen történt. Már másodéves koromban pályáztam egy egyházjogi tételre s a kitűzött díjat el is nyertem. Harmad éves koromban pedig a közigazgatási-jogból és a politikából kitűzött pályakérdéseket oldottam meg, a jutalmak elnyerésével.

A jogászok és theologusok közös *Irodalmi Önképző Társulatában* is nagy örömmel és jó sikerrel dolgoztam. Ezt a társulatot a legtekinélyesebb ifjúsági egyesületünknek tekintettük — hiszen a nagynevű Szemere Bertalan és Wargha János, később nagykőrösi kiváló tanár alapították még 1832-ben. Nagy lelki gyönyörűséggel vettem részt az egyesület mun-

kájában, elemzésekkel, szavalatokkal, műfordításokkal és tudományos pályázatokkal. Petőfi Köztársaság c. költeményének elemzésében a köztársaság fogalmát és jelentőségét a legújabb politikai munkák tanulmányozása alapján nagy részletességgel fejtettem ki, úgy hogy ezt a dolgozatomat — Mitrovics Gyula, akkori tanárelnök javaslatára — Emlékkönyvbe iktatásra (azaz kinyomtatásra) méltónak ítélték.

Irodalmi próbálkozásaim elismerése lett az is, hogy harmadéves koromban az Ifjúsági Lap főmunkatársává, negyedéves koromban pedig felelős szerkesztőjévé választottak. Első nyomtatásban megjelent kis dolgozatom (1890) a fiemei kirándulásomról szólt, melyet somogyi supplikálásom alatt tehettem meg *Récz Kálmán* barátommal együtt. Több vezércikket és tudományos értekezést írtam ebbe az akkor igen jó színvonalon állott Ifjúsági Lapunkba. Sohasem írtam túlzó vagy épen izgató szellemben, de ha szükség volt rá, erőteljesen is kifejezést adtam óhajainknak. Nagy élményem és jutalmam itteni működésemből, hogy első felelős szerkesztői cikkemre, illetőleg a lap szellemi és anyagi támogatására való felhívásomra maga egyházkerületünk főgondnoka, az ifjúság által is nagy hódolattal körülvett br. Vay Miklós, postafordultával válaszolt és száz forintot küldött sajátkezű kis levél kíséretében, melyet ma is ereklye gyanánt őrzök.

Nagy kedvvel és buzgalommal vettem részt a főiskolai *énekkar* munkájában. Ez a legrégibb ifjúsági egyesületünk s amelyet a nagyközönség is legjobban ismert különböző szereplései (hangversenyek, ünnepélyek, temetések) révén. Az én kisdíák-koromban, 1882-ben ünnepelte az egyesület fennállásának századik évfordulóját, de kezdetlegesebb alakjában még sokkal régibb. Az énekkari elnökség és a főprecentorság egyik legnagyobb megtiszteltetés volt mindig az ifjúság részéről a legkiválóbb diákok és zeneértők iránt. Engemet is, mint jó zongoristát és dalolni, énekelni szerető embert már első éves koromban, amint beálltam az énekkarba, rögtön alprecentornak, majd basszus protokántornak választottak. Negyedéves koromban pedig mindenáron a karcelnökséggel akartak megtisztelni, de én annyira megszerettem a karmesteri pálcát, hogy kitértem a nagy megtiszteltetés elől és inkább a főprecentorságot választottam. Négy éven át nagyon sok szereplésben volt részem. Sok kiváló helybeli és vidéki ember temetésén, — iskolai ünnepélyeken helybell és vidéki hangversenyeken vettem részt.

Ebben az időben különösen sok jóhangú tenoristák és basszisták szedődtek össze énekkarunkban (Terfaloga Dávid, szerb fiú, Koczogh József, Botka Dezső, Eperjessy Ferenc, Kovács István, Nagy László, Süthő Kálmán). Így nekivághattunk hangversenyezni vidéki városokban. Voltunk Tokajban, Beregszászban, Abaujszántón. Különösen kellemes emlékeim vannak a beregszászi kétszeri koncertünkről, ahol az előkelő, rendkívüli szívességű családok, melyeknek idősebb férfi tagjai mind régi pataki diákok voltak, valósággal tejbé-vajba fürösztöttek bennünket. Több családdal hosszú időre szóló baráti kapcsolatot szereztem (Vargha Sándor, vármegyei főügyész, Benda Kálmán ügyvéd, Szabó Albert pénzügyigazgató, Janka Sándor, vármegyei árvaszéki elnök, Szeles Kálmán ügyvéd családjaival). Sok bájos fiatal lánnyal ismerkedtünk meg. Az abaujszántói nyári hangversenyünkön mint vlg szavaló arattam érdemtelenül is nagy babérokat Tompa Három a darujával.

Még egy kedves élményem van az énekkari szerepléseim sorából. Már mint pataki jogtanár vettem részt a Hodossy Béla, pataki tanítóképezdei igazgató barátom által az aradi dalárversenyre az énekkar régi és új tagjaiból alakított karban. Remek alkalmi énekkart szedtünk össze. Nyertünk is egy díjat. Jó alkalom volt ez a gyönyörű dalárverseny Arad és Temesvár megismerésére is.

Nagy buzgalommal működtem a többi ifjúsági egyletben is, melyek legtöbbszörnek (Gyorsírókör, Tornaegylet, Zeneegylet, Olvasóköri) elnöke is voltam. Valóban ilyen kedves élmények mellett nem csoda, ha öreg fejemmel ma is áldom a Gondviselést, hogy pataki diák lehettem.

Pedig a legnagyobb és legtartósabb hatású élményemre még csak most térek rá. Megérhettem, mint ebben a szerepben tényleg utolsó Mohikán, hogy *supplikáns* is voltam, még pedig hazánk egyik legbájosabb vidékén: Somogyban és Baranyában.

A mai diákság már csak hírből, ha ugyan egyáltalán ismeri, ennek a régi pataki főiskolai intézménynek eredetét és mivoltát. Az én supplikálásom után pár évvel ugyanis mint idejétmúlt hagyományt megszüntette az előljáróság, — nagy kárára a fiatal theologusok tapasztalatszerzésének. A XVII—XVIII. századbéli üldöztetés és bujdosás után jött divatba, hogy a főiskola elpusztított épületeinek, intézményeinek helyreállítása és felvirágoztatása érdekében az előljáró-

ság — a rendes legációi gyűjtésen kívül — szüreti és nyári szünidőkre kiküldte a nagyobb diákokat az ország minden részébe, hogy a főiskola javára a jószívű emberektől anyagi segítséget kérjenek. Ez a szokás azlán fennmaradt a XIX. században, a főiskola jobb és boldogabb korában is. Mint régi intézményt a nagyobb theologusok szívesen gyakorolták ezt a hagyományt, mert alkalmuk nyílt így négy nagy-szünidő alatt az ország négy nagy vidékét bejárniok — persze nagyrészt per pedes apostolorum. Rengeteg tapasztalatot szereztek így a különböző vidékek egyházi és népi szokásairól s megismerkedtek a különböző egyházkerületek vezető embereivel, hagyományaikkal.

Ebben az érdekes és nagyon hasznos nyári kirándulásban volt nekem is részem az 1889-iki nagyszünidőnk alatt. Éspedig egy theologus barátom szíves figyelméből. Mint említettem, sok theologus diákkal voltam jó viszonyban. Így *Rácz Kálmán*, mádi születésű, kitünő készülségű és komoly hajlamú theologussal is. Ő is ott lakott a Nemes fiúkkal a Radácsy udvarban s így alkalmunk volt gyakran találkozni. Egyszer június végén azt kérde tőlem, nem volna-e kedvem elmenni vele mint kísérőnek, a Somogy, Tolna, Baranya „spártába” supplikálni. Legnagyobb örömmel fogadtam az ajánlatot, annál inkább, mert mint jogásznak nem volt jogcimen másképen ezt a theologusoknak kijáró megbízatást végezni. Rácz Kálmán volt a hivatalos kiküldött, én csak mint kísérőtárs (a legatus mendikásánál egy fokkal feljebbvaló szerep) jártam végig vele az említett három megye kétszáznál több községét. Egyébként mindenben engemet is supplikánsnak, azaz a főiskola küldöttének tekintettek. S én is szolgálatot tettem vasárnaponként a lelkészeknek, akikhez akkor szálltunk, mert egyik faluban én, másikban Rácz predikált. Már akkor igen benne voltam én is, sok legációm révén, a predikálásban s így jólesett eddig ismeretlen kedves magyar falukban is — rendszerint nagy közönség előtt — szónokolni. (Még az a hasznunk is volt a predikálásunkból, hogy a legtöbb pap egy-két forinttal jutalmazta szolgálatunkat s ez a nagy tiszteletdíj a mi saját zsebünkbe ment.)

Nagyszerű élményeink voltak ez alatt a kellemesen eltelt két hónap alatt. Bejártuk Fehér és Tolna megye nébány, Somogynak és Baranyának pedig összes református egyházait. A lelkészek mindenütt nagy szívességgel fogadtak. Hiszen Rácz Kálmán már három évet végzett theologus volt, így

vele theologiai és főiskolai ügyekről tárgyalhattak s olykor vitatkoztak is. De én is hozzá tudtam szólni mindezekhez a kérdésekhez s nem vallott velem sem szégyent a főiskola. Megismerkedtünk kétszáz dunántúli ref. lelkésszel, köztük nagynevű papi egyéniségekkel (Konez Imre vértessaljai esperes, Morvay Antal, Begedi István, Lévy Lajos). Természetesen fiatal papleánykákkal is. Mindjárt utunk legelején Aba, fehérmegyei faluban a papnak (Laky István) kedves három kis leánya volt s én zongoratudományom révén mindjárt nagy mulatságot rendeztem a kis lányoknak. Másutt is hasznát vettem ennek a tudományomnak és sok új nótát tanultam meg a paplányoktól és fiatal papnéktól.

Mennyire szívesen fogadtak bennünket a lelkész urak, elég megemlítenem, hogy Siklóson Zeke Lajos, egy jókedvű és kifogyhatatlan vendégszerető ember, egy egész hétig nem eresztett el bennünket. De ez alatt saját kocsján vitt el a környéken még hátralevő egyházakba. Elvitt a közeli harkányi kénes fürdőbe is. Innen mentünk aztán át Nagyharasnyba, ahol a hatalmas termetű lelkész kitűnő veres asszúborral kedveskedett nekünk, mint hegyaljai fiúknak. Megmásztuk másnap ott a gyönyörű alakú nagyharasnyai hegyet is. Kegyeletes érzésekkel jártuk be a reformáció első nehéz idejéből híressé vált helységeket: Hercegszőlőst, Kölkedet és nagy hazafias búsulással mentünk végig a mohácsi síkon, hogy onnan átmenjünk a Dráván túlra is. Ott is, az úgynevezett Szlavoniában, volt öt magyar ref. egyházunk. De már kissé fáradtak lévén, bizony mi csak Eszéket néztük meg.

Nagy élmény volt számunkra a Balaton, aztán a szép somogyi vidék, Pécs és ami legjelentősebb pontja lett kirándulásunknak: Fiume, Buccari és Abbázia megismerése is. A Balatont először Kilitinél pillantottuk meg s onnan aztán pár napon át végig jártuk a Balaton somogyi oldalát. Átmentünk, a jó öreg Kisfaludy hajóval Balatonfüredre, onnan Tihanyba. Elmerengtünk a Csokonai szomorú sorsán, átéreztük a sors által „annyit üldött-hányott” költő vergődését. Az „echo” még akkor 18 szóttagot adott vissza igen jól. Azután rontották el egy villa közbeépítésével.

Fiumei kirándulásunkat az épen akkor, 1889 augusztus 1-én életbelépett vasúti zónajegy tette lehetővé. Megtudtuk, hogy a zónarendszer értelmében a legnagyobb távolsági (XIV. zóna) jegy harmadik osztályon mindössze 4 forintba kerül, ennyit örömmel megreszkíroztunk, hogy Fiumét is útbá

ejtsük. Tudni kell, hogy ott is volt egy kis ref. egyház, mely a mi spártánkba esett (az előző évben ott járt Szikszay András barátunk jegyzetei nyomán tudtunk meg ilyen becses útmutatásokat), így voltaképen hivatalos kötelességünk is volt a fiumei egyházat felkeresni. Zónajegy nélkül bizony nem igen vállalkoztunk volna rá.

Diákos bátorsággal nekivágtunk tehát az útnak s csakugyan feledhetetlen kedves élményünk lett az a két nap, amit Schmidt, fiumei ref. lelkész szives kalauzolása mellett ott tölthettünk. Fent, a magas Tersaton volt lakása. Igazi leleményességgel tudtunk hozzá eljutni. Ő is kitörő örömmel fogadott. Pápai diák volt annakidején, így érdekelte a Dunántulról hozott sok újsághírünk. Nagy szeretettel mutogatta meg Flume minden nevezetességét, a kikötőt, a nagy dohánygyárat, József főherceg parkját. Egyfogatú kocsiján kivitt bennünket Buccariba, a mi hőslélkű gályarabjaink szenvedéseinek központjába. Ott láttuk meg a vesztegzárat is, ahol a tengeri hajókról érkező gyanús betegeket visszatartják. Elvitt egy osteriába, ahol megkóstoltuk a domácsigát, az édes dalmát bort és a szárított húst. Másik nap délután aztán gőzhajóval átmentünk Abbaziába, végig mentünk a gyönyörű tengerparton s megfürödtünk az igazi tengervízben. Bizony, ennyi sok gyönyörű látvány és élmény igen megérte a 8 forint útiköltséget.

Az egész kéthónapi supplikálásom, melyet a Mohácstól Budapestig hajón megtett visszatéréssel fejeztünk be, összesen harminc forintomba került. Emléktárgyakkal, lényképekkel megrakodva, megbarnulva jutottam haza. Volt miről beszélni nővéreimnek és diáktársaimnak. (Lic. RácZ Kálmán barátom később a pápai ref. főgimnázium vallástanára lett. Sok kiváló theologiai munkát írt. (1941-ben halt meg.)

Kolozsvári jogászságom.

Jogászkodásomat már nem Patakon fejezem be. A 8-ik félévet Kolozsváron, az ottani Ferenc József tudományegyetem jogi karán végeztem. Szabó Bertl barátommal beszélgetve, arra az elhatározásra jutottunk, hogy ajánlatos lesz a jogi szigorlatok mielőbbi letehetése érdekében az utolsó félévünket valamelyik egyetemen hallgatni, mert mint tényle-

ges egyetemi hallgatók már a tanév végén előállhatunk az első szigorlatra. Sarkalt erre az a meggondolás is, hogy az 1889-ik évi új véderő törvény nagy port felvert 25. §-a folytán — melynek parlamenti tárgyalása során mi is, pataki jogászok, rendeztünk szerény tiltakozó gyűléseket — ha az önkéntesi első év végén nem tudnánk letenni a tisztí vizsgát, még egy évet kell katonai szolgálathoz töltenünk. Hogy miért mentünk Kolozsvárra és nem Budapestre, ennek pusztán érzelmi oka volt. Nem is gondoltunk arra, hogy hol lesz könnyebb a vizsgázás — hiszen egyik egyetem tanárait sem ismertük —, egyszerűen Kolozsvár és Erdély neve és hagyományai, a pataki főiskola hálás kegyelete a bujdosás korában helyet adó Bethlen-főiskola iránt, vonzott bennünket szinte tudat alatt.

Mint pataki diákok tudtuk azt is, hogy az erdélyi fejedelmek idejében Zemplén-megye s benne Patak is az erdélyi fejedelemséghez tartozott, mint a hét magyar vármegye egyike. Kolozsváron tehát otthonosabban érezhetjük magunkat, mint a már akkor riasztó tulzsfúfoltságáról ismeretes budapesti jogi karon. Nem ambicionáltuk, hogy pesti jogászok legyünk. S nem is bántuk meg, hogy Kolozsvárra mentünk. Rendkívül kellemesen telt el ez a félévünk, annak ellenére, hogy valósággal éjt-napot eggyé téve, készültünk az első jogtudományi szigorlatunkra.

Nagy élvezettel hallgattuk az ottani híres egyetemi jogtanárok előadásait. Legkedvesebb emlékképem van *Concha Győzőről*, aki a politikát adta elő. Kissé nehézkes, szinte vontatott előadását feszült figyelemmel kísértük és minden szavát gondosan lejegyeztük. Még akkor nem volt kinyomtatva a nagyszerű politikai kézikönyve. Tanterme mindig zsúfolt volt, mindenki őszinte tisztelettel bámulta a nagy professzort. Épen oly tisztelettel vette körül az ifjúság a különben szigoráról rettenetes hírű *Farkas Lajost*, a római jog tanárát, *Kolozsváry Sándort*, a nagy magánjogászt, *Kiss Mórt*, az eleven észjárású, kitűnő előadót, akitől váltójogot hallgattam, az öreg *Haller Károlyt*, az osztrákjog híres tanárát. *Groisz Gusztávnak*, akitől a büntetőjogot hallgattam, bizony csak 8—9-en voltunk az órain. *Plósz Sándor* és *Nagy Ferenc* épen a tanév elején kerültek fel Budapestre, így őket már nem hallgathattuk. *Concha Győző*, mint feljebb már említettem, kitüntető figyelemben részesített s később, mint fiatal tanárt, megszágyenlítő kedvességgel atyai barátságába fogadott.

Minden budapesti utam alkalmával tiszteletcmet tettem Múzeum-utcai lakásán.

Az első szigorlatom kitünően sikerült. Farkas Lajostól pedig valamennyien féltünk, de velem az első pár szó helyes feleletem után melegséggel kalandozta végig az egész római jogot. A második szigorlatot szeptemberben, a harmadikat 1892. januárban tettem le, ezeket is kitüntetéssel. Így aztán 1892. január 23-án jogtudományi doktorrá fel is avattak. A sub auspiciis regis avatás még akkor nem volt meg, így erre nem gondolhattam. Az utánunk következő osztály kitüntetettjei már megkaphatták ezt a legnagyobb kitüntetést is.

Kolozsvári dlákélményeim közül nem sok feljegyezni-valóm van. Hallgató társainkkal nem barátokztunk össze. Tanulni mentünk Szabó Bertivel Kolozsvárra, így nem akartuk kizökkenteni magunkat a mindennapi feladatunkból. Az egyetemen — még a piarista gimnázium második emeletén — és bérelt kis szobánkban (előbb a Kültorda utcában, majd a Szentegyház utcában) töltöttük minden időnket. Ennek a remete életünknek köszönhetem, hogy — elriadtam a dohányzástól. Érdekes, hogy se én, se Szabó Berté kamaratársam, nem szerettük a dohányfüstöt, gyermekkorunkban sem kísérelteztünk csínytevésből sem cigarettázással. De itt, a kolozsvári kis kamarában, a bőséges polgári ebédek után úgy gondoltuk, hogy használni fog emésztésünknek, ha rászokunk a dohányzásra. Beszereztünk azért szép cserép-csibukokat és erős dohányt s elkezdtünk ebéd után csibukozni. Két napig álltuk, de harmadik nap, minden hosszabb tanácskozás nélkül, tűzbe dobtuk a csibukokat és készletünket; többet nem is volt szánkban semmiféle füstölő. Nagyon örülök utólag is ennek a tragikomédiás esetünknek. Ma is utálok a dohányfüstös levegőt s valóban őszintén botránkozom, ha a hölgyek is olyan sűrűn s férfiakat megszegyentítő gyorsasággal gyujtanak rá a cigarettákra.

Egyetlen szórakozásunk a kitünő színházi előadások látogatása volt. Már akkor készen volt a Treccin téri gyönyörű új színház s kitünő erők voltak épen akkor ott. Így mikor tehettük, nagy élvezettel hallgattuk a szépséges fiatal Küry Klárit, a vidám Pusztayt.

Ezzel le is zárult az én kedves jogászkorom. A jogtudori diploma kezemben volt s döntenem kellett, merre induljak a jogi pálya tágas mezőin. Akkor még a jogtanári állás olyan magas valaminek tűnt fel előttem, hogy gondolni se

mertem arra. Legjobban megfelelőnek láttam azért egyéniségemhez a bírói pályát. Hogy azonban ide mehessek s itt előmehessek, az ügyvédi vizsga állt még előttem, mint a legmagasabb jogi szakképzettség bizonyítványa. Ennek a megszerzése pedig legalább egy évi ügyvédjelölti gyakorlathoz volt kötve. Nem volt tehát más megoldás, mint az ügyvédjelölti állás felé fordítani szekerem rudját.

Ügyvédjelölti és önkéntesi évem. 1891—93.

Mindjárt az első szigorlatom letétele után beiratkoztam Sátoralfajuhelyben *Kovácsy Pál*, sógorom fivérének ügyvédi irodájába. Igen eszes ember volt, aki nagy jóakarattal és szelidséggel oktatott ki az ügyvédjelölti munkák felől. Utolsó pár héten át állandóan benn is voltam Újhelyben és dolgoztam az irodában. Periratokat csináltam, tárgyalásokra jártam. Nagyobb gyakorlatot azonban itt nem szereztem. Principálisan már akkor betegeskedett és nagyobb ügyei nem voltak. A végrehajtás kellemetlen mesterségét azonban már itt meg kellett ismernem egyszer, éppen Borsiban, a nagy Rákóczi Ferenc szülőhelyén. Kellemes emlékem itteni időzésemből mindössze az, hogy megismerkedtem *Fedák Sárkával*, principálisan feleségének, *Pelech Irénnek*, ott időző kis unokahúgával, akit szinte hivatali kötelességből is kísérgettem néhányszor az újhelyi korzón. Akkor igazán nem néztem ki a szép hosszúlábú baktisból néhány év múlva oly remek karriernek indult színésznőt, akit később feleségemmel együtt nagy örömmel élveztünk budapesti időzésünk alatt a Bob hercegen és János vitézben.

Nagyobb és komolyabb ügyvédi gyakorlatot szereztem azonban ez évi március elsejétől október elsejéig, amikor Poprádon *Kullman János*, országgyűlési képviselő irodájába léptem be ügyvédjelöltnek. Itt alkalmam lett megismerni egy nagyforgalmú ügyvédi iroda munkáját és egy keresett ügyvédnek ezerféle teendőit. Principálisan a felvidék egyik legfhresebb és legkeresettebb ügyvédje volt. Klienseinek javarésze tót vagy német (jó magyar érzésű cipeer) ember volt, akikkel való érintkezésem alkalmat nyújtott volna a tót és német nyelv elsajátítására. Hiszen első sorban épen a német

nyelv gyakorlása céljából kerestem fel ezt a kitűnő irodát. Sajnos, itteni időm kevés volt arra, hogy a két nyelvet elsajátítsam. A jó ciccerek inkább én tölem igyekeztek jó magyarságot tanulni. Principálisom is nekem adta képviselőházi szűzbeszédének kéziratát, hogy azt a helyes magyar stylus szempontjából átjavítsam.

Az ügyvédi mesterségbe és művészetbe azonban tényleg elég jól belejöttem a rövid hét hónapi szolgálatom alatt. Rengeteg ügyet kellett intézennem. Én lévén a legfiatalabb ügyvédjelölt, nekem kellett csaknem mindennap tárgyalásokra mennem, hol a szomszédos Szepesszombati járásbírószágra, hol a távolabbi Késmárkra, Lúcsére, Iglóra. Akárhányszor 20—25 ügyet is odacsapott a jószívű és jókedélyű principális az asztalomra, hogy azokat délelőtt intézzem el, — minden külön utasítás és kitanítás nélkül. Bizony eleinte nem is ment könnyen az apró tyúkpercek, végrehajtások, helyszini szemlék elintézése. De hamarosan belejöttem mindezekbe. Mikor pedig július—augusztusban ezek az apróbb ügyek szüneteltek, a nagyobb írásbeli perekben szükséges periratok készítésében már igazi élvezetet találtam. Kereskedelmi, váltó perekben, csődügyekben sok jó periratot csináltam, melyekkel tönköm meg volt elégedve. Tavasszal egy egész csődöt is lefolytattam, minek elvégzése végett két hétig Nagyszalókon (Gross—Schlagendorf), a jóhírű Wester-családnál laktam. Így valóban rövid idő alatt jó gyakorlatot szereztem.

Az ügyvédi pályához azonban nem jött meg a kedvem. Erősebb ész, kissé furfangosabb és ügyesebb feltalálás, mindenekfelett pedig ridegebb lelkület kell ehhez, mint aminővel én rendelkeztem. Nem is gondoltam egy perczig sem, hogy ügyvédi irodát nyissak valaha. Nagy tisztelője vagyok az ügyvédi karnak, mint a jogvédelemre hivatott szervezetnek. Ezt több évtizeddel később, mint a Felsőház tagja, ki is fejeztem az új ügyvédi törvényjavaslat felsőházi tárgyalásán, melynek előadója voltam. De az én lelkületemet nem elégítette volna ki. Tudatom alatt is vágytam a tudományos élet vagy az ezzel közelrokon magasabb bírói pálya után.

Poprádi életemről azonban igen kedves élményeim is maradtak. Megismertem a remek Tátrát. Mindennap előttem volt a felséges hegykolosszus, mely engemet — Petőfivel ellentétben — nemcsak csudálatra, de valódi szeretetre ragadott. Ugyhogy mikor megnősültem, mindjárt első nagyszünetem alatt a Tátrába hoztam el feleségemet. Kirándulásokra, turis-

táskodásra ugyan nem volt sok szabad időm, de mégis feljutottam egyszer a Lengyel nyeregbe (gyalogosan Poprádról a csúcsig), voltam az akkor csak Westerheim nevű szerény vendéglőben, melyből pár év múlva a remek Tátraszéplak fejlődött ki. Voltam a remek Vág völgyében is.

Másik kedves élményem volt a Kullman család megismerése s velük való meleg baráti viszony kialakulása. Kullman, a családő, javakorabeli, deresedő, rendkívül szorgalmas, takarékos, gondos uriember volt. Kora reggeltől késő estig az irodában dolgozott. A pontosságot és szorgalmas munkát megkövetelte tőlünk, a jelöltektől is. De ezt én és kollegám, Hitsch Károly magunktól is szívesen teljesítettük. Érdekes, hogy Kullman maga is volt egy évtől Palakon gimnazista. Emlegette, hogy milyen szerény kosztja volt a konviktusban, de jobb egészsége sose volt, mint ott. Apponyi Albert volt politikai ideálja és vezére, aki meg is látogatta őt egyszer Poprádon s fényes estélyt adott a nagy politikus tiszteletére. Két gyönyörű lányuk volt: Margit, aki már akkor Hitsch kollegám menyasszonya volt és Jolán, akít később Hornyánszky Viktor vett nőül és a kis Lenke. Ugy tudom, még azután is lett két lányuk. Kullmanné igen szép, előkelő tartású, finom úrinő volt. Elválásunk után is fenntartottuk a jó viszonyt s a férfiakkal barátságot. Kullmantól igen sok gyakorlati dolgot tanultam.

Az ügyvédjelölti minőségemet önkéntesi évem alatt is lentartottam. Sőt ennek elvégzése után is, mikor már pataki jogtanár lettem, beiratkoztam ügyvédjelöltnek Debrecenyi Bertalan pataki ügyvédhez, a főiskola jogigazgatójához is, hogy a három gyakorlati évem kiteljen. Ennek elértével letettem Budapesten az ügyvédi vizsgát. 1896. februárjában és ügyvédi oklevelet szereztem, melyet azonban nem használtam. Ügyvédi vizsgámról kedves élményem, hogy a bünyetől-jógból *Balogh Jenő*, akkori igazságügyminiszteri titkár volt a censuror, aki bemutatkozásom alkalmával nagy szívélyességgel fogadott és megajándékozott barátságával. Erre a málg fennálló barátságunkra büszke is vagyok.

Poprádi ügyvédjelöltködésem után, 1892. október elsején vonultam be Kassára, az *eggyéves önkéntesi szolgálatom* teljesítésére. Már közel voltam a 23-ik életévemhez s doktor juris voltam. Így az önkéntesi szolgálat kissé terhes feladatnak látszott előttem. De jól elment ez az évem is, minden nagyobb zavaró mozzanat vagy esemény nélkül. Szegény fiú

lévén, államköltséges baka lettem. Ez volt legolcsóbb és nézetem szerint legkönnyebben elvégezhető fegyvernem magamfajta ember számára. A 65. közös hadseregbeli ezrednél töltöttem le ezt az évet Kassán. Szerencsésnek mondhatom magamat, mert megismerhettem így Kassát, a magyar felvidék legszebb városát s annak szép vidékét. Az ezred tisztikara is kiváló tehetségű és buzgó urakból állott, kikkel nem volt semmi összeütközésem. Sőt sok kedves élményem is volt velük.

Igy mindjárt az első két havi kiképzés (Abrichtolás) alatt egy rendkívül intelligens és finom modorú főhadnagy, *Julius Bals* parancsnoksága alá kerültem, aki mindjárt az első este, mikor elhelyezkedésünket (a nagy kaszárnyában) és a levett ruháinknak előírásos rendjét átvizsgálta, meglátta bennem a pedáns pontos embert s az én „Kopfpolsterem” rendjére mutatott rá, mint követendő mintára. De megtudta és nagy megértéssel méltatta doktori címemet is, kiemelte önkéntes társaim előtt, hogy az egyenlő rangban levők közt annak kell előre szalutálni, akit egyéni érdeme vagy kora miatt tiszteletre méltónak tartanak. Így itt is rám mutatott. De a járási gyakorlatoknál feltűnt pontos és biztos járással is megnyertem tetszését, úgy hogy a rendgyakorlatoknál mindig én voltam a vezető és tempót adó baka. Elbűcsúzásunkkor arcképével ajándékozott meg, ami valóban ritka eset lehetett katonáéknál. Talán megfejtí ezt az a tény, hogy Bals főhadnagy apja is tábornok volt s később ő is az lett.

De igen kellemes emlékképeim van az önkéntes iskolánk (december—március végéig) parancsnokáról. *Schandru Mihály* századosról is. A harcászatot (Taktikát) adta elő világos, élvezetes modorban. Rendkívül szigorú ember volt s remekül tartotta a fegyelmet a négy ezredből összegyűlt nagyszámú önkéntes között. De itt is a rendszeretemenl és tanulási szorgalmammal megnyertem az ő jóindulatát is. Bizony elővettem én a gimnáziumi életem jószokásait, a mindennapra való pontos lelkiismeretes készülést és az írásbeli feladatok helyes és csinos kiállítását. Így a nélkül, hogy erre törekedtem volna, első lettem a márciusi vizsgán. Schandru kapitány a vizsgát vezető tábornok előtt kiemelte, mint különös érdememet azt is, hogy bevonulásomkor alig tudtam németül beszélni s az iskola befejeztével kifogástalanul bírom a szolgálati nyelvet. Igen örülök is, hogy a közösökhöz kerültem önkéntesi éveimre, mert amennyire tudok németül beszélni,

azt ott sajátítottam el a mindennapi német leckék betű szerint bemagolásával és a kénytelen német feleletek adásával.

A tiszti vizsgát is, a második lélevei csapatszolgálat befejeztével, szeptember végén kitűnően letettem s ennek alapján karácsonyra már megjött a tartalékos hadnagyi kinevezésem is. Ezzel katonai karrierem véget is ért. Mint tartalékos hadnagy háromszor voltam fegyvergyakorlaton a közösknél, és pedig Ungváron. Ezt a gyönyörű vidéket is alaposan megismertem. Egyszer pedig utolsó gyakorlatra a honvédségnél, a miskolci 10. gyalogezredben. Erről a gyakorlatomról kellemes emlékem az ezredünkkel a Nyírségben tett nagyobb hadgyakorlat, melynek során több előkelő polgári úricsaláddal (Szalánczy Bertalan komorói, gr. Vay Tibor berkeszi földbirtokossal) ismerkedtünk meg.

Önkéntesi éveimre így csak kellemesen emlékezem vissza. Volt sok fáradságos élményem is, így kivált az 1892/93-iki kegyetlen hideg tél a fűtetlen hálóteremünkben, de viszont sok hasznos és kedves mozzanat is a békebeli boldog katonaleletből. Így az Abos körüli szeptemberi nagy gyakorlatunk, — önkéntes társaimmal sok kedves dalolgatásunk. De nagyon örülök, hogy baka lettem főként azért, mert itt szoktam meg a gyaloglást, melyet későbbi életem folyamán is állandóan gyakoroltam. Sőt ma is, öreg fejjel, lehetőleg mindennap ki megyek egy-két órai járkálásra a budai hegyekbe. Talán ennek köszönhetem, hogy a jó Isten testi egészségemet mai napig megtartotta.

A világháború engemet már, mint 42 évem után tiszti rangomról leköszönt obsitost ért, így mint egyetemi tanárnak nem kellett bevonulnom. Kolozsváron ugyan — Cholnoky Jenő kartársammal együtt — besoroztak, de behívásra nem került sor. Ha szükség lett volna rám, szívem szerint én is örömmel siettem volna a haza és mindnyájunk védelmére.

Önkéntes társaim közül kedves emlékekkel vagyok Bogsch Gézáról, aki mint végzett gimnazista jött hozzánk s bent maradt a katonaságnál. A hadügyminisztériumban államtitkárságig vitte. Csizsár Andor és Gyula, Finka Sándor, Hanulay s több jókedvű, dalos fiatal emberrel voltam meleg barátságban. Tartalékos tiszti kartársaim közül Vietorisz József, nyíregyházai kiváló gimn. tanárról van kedves emlékképen ungvári gyakorlatunk idejéből. A tényleges tisztek közül különösen jó barátságba jutottam Vadász Pál honvéd főhadnaggyal és bájos feleségével, Apostol Emmával, kinek szerelmi

regénye kialakulásánál, szerencsli átmeneti időzésünk alatt szemtanuja lettem.

Önkéntesi szolgálatom alatt ért még egy, életem további sorsára döntő örvendetes esemény. 1893. augusztus 19 én keltezve kaptam meg Kassán, Fejes István, a sárospataki főiskola lelkészi és Dókus Gyula világi aligondnoka aláírásával a pataki jogakadémia helyettes jogtanárává — egy évre — történt kinevezésemet. Ez a valóban váratlan esemény gyámom, Kovácsy Sándor buzgolkodásának eredménye volt, aki ismerte a tanári pálya iránti nagy vágyamat s mikor Nemes Ferenc jogtanár betegsége miatt az előjáróság egy évre helyettes beállítását határozta el, ő ajánlott engemet az előjáróság figyelmébe. Egyébként, mint a jogakadémia volt jeles hallgatója, aki több pályamunkával is bizonyítottam a tudományok iránti vonzalmamat, nem voltam ismeretlen a főiskolai előjárók, így különösen a két aligondnok előtt. Ezzel életem sorsa eldőlt. Ifjúkorom lezárult. Kezdődik életem férfikora.

Sárospataki jogtanárságom. 1893—1912.

Lo sem tudom írni, milyen örömet keltett szívemben a pataki helyettes tanárrá történt kineveztetésem híre. Csak megszilárdította ez az esemény a mindenható Istenben való hitemet és bizodalمامat. Hiszen gyermekkori álmaimat, ifjúkori törekvéseimet váltotta valóra a Gondviselés. S hozzá még ilyen fiatalon, pár hónappal 24-ik életévem elérése előtt s minden különös érdem és utánjárás nélkül. Folytathattam apám életpályáját, nem ugyan a gimnáziumban, de ugyanabban a főiskolában, hol ő és testvére oly jó nevet szereztek.

1893. november 15-én a pataki főiskola és tiszáninneni egyházkerület kegyelettel hódolt Kövy Sándor emlékének, a pataki jogakadémia leghíresebbé vált tanárának, akinek rendes tanárrá meghívásától és az ő működésének megkezdésétől számíthatjuk a pataki jogakadémia történetét. A jó Isten kegyelméből száz év múlva, én is majdnem ezen a napon kezdtem el jogtanári pályámat. 1943. október elsején, mikor ezeket a sorokat írom, — titkon, ajtómat behajtva — én is jubilálhatok. Ma ötven éve kezdtem el az élethivatásomul

kijelölt pályámat s elmondhatom, hogy ez alatt az ötven év alatt a jó Isten megsegítő kegyelme állandóan velem volt, mert olyan szép és magas állásokat értem el 19 évi putaki tanárságom után — bizonyára az itteni munkásságom jutalmául — aminőkre álmodban sem gondoltam. S ha későbbi életpályám elszakított is a tényleges tanárkodástól, de szívem szerint azután is tanárnak éreztem és ma is annak érzem magamat. S mint tiszteletbeli egyetemi tanár, nem követek el címbitorlást, ha elfogadom és örömmel veszem, mikor volt egyetemi kollegáim kedves feleségei ma is tanár urnak szólítanak.

Putaki első évi helyettes tanárságom csak kezdő és előkészületi esztendőm volt. Jóllehet jogászkoromban nagy kedvvel és odaadással foglalkoztam jogtudományi munkákkal s több kisebb tudományos dolgozatot is irtam, — a jogtudori írásbeli dissertatiomhoz is (a házassági vagyonségről) sok magánjogi munkát áttanulmányoztam, mindez édes kevés volt ahhoz, hogy magamat kész tanárnak képzeljem. Neki kellett tehát dőlnöm az alapvető jogtudományok és szaktárgyaim irodalmának alapos áttanulmányozásához és megemésztéséhez. Nagy munkakedvvel fogtam hozzá s pár év alatt elég sok anyagot gyűjtöttem össze és szedtem magamba arra, hogy szaktárgyaimmal önálló felfogással adjam elő és irodalmilag is neki foghassak szaktudományaim művelésének.

Helyettesi évem alatt s azután is pár évig a büntetőjog s a közigazgatási és közjog lettek szaktárgyaim, ezekhez gyűjtöttem tehát forrásműveket. Különösen a büntetőjog nyerte meg első évben már annyira a kedvem, hogy ezt választottam igazi munkamezőmnek s ez egész tanári, majd gyakorlati pályámon is valóban szívemhez nőtt szaktárgyam maradt.

Bevallom, hogy a büntetőjoghoz nem volt semmi nagyobb előkészültségem. Se a sárospataki büntetőjogi tanárom, akit első éven helyettesítettem s akinek egy év múlva utóda lettem, se a kolozsvári professzorom nem voltak kiválóbb kriminalisták. Irodalmilag sem művelték ezt a szakmát s nem ismertettek meg a büntetőjognak már akkor óriási arányú külföldi irodalmával. Éppen ebben az időben indult meg pedig külföldön a nagyszabású reformmozgalom a büntetőjog eddigi uralkodó művelésének, az ú. n. classicus irányzatnak felrészítésére. Lombroso, Ferri és Garofalo, a három nagy olasz corifeus élehangú kritikai művei felrész-

ták a büntetőjog elméleti és gyakorlati művelőit. Az „új irányok” a naturalisztikus és a pozitivista világgélfogás alapul vételével kívánták és sürgették a tételes büntető törvénykönyvek gyökeres reformját.

A német, francia, belga és hollandi szakirodalomban Liszt Ferenc hallei (majd berlini), Prins Adolf brüsseli, Van Hamel amsterdami tanárok nagyszerű tudományos művei is mérsékeltabb szellemben és higgadtabb kiindulásiponttal, de szintén gyökeres újításokat láttak elkerülhetetlennek, ha a bünelkövetés növekvő lavinója ellen az addiginál sikeresebben akarunk védekezni. Ez a bárom kitűnő szakember alapította meg 1889-ben a *Nemzetközi Büntetőjogi Egyesületet*, mely programjával tüzte ki a szükséges reformok megvitatását és keresztülvitelét. Ez a hatalmas szellemi áramlat a büntetőjog tudományos művelése terén is nagy forrongást váltott ki. Binding lipcsei egyetemi tanár — bár előbb ő is beállott a NBE-be, de hamarosan meghasonlott Liszttel — étes harcot indított meg, sok nagynevű német tanártársával, a classicus irányzat fenntartása érdekében s az új irányok túlzásainak letörésére.

A Magyar Jogászegylet büntetőjogi szakosztályában és teljes ülésein is ezek a büntetőjogi viták voltak napirendben. A NBE mérsékelt programja nálunk is nagy népszerűségre tett szert.

Ebben a rendkívüli forrongó reformkorszakban csepentem bele én is a büntetőjogi irodalom művelésébe. Rögön, már 1895-ben tartott székfoglaló értekezésemben állást foglaltam a NBE programja mellett. Beálltam az egyletbe és később élénk részt vettem annak munkásságában. Különösen *Prins* nagyszerű alapvető munkája (Science pénal és droit positif 1899), valamint *Liszt*-nek remek kriminálpolitikai dolgozatai (Kriminalpolitische Aufgaben 1889. és Der Zweckgedauke im Strafrecht 1882.) és nagyszerű büntetőjogi Tankönyve nyitották fel szemeimet a büntetőjog modern problémái felől. Szívvel, lélekkel csatlakoztam a reformiskolához s ha teljes tisztelettel adóztam is Bindingnek, mint a legnagyobb német dogmatikus büntetőjogásznak, de a reformkérdések tekintetében Liszt és Prins lettek mestereim.

Az 1894 évi szept. 16-ikán tartott nagykaposi őszi egyházkerületi közgyűlés egy évi helyettes tanári működésem után — miután közben Nemes Ferenc, gyógyíthatatlan betegsége miatt nyugalomba vonult, — rendes tanárrá választ-

tott. Hivatalos székfoglalót az 1895 szept. 7-iki évnyitó ünnepélyen tartottam: A büntetőjog alapja c. értekezésemmel.

Ez a kis értekezésem már igazolja két évi beható tanulmányaimat és otthonosságomat a büntetőjog irodalmában. Az itt nagy vonásokban vázolt alapfelfogásomhoz és a büntetőjogi reformokra vonatkozó programomhoz hű maradtam mindvégig. Kétségtelenül sokat tanultam és fejlődtem ezután is, de megnyugvással tölt el, hogy ebben az első bizonyágtételemben nem találtam később sem lényeges kivetni vagy restelleni valót. Ugyanezt mondhatom az ugyanabban az évben (1895) megjelent első önálló nagyobb monografiámról, mely „*Az egység és többség tana a büntetőjogban*” címmel jelent meg (saját kiadásomban Sárospatakon).

Ez a tanulmányom az anyagi büntetőjog egyik legnehezebb kérdését ölelte fel, melyre a magyar bírói gyakorlatban rengeteg vitatkozások, ingadozások voltak. Én ezt felismerve, céltudatosan választottam ezt a tárgyat nyújtásra, hogy ezzel a bírói gyakorlatnak utmutatást nyújtsak a kényes vitakérdések elvi alapon leendő helyes megoldása iránt. Wlassics Gyulának két hatalmas monografiája (a kísérletről és a részességről) lebegett mintául azemeim előtt, melyek két másik nagyfontosságú dogmatikus kérdést oldottak meg. Nagy örömmel töltött el az én szerény munkám váratlan sikere. Mert ezt mind az elméleti szakemberek, mind a hazai gyakorlati büntetőjogászok nagy dicsérettel fogadták. Ugyhogy mikor 1896-ban Budapestre mentem az ügyvédi vizsga letételére és több tekintélyes büntetőjogásznak bemutatkoztam, meglepve mondták, hogy azt hitték, hogy én idős gyakorlati szakember vagyok, hogy a Kuria gyakorlatát olyan alaposan megbíráltam és helyes irányítást nyújtottam a bűnhalmazat körüli viták egységes elvi alapon leendő megoldására.

Irodalmi munkásságomról alább külön fogok beszélni, azért itt most még csak azt említtem meg, hogy pataki jogtanárságom alatt dolgoztam ki két tankönyvemet is, melyek — ha dicsekvésnek tetszik is — szintén szép sikerrel jártak, mert még ottani tanárkodásom alatt mindkét tankönyvemet két új kiadást ért, ami nem történhetett volna meg, ha könyveim nem ütötték volna meg a mértéket. Hiszen a pataki 15—20 hallgatóm révén sohase került volna új kiadásra sor. De bizonyos, hogy mind a büntető eljárási, mind az anyagi büntetőjogi tankönyvemet a többi jogakadémiákon és a két

egyetemen is széltiben használta a hallgatóság és a gyakorlati szakemberek körében is nagy népszerűsége tettek szert. Erre nem kell nagyobb bizonyosság mint az, hogy mikor 1900-ban Budapesten az első felolvasásomat tartottam a Jogászegyletben (Fayer László, budapesti egyetemi tanár felbívására) és tisztelegtem *Vavrik Bélánál*, a Jogászegylet elnökénél és a kir. Kuria másodelnökénél, a nagy tudományú és az akkori gyakorlati büntetőjogászaink által legnagyobb hódolattal ellamert vezérferflú ezzel fogadott: kedves öcsém én is a maga könyvéből tanultam meg az új bünvádi perrendtartást.

Be már mint pataki tanár jutottam — büntetőjogi tanulmányaim során — arra a meggyőződésre, hogy a büntetőjog tételes joganyagának nem két, de három ága van. Az anyagi jogi rész és a büntető eljárás mellett egészen önálló szakma a büntetések, különösen a ma már uralkodó büntetési eszköz, a börtönügy végrehajtása. A büntetőjognak ezt a rendkívül fontos harmadik ágát illő dolog az egyetemi oktatásban és a tudományos feldolgozásban is nagyobb figyelemre méltatni s azzal joghallgatóinkat, a leendő gyakorlati jogászok nagy tömegét is alaposan megismertetni.

Meggyőző hatással volt rám e tekintetben az 1894. nyarán, az iskolai nagy szünetében tett első külföldi tanulmányutam. Helyettes tanári, akkor nekem bőségesen elegendő fizetéséből (egész évre ezer forint) pár száz forintot megtakarítva, két kedves tanártársammal és barátommal, Mitrovics Gyulával és Csontos Józssival végigjártuk Ausztriát és Németországot. Bécsnek, Münchennek, Prágának, Dresdának, Heidelbergnek muzeumait, képtárait és egyéb kultur-nevezetességeit alaposan megszemléltük. Én közben büntető bírói tárgyalásokra eljártam, de felkerestem Heidelberg mellett a *Bruchsali* híres magánzárkás fegyházat is, Baden nagyhercegség mintaintézetét. Az itt látottak, valamint később, mikor hallgatólmat a magyarországi büntetőjogi intézmények megszemlélése végett tanulmányutakra vezettem s meglát-hattam a váczli, lipótvári, illavai és a munkácsi fegyházainkat, az aszódi javítóintézetet, megerősödött bennem a meggyőződés, hogy a *börtönügyet* a büntetőjog külön ága gyanánt kell előadni és annak elősegítését, helyesebb, sikeresebb végrehajtását kiharcolni. Ehhez a programhoz mindig hű maradtam és csakély tehetségemmel igyekeztem a börtönügyi reformokat előrevinni.

De kiörlődött lelkemben első tanári éveim alatt az az alapvető pedagógiai meggyőződéseim is, hogy a jogtudományok előadását, illetőleg tudományos művelését gyakorlatiasabbá kell tenni. Vagyis nem elég szép előadásokat tartani, nem elég a jogi fogalmakat, így a büntetőjogban a megtorlás és megelőzés eszméit vagy a kísérlet és a részesség szép dogmatikai kérdéseit heteken, talán hónapokon keresztül tudományosan fejtegetni, hanem a hallgatóságot rá kell kapatni, hogy a jogintézményeket ne csak hírből, de a maguk valóságában, az élethől is ismerje meg.

Ezt a jogioktatásügyi programot a pataki hallgatóimmal tényleg minden úton-módon igyekeztem megvalósítani. Előadásaim alatt azért nem értem be a minél szebb és vonzóbb szavakkal, a régi stílus szavaló módszerrel, hanem kezükbe adtam a büntetőtörvénykönyvet, a b. perrendtartást, megtörtént bűneseteken világlítottam meg a dogmatikus kérdéseket. A gyakorlati órákon (Praktikumokon) megvitattuk a gyakorlatban felmerült vitáskérdéseket, periratokat készíttettem, tárgyalásokat tartottam a hallgatósággal és elvittem őket tanulmányutakra, a javítóintézetek, fegyházak meglátogatására. A fiatal tanárkoromban életbelépett esküdtbíróági eljárás megismerése végett elvittem őket Sátoraljaujhelyre és Budapestre büntető főtárgyalásokra. Mondhatom, hogy nekem magamnak is nagy lelki hasznomra volt ez a gyakorlatias módszer, mert megismertem a való életet s a büntetőjog gyakorlati jelentőségét. De még nagyobb gyönyörűségemre volt az, hogy hallgatóságom is megszerette a büntetőjogot és nagy érdeklődéssel kísérték mindig előadásaimat, a praktikumokon mindig zsúfolva voltak s kitűnő vád- és védbeszédeket, ítéleteket csináltak egyes nagyobb szabású bűnesetokről. Utóbbiakban gyakran theologus hallgatók is résztvettek. Komáromi János, a jeles regényírónk is leírja egyik regényében egy ilyen tárgyalásunkat.

De nem csupán a büntetőjog volt pataki munkásságom tárgya. Egy pár évig a magyar közjogi és közigazgatási jogot is elő kellett adnom. Ezeket a tárgyakat is nagy szeretettel dolgoztam ki és ugyanilyen módszerrel elég közel férkőztem ezekben is a hallgatóságom lelkéhez. Majd mikor a nyolcadik jogi tanszék felállítása folytán a pataki jogakadémia is áttértünk a tanszékeknek az állami tanulmányi rend szerinti csoportosítására, nekem a büntetőjog mellé a jogbölcsezszt előadása lett feladatomban. Ennek a nehéz studium-

nak is fiatalos lelkesedéssel dőltem neki és legalább a jogbölcse-
 sészet történetében elég otthonosságot szereztem.

Pár év múlva ki is dolgoztam és kiadtam: „*A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*” c. könyvem, mely a jogbölcse-
 sészeti irodalom történetét foglalja magában. Főleg hallga-
 tóim számára írtam, hogy a jogbölcse-
 sészet már akkor óriási irodalmában tájékoztassam őket. Jogbölcse-
 sészeti előadásaimon kívül ugyanis a hallgatóimmal ebből is tartottam szemi-
 náriumi gyakorlatokat és nagy öröömre volt, hogy a leg-
 eszelebb hallgatóim rendszerint pompás ismertetések, ki-
 sebb értekezéseket készítettek jogbölcse-
 sészeti nagy művek-
 ről és problémákról. Sajnos, utólag be kell ismernem, hogy
 ebbe a nagy bölcse-
 sészeti tárgyba nem tudtam belemelegedni,
 illetőleg nem értem rá alaposabb tanulmányokat végezni.
 Hiányzott ehhez egyfelől az alapvető ismeretem, mert pataki
 diákkoromban nem volt pataki bölcse-
 szeptanárunk s aztán
 mikor jósorsom a büntető eljárás egyetemi tanárává tett,
 ennek a művelését tekintettem életem feladatául s abba-
 hagytam a hatalmas fejlődésnek indult jogbölcse-
 sészet renge-
 teg új termékének behatóbb tanulmányozását. Hiába, a
 tudományok mai differentiálódása mellett elég, ha kisebb
 kaliberű ember egy tárgyban teljes alapos-
 ságra tesz szert. Így 1912. után már bevalloitan és céltuda-
 tosan csak büntetőjogász maradtam.

Pataki jogtanárságom élményeiből örömmel jegyzem
 még fel, hogy ottani kartársaimmal és hallgatóiságaimmal a
 legjobb viszonyban voltam. Kartársaim közül az idősebbek:
 Szánthó Gyula, Ballagi Géza, Finkey József és Kun Béla taná-
 raim voltak. De mind a négyen nagy szerelettel fogadtak
 maguk közé és az ő példájukból és a velük való bizalmas
 érintkezésünkből ezután is sokat tanultam. Különösen meleg
 barátságba jutottam *Ballagi Gézával* és kedves családjával,
 akivel feleségem révén rokonságban is voltunk s az ő házuk
 a mienkkel szemben lévén, gyakrabban átmegettünk hozzá-
 juk. Kellemes emlékeim vannak a pompás Géza estékről,
 ahol a jó öreg *Leungyel Endre* bácsi, Ballagi apósa, felesé-
 gemnek is nagybácsija, kedves böles diktóiával, a szellemes
 és humoros Veres Ferenc, képezdei tanár pedig jókedvű
 mókáival sok kedves órát szereztek mindnyájunknak.

A fiatalabb kartársaim közül különösen *Zsindely Ist-
 vánnal* (1869—1906) voltam legmelegebb viszonyban. Ő
 feleségemnek unokatestvére, nekem kortársam is lévén, ná-

luk — nőtlen korában a régi Zsindely-házban, — édes anyja a jó Mariska néni és bájos két leánya, Mariska (később Kérészy Gyuláné) és Etelka, (később Baróti Bede Zoltánné) körében sok vidám órát töltöttem. Majd mikor Zsindely Pista is megnősült, élénk szellemű felesége, Krasznapolszky Iloná és három kedves leánya társaságában, az ő külön házukban szintén sok kedves szép estét éltünk át boldog — háborúmentes légkörben. Nagy fájdalomkra Zsindely Pistát már 37 éves korában elragadta körünkől a halál. Sokra vitte volna pedig élénk, szellemes észjárása, nagyszerű általános műveltsége, nagy jogtörténeti tudása címén, amelyben több szép munkájával fiatalon is megöröklötte nevét.

Kellemes órákat töltöttünk *Meczner Sándor* kartársammal is, aki Budapestről került Patakra 1895-ben a magánjogi katedrára. Művelt, finom modorú úri ember volt, aki bámulatos hegedű- és tilinkó játékával kedvelt alakja lett a pataki kis társaságnak. Tanári és irodalmi feladataiba én vezettem be. Több év múlva Kecskemétre ment át, ott is halt meg 60 éves korában, 1929-ben.

Megérttem azonban Putakon én is azt az örömet, hogy két tanítványom nekem is kartársam lett. *Trócsányi József* a Meczner Sándor távozása után lett a magánjog tanára 1907-ben, — *Buza László* pedig 1908-ban lett a közjog és politika professzora. Mindketten kitűnő hallgatóim voltak. Már mint ilyeneket én is kartársaimul szemeltem ki s az egyházkerület is bölcs előrelátással még velök szemben is gyakorolhatta régi jó hagyományát, hogy saját neveltjeit ültette tanári katedrákra. Mindketten sokra is vitték az életben. Trócsányinak ugyan nem sikerült a megérdemelt egyetemi tanszéket elnyernie, de a helyett a pataki főiskolának lett igazgató-providentális lérfia, valóságos oszlopa. Mikor a jogakadémia beszüntette működését, ő ott maradt mint a teológusok jogtanára (egyházjogot és jogi studiumokat adott elő), e mellett elvállalta a főiskola gazdasági ügyeinek vezetését s ebben a minőségben felbecsülhetetlen szolgálatot tett és tesz ma is az iskolának, páratlanul szigorú, takarékos és szerencséskezű gazdálkodásával.

Buza László pedig 1924-ben a Ferenc József tud. egyetem tanára s ott a legkitűnőbbek egyike lett. Mint kiváló államtudományi író nagy nevet szerzett magának, úgy hogy a M. Tud. Akadémia is tagjai közé emelte. Büszke vagyok mindkettőjükre.

A bölcsészeti tanárok közül pár évvel idősebb kartársammal, *Rúcz Lajossal* (1864—1934) voltam meleg baráti kapcsolatban. Ő a régiszabású pataki professzoroknak igazán utolsó Mohikánja volt. Nagy buzgalommal készült a tanári pályára. A bölcsészetet tanulmányozta nagy előszeretettel és sikerrel. Sokáig volt Lipcsében az akkor legnagyobb német bölcsész, Wilhelm Wundt hallgatója és eszméinek követője. Wundtnak több nagyobb művét magyarra fordította. De önálló munkákkal is gazdagította a magyar bölcsészeti irodalmat. Rousseau-ról írt két kötetes nagy művét a M. Tud. Akadémia adta ki. Comeniusról írt, valóban meghatóan szép munkájával pedig a főiskola négyszázados jubileumának fényét és dicsőségét öregbítette. Családjával, nagyműveltségű feleségével, Benedek Ilonával, nagytehetségű fiával, Lajossal (jelenleg a Magyar Földhitelintézet ügyésze) és kedves leányaival a legharmonikusabb viszonyban voltunk egész pataki életünk alatt és ezután is.

Hallgatóim közül a jeles tehetségű és szorgalmas fiatal emberek hosszú soráról vagyok ma is legkellemesebb emlékekkel. A mai egyetemi zsúfolt hallgatósághoz képest csekély számú hallgatóim közt is valóban igen sok kitűnő eszű és nagy szorgalmú fiatal ember volt, akik az életben szép állásokra emelkedtek. Tér hiánya miatt lehetetlen mindenkiről külön megemlékezni. Akiket nem említék fel névszerint, bocsássanak meg, de róluk is hasonló kellemes emlékekkel vagyok. Nehányukról azonban örömmel jegyzem fel, mivel lettek:

Benda Béla és Maklár Dániel kir. kuriai bírák lettek.

Kércsy Péter, Szalontay György, Sinka Endre, Fodor Zoltán, Görömbey István, Pédery Bertalan, Debreczeni Barna, Seres Barna, Lábos Béla, Szép László, Köröskényi Tamás, Harsányi Gyula, Dudás Béla, Magyary Lajos, Tóth Dezső, Tariska Lajos, Béky Tamás, Abaházy József, Kovácsy Ferenc, Harsányi József, Pliskóthy Ferenc, Zsoldos Benő, Arday J. Barna, Terhes Tivadar, Décsy Kálmán, Somody János, Spitkó Ferenc, Szánthó Gyula, Hajdú György, Sörös János, Katona Géza, Komjáthy Lajos, Gecsey Mihály, Nagy László, Herczegh Károly, Nagy Béla (pataki), Nagy Béla (újhelyi születésű), kir. törvényszéki vagy kir. ítélőtáblai tanácselnökök, többen törvényszéki elnökök, táblai bírák.

Ruttkay Elemér kir. közjegyző.

Györy György és Somody János kir. főügyészek, Borsos József, Kovács Béla, Fodor Zoltán kir. ügyészségi alelnökök vagy kir. ügyészek.

Zombory Zollán, Radácsy György, Erdőhegyi Ferenc, Majos János főszolgabírák. Mocsúry Lajos, Lipcsey Attila vármegyeyel vezető egyének.

Moskovits Mór, Tóth Dezső, Szinyei Géza, Izsó Bertalan, Nagy Barna, Vitányi Miklós, Tóth Alajos, Tomcsányi Zoltán, Majos Ferenc előkelő ügyvédek, Mízsák József vármegyeyel főjegyző.

Korláth Endre, Zsóry Lajos, Kállay Tamás országgyűlési képviselők, Panka Károly, képviselőházi főkönyvtárnok, majd elnöki osztályfőnök.

Zboray Károly, Bóna Lajos kir. pénzügyigazgatók.

Hallgatóm volt rövid ideig Herceg Windisch-Grätz Lajos, a későbbi miniszter és Thuránszky László miniszterelnökségi osztályfőnök is.

Ha ezen a hézagos névsoron végigtekintek, igazolva látom ezzel is azt a régi meggyőződésemet, hogy a pataki jogakadémia, mely legcsekélyebb hallgatósággal dicsekedhetett az én időmben a hazai jogakadémiák között, jól betöltötte hivatását, mert a kiváló közéleti emberek, jeles tisztviselők hosszú sorát nevelte ki a hazának, akikre a főiskola büszke lehet. A mi hallgatóink mindig ott voltak az előadásokon, szorgalmasan kollokváltak, az alapvizsgákat, államvizsgákat rendes időben letették s ami legfőbb, hazafias, vallásos, puritán szellemet szívhattak magukba.

A pataki diákok országos egyesületében, melyet az első világháború nehéz napjaiban *Panka Károly*, volt kedves hallgatónk hívott életre s káradhatatlan buzgalomával és meleg szívű sikeres agitációjával igazán gyönyörű egyesületté fejlesztett, — közvetlenül volt alkalmam sokszor tapasztalni, hogy volt hallgatóink ma is hálás szívvel emlékeznek vissza pataki diákságukra és magas állásukban sem restellik, hogy egykor egyszerű pataki diákok voltak.

Pataki jogtanárságomnak a saját szaktudományi továbbképzésekre és tapasztalatgyűjtésre leggazdagabb élményei voltak még *külföldi tanulmányutaim*.

Az én joghallgató koromban még nem voltak a jogászok számára külföldi stipendiumok, így szegény fiúnak nem volt alkalmam a külföldi utazgatásra. Mihelyt tanár lettem, mint említettem, a legelső nagyszünetemet (1894. június—augusz-

tust) arra használtam fel, hogy ezt a fiatalkori vágyamat megvalósítsam. Ez az első tanulmányutam azonban inkább csak általános tapasztalat- és ismeretgyűjtésre irányult és csupán Ausztriára és Németországra terjedt. Pár év múlva azonban 1900-ban sikerült, részben saját összegyűjtött pénzcsekéből, részben a Wlassics Gyula kultuszminiszter által utalványozott szerény segítséggel nagyobb és igazi büntetőjogi s különösen börtönügyi tanulmányutat tenni Nyugateurópa főbb országaiban, Német-, Francia-, Angolországban és Belgiumban. Az alkalmi laditékot erre az szolgálhatta, hogy a Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus legközelebbi ülése 1905-re Budapestre lett kitűzve és időszerűnek véltem a magyar jogászközönséget jó előre tájékoztatni a börtönügyi kongresszusok jelentőségéről és programjáról. Egy terjedelmesebb monografiát óhajtottam azért írni a börtönügy újabb fejleményeiről, mert a Pulszky Ágost és Tauffer Emil 1867-ben megjelent egyetlen ilytárgyú munkája már elavult és a legutolsó 40 év fejleményeiről a magyar szakirodalom alig vett tudomást. Ennek a munkának megírhatása végett volt szükségem a külföldi, legalább is a nyugateurópai börtönügy közvetlen megismerésére. Az igazságügyminisztérium is helyeselte ezt a tervemet és szívesen adott ajánlóleveleket a külföldi igazságügyi hatóságokhoz, hogy akadály nélkül tanulmányozhassam a nyugateurópai büntető és javítóintézeteket.

Fiatalos lelkesedéssel keltem azért útra (teleségemmel együtt) 1900 tavaszán s bejártam az említett nyugati államokat s mindenütt, ahol csak tehettem, felkerestem a börtönöket, javítónevelő intézeteket, a nem mintaszerűeket is, hogy a valóságról biztos és hű képet nyerjek. Természetesen eljárta mindenütt a büntetőbírószági tárgyalásokra is, hogy a büntető eljárás külföldi helyzetét alaposan megismerjem. Ez annál inkább érdekelt, mert már 1899-ben kiadtam a magyar büntető eljárási tankönyvemet, ennek kilátásában levő újabb kiadásához óhajtottam a büntető eljárás külföldi állapotát is közvetlenül megismerni. Erészben különösen becses tapasztalatokat gyűjtöttem Angliában az esküdtbírószági eljárásról, amelyet az 1896. évi új magyar Bünvádi Perrendtartás is rendes büntető bírósági szervezetté tett.

Örömmel jegyzem fel, hogy a pár évi tanárságom alatt kialakult meggyőződésemet és mind a büntető eljárás, mind a börtönügyi és javítóintézeti problémákra vonatkozó felfo-

gásomat és reform-gondolataimat csak megerősítette ez a több mint három hónapi tanulmányutam. Rövid volt ez az idő, de miután előre beszereztem mindenik ország intézményeinek leírását, szakirodalmát, könnyű volt a helyszínen a már ismert képet kiegészítenem és a közvetlen tapasztalatokkal kibővítenem. Ausztriától eltekintve, mindenütt nagy szíveséggel fogadtak az igazságügyi hatóságok és intézmények vezetői s készséggel mutatták be a megtekinteni óhajtott intézeteket és intézményeket. Így teljes és hiteles képet alkothattam lelkemben a nyugateurópai börtönügy jelen állapotáról, melyet az 1904-ben megjelent monografiámban aztán a magyar szak-közönség elé terjeszthettem.

Ugy hogy az 1905-ben Budapesten megtartott VIII. Nemzetközi börtönügyi Kongresszuson már mint jó ismerősökkel találkoztam sok külföldi szakemberrel. Ezen a kongresszuson az egyik szakosztály titkáraként is szerepeltem s nagy meglepedésemre szolgált, hogy elég jól tudtam a német, francia, belga és angol szakemberekkel konferálni. S az a kitüntetés is ért, hogy a hivatalos angol kiküldött: *Sir Ruggles Brise* személyesen is megdicsérte a fiatalkorúak külön fogházának létesítése iránti javaslatomat s ezt az angol igazságügyi kormány elé terjesztette. A szakosztály elnöke, az olasz *Brusa*, a classicus büntetőjogi tudomány legkiválóbb olasz képviselője, szintén nagy készséggel fogadta el javaslataimat. (Ezt a sikeres szereplésemet *Sir Ruggles Brise* a nemzetk. bört. Kongresszusok 25 évi működéséről kiadott nagy munkájában is részletesen ismerteti és elismeréssel emeli ki.)

1909-ben szintén voltam külföldön és pedig *Schweiz*-ban, mint a *genfi egyetem* jubileumára a főiskola kiküldöttje. Az ugyanakkor tartott reformatioi emlékmű alapkövetelési ünnepélyen is természetesen résztvettem. Itt kevés büntetőjogi tanulmányt végeztem, inkább a felső olaszországi természeti szépségek megismerése gazdagította tapasztalataimat. (Erről alább, az utolsó fejezetben számolok be részletesebben.)

Legnagyobb szabású külföldi igazi tanulmányutam volt pedig az *Északamerikában* 1910 nyarán tett több mint két hónapi hivatalos kormány kiküldetése a Washingtonban tartott *IX. nemzetközi börtönügyi kongresszusra*.

Ez a kiküldetése legnagyobbat jutalmu volt a börtönügy és a fiatalkorúak modern büntetőjoga terén végzett eddigi tanulmányaimnak és irodalmi dolgozataimnak. Kétségtelenül *Balogh Jenő*, akkor még egyetemi tanár, később kultusz-

államtitkár, majd igazságügyi miniszter, szíves baráti támogatásának köszönhettem ezt a nagy kitüntetést, hogy ezen a valóban nagyszabású világkongresszuson, melyen több mint negyven állam hivatalos kiküldöttei és nagyszámú nem hivatalos szakember, köztük a világ legelső büntetőjogászaik voltak részt, én is ott lehettem és pedig hivatalos minőségben.

A minisztérium igen bölcsen osztotta ki az én szerepemet. Mint első kiküldött *bellyei Rickl Gyula*, miniszteri tanácsos, a börtönügyi osztály főnöke volt a magyar küldöttség szónoka és representánsa. Rickl Gyula egy valódi nyelvzseni volt, akinek németül, franciául, angolul szónokolni annyi volt, mint magyarul elcsevegni. Ritka jelenség volt a külföldi szakemberek közt is az ő nyelvtelensége. De ezenfelül páratlan eleganciája, nyíltszívű, meleg szívéllyessége és figyelmesége, magyaros őszinte, kedélyes és szellemes beszéde a kongresszus minden tagját lebilincselte. Ő ugyanis tagja volt a Kongresszus előkészítő nagy Bizottságának, így a vezető emberekkel régi baráti kapcsolatban is állott. Ugy hogy ő lett az utolsó búcsúbanketten is Washingtonban az összes külföldi képviselők hivatalos szónoka, melyet oly frenetikus tetszéssel végzett, hogy a beszéd végén a kongresszus amerikai elnöke, *C. H. Henderson*, egyetemi tanár, összecsókolta Ricklt, a hatalmas teremben levő sokszáz kiküldött tapsorkánja között.

Én rámm Rickl mellett az amerikai börtönök, javítóiskolák, Reformatoryk tudományos és gyakorlati tanulmányozása volt bízva s ezek felől a magyar igazságügyminisztériumnak részletes jelentés kidolgozása. Így én mintegy a tudományos kiküldött voltam. Ezt a szerepemet igyekeztem lelkismeretesen betölteni. Tíz államot (New York, New Jersey, Ohio, Illinois, Indiana, Kentucky, Pennsylvania, Massachusetts) jártunk be s én mindenütt behatóan tanulmányoztam a büntető és javító intézeteket. Összeszedtem minden hivatalos kimutatást, adatot ezekről. Maguk az amerikaiak is pazar bőkezűséggel, öt vaskos kötetben és még több más kiadványban gondoskodtak, hogy részletesen tájékozva legyünk az amerikai büntetőjogi intézmények felől.

Rendkívül becses élményem volt magam számára is, eddigi sok börtönügyi tanulmányom kiegészítésére és megvilágítására, a *philadelphiai* Eastern Penitentiary és az *auburni* State Prison, a száz év előtti nagyszabású börtönügyi viták két mintájának, a magánzárka és a hallgatási rendszer két ősenek megtekintése. A magánzárka rendszer

ugyan már a filadelfiai intézetben sincs gyakorlatban, az elég tágas „egyes” cellákban két rab lakik, de kétségtelen, hogy a filadelfiai rendszer humánusabb és egészségesebb volt, mint a rideg és túlszigorúnak látszó auburni-rendszer. (Kegyelettel gondoltam e két mintabörtönbe léptemkor Bölöni Farkas Sándorra, aki 80. évvel azelőtt járt itt, mint első magyar író, aki ezt a két, világhírű intézetet először ismertette a nagy közönség előtt: *Utazás Északamerikában* c., a tud. akadémiára nagy jutalmával kitüntetett munkájában. 1834.) Auburnban láttuk a kivégzés modern eszközét, a villamos széket is. De nagy élmény volt számomra, a többi államok mintaintézeteké, így a charlestowni (Massachusetts állami), a Michigan city-i, az Indiana állami State Prison-ok megtekintése.

Legjobban érdekelt aztán az eredeti északamerikai újfajta javítólagház, az ú. n. Reformatory nevű intézetek megismerlése. Ezek első és maig leghíresebb mintája az *Elmira Reformatory* (New-York államban), melyet alaposan áttanulmányoztam s részemről igen kedvező benyomással hagytam el. Ide a 17-30. éves, tehát fiatalabb korosztályú első ízben bűnözők vannak elhelyezve, akiket még meg lehet „egy kisse” — ahogy ők mondják — javítani. A katonai rendgyakorlatok bevezetése és sok egészséges újítás, a szigorú rend és pedáns legyelem mellett, kétségtelenül sok, még nem egészen elromlott embert téríthet vissza a jobb útra. Ennek az újfajta fiatalok fogházának több szép újabb példányát láttuk aztán: az Ohio állami State Reformatoryt Mansfieldben, az Illinoisi Pontiacban, az Indiana-i Jeffersonville-ben. (Utóbbi helyen mutatják be a szintén eredeti, de semmiképen nem követésreméltó *sterilisatiót*. Legutóbb olvastam, hogy ezt a testcsontkító eljárást már abbahagyták volna Amerikában.)

Még öröndetesebb emlékképeim vannak az északamerikai tanulmányutamon látott sok pompás berendezési javítóiskoláról (reform schools). Ezen a téren Amerika tényleg vezető állam lett. Annyi szép, egészséges helyen, kitűnően berendezett intézetet láttam ott az elhagyatott vagy a züllésnek indult fiatalok részére, külön a fiúk és a lányok részére, annyi egészen eredeti mintát, így a „*Fiatalok köz-társaságát*” (Georg Junior Republic) Freeville-ben, a *mártír-gyerekeket összegyűjtő* intézetet és rendszert New-Yorkban (gyermekkinzás elleni társaság: Gerry Society), hogy valóban elismeréssel kell adoznunk azoknak az okos Muccenásoknak, akik — persze sokszor hiúságból — gazdag alapít-

ványaikkal ezeket megteremtették. Kétségtelen, hogy ezekben sok ezer gyermeket és fiatalot mentenek meg az elzúllástól.

Éppen olyan nagy élmény volt számomra a *fiatalkorúak bíróságának* (Juvenile Court), ennek a szintén eredeti amerikai alkotásnak tanulmányozása. Akkor már az Unionak 22. államában virágzott ez az üdvös intézmény, melyet mi is hamarosan átvettünk Amerikától (rendeletileg már 1908-ban, majd törvénnyel 1913-ban.)

Világért sem estem azonban ennyi mintaszerű intézet és intézmény megismerése után Amerika-lázba. Sőt sajnálatosul láttam, hogy ott is mennyi hiány, tökéletlenség és vizs-zasság áll fenn a börtönügy terén is. A kis fogházakban (jail-s) a botrányos zsúfoltság valóban szemétszűrő. Sok nagy fogházban a túlzott és kegyetlen kényszermunka, viszont sok felesleges kényelmi berendezés. De végeredményben ez a sok tapasztalat mindkét oldalról felnyitotta szememet az amerikai viszonyok megértése és igazságos méltatása iránt. Ezeket a tanulságokat „A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-amerikában” c. könyvemben (1912.) és több felolvasásomban és ízetemben behatóan kifejtettem s talán valamivel hozzájárultam így az amerikai új intézmények helyes megítéléséhez.

A tíz államban végzett tulajdonképeni tanulmányi körutunk után szinte megpihenés volt a nemzetközi börtönügyi kongresszus 8 napi ülészése *Washingtonban*. Washington a legeurópaiasabb városa Északamerikának. Itt nincsenek otromba, riasztó felhőkarcolók. Szép fasoros körutak, széles utcák, gyönyörű épületek. A Capitolium, annak nagyszerű, gyönyörűen díszített könyvtára (Library of Congress), a Fehér ház, az elnök residentiája, mind megkapó izléses és kényelmes, világos épületek. A Fehér-házban minket is fogadott az elnök, Mr. Taft. Részesültünk mi is az amerikai hagyományos szokásban, az elnökkel való kézzelröltásban. Egy newyorki ügyvéd lelkesen magyarázta is a fogadás után, hogy ugy-e, Európában nem ilyen könnyű dolog az államfőkkel kezefogni.

Voltunk a magyar nagykövetnél, Hengenmüller bárónál is vacsorán, aki nagy szívélyességgel tájékoztatott az amerikai kérdések felől. Utolsó s egyik legkedvesebb élményem volt még itt, hogy a kongresszus befejezése után egy napot szenteltünk a Washington lakóházának és sirjának felkeresésére.

A Potomac folyón mentünk csinos kisebb hajón *Mount Vernon*-ba. Meghatottan szemléltük a nagy elnök által lakott szobákat, halottas ágyát és egyszerű piros téglával szegélyezett sírját a park végén. Az előszoba falán láthattuk a párisi Bastille kulcsát, melyet annak idején Lafayette hozott ide emlékül Washingtonnak.

Nagyon kedves mozzanat gyanánt jegyzem fel, hogy Louisville-ben (Indiana állam fővárosa), a hivatalos nagy ebéden megjelenésünk alkalmával a 40 idegen állam küldötteit a hatalmas zenekar a Rákóczi induló Irenelikus hatással játszott hangjaival fogadta. Tényleg nagyszerű élelkséggel vezényelte a karmester a mi remek indulónkat, szinte ottbon éreztük magunkat a pár perc alatt.

Amerikai tanulmányutam azzal a kellemes eredménnyel is járt, hogy megismerkedtem és baráti kapcsolatba jutottam több világhírű büntetőjogással. Így különösen becses volt előttem Adolf Prins, brüsseli egyetemi tanárral való megismerkedésem és többszöri beszélgetésem, valamint Henderson, amerikai tanárral, Ugo Conti gr. olasz, Gleispach gr. bécsi, Kastorkis athéni egyetemi tanárral, Dresselhuis hollandi főügyésszel, van Themaat hollandi kiküldöttel és bájos feleségével való megismerkedésem. Amos Butlerrel pedig szíves baráti viszonyba jutottam. Éveken át küldözgetett Amerikából sok fontos újabb könyveket, füzeteket és börtönügyi dolgozatokat, folyóiratokat.

Nagyon kellemes emlékek élnek lelkemben hazai utitársaimról is. Rickl Gyulát már említettem. Felesége Veszprémy Susanne szintűgy, mint Iérje, igazi nyelvzseni volt és nagyon megkönnyítette reám is a külföldiekkel való érintkezésemet. A Washingtoni búcsúbanketten ő adta át — pompás angol beszéd kíséretében — a tanulmányi társaság részéről felajánlott ajándékot a Menager-ünknek. Nagy érdeklődéssel tanulmányozta ő is az amerikai viszonyokat. Igyekeztem mindig kezére járni. Valódi útvezetőjűk voltam az általam előre áttanulmányozott Baedekkekerekből az amerikai kolosszus-városokban. Másik utitársunk: özv. Ordódy Pálné, szintén művelt előkelő úriasszony volt, akivel kellemes szócsatákat vívtunk. Még egy utitársunk volt a Deutschlandon, Perczel Margery, egy már Amerikában született magyar úrilány (Perczel Béla newyorki tisztviselő lánya), aki rokonlátogatáson volt Magyarországon s velünk jött vissza szüleihez. Bájos, finom úrilány volt, akitől a hajón igyekeztünk az

amerikai angol kiejtést elsajátítani. Már csak ő él a kedves utitársaim közül.

1912. április 25-én életem nagy fordulóponthoz ért. A kolozsvári egyetem jogi kara meghívott az újonnan szervezett büntető eljárási katedrára rendes tanáruul. Ő Felsége I. Ferenc József király ezt elfogadta s kineveztetésem az említett napon megtörtént. Így június végén befejeztem pataki tanárságomat. Június 30-án esküdtem fel a kolozsvári egyetemen Helle Károly barátommal egyszerre, aki a római jog tanára lett. Július 1-től tehát már a kolozsvári egyetemhez tartoztam. Ezzel életemnek első korszaka lezárult s elkezdtem a második szakát, mely változatosabb lett, mint elképzeltem. Megtanulhattam én is az Arany Jánosnak fiához intézett intelmét:

Bujdosunk a földi tereken.

Pataki tanárságom életemnek legboldogabb szaka volt. Nemcsak azért, mert fiatal voltam és teljes munkakedvvel és erővel végezhettem hivatalos és magándolgaimat, — nemcsak azért, mert ez alatt a 19 év alatt alakult ki tanári egyéniségem és jellemem, — de főként azért is, mert ebbe esik házasságom is, melynek első 16 évét ez alatt éltem át drága jó feleségemmel.

De búcsút kellett mondanom ezzel Sárospataknak, szülővárosomnak és eddigi életemnek is. Életem nagyobbik felét, 42 évet — az önkéntesi és ügyvédjelölti rövid időt leszámítva — töltöttem Patakon. Így elég nehéz szívvel mondtam búcsút megszokott környezetemnek. Hálás köszönettel váltam meg a főiskolától, melyhez gyermekkorom óta odaforrottam. Ma is legmélyebb hálával vagyok eltelve a tiszáninneni ref. Egyházkerület és a főiskola előjárásága iránt, melyek liutalon a jogi oktatás munkásává fogadtak és annyi különtelésben részesítettek. Nagy megnyugvás azonban lelkennek, hogy ők is meg voltak elégedve működésémmel, amit igazol az 1912. évi október 8-iki őszi egyházkerületi közgyűlés nagy jóakarató túlzással szerkesztett 48. sz. jkvi pontja, mely szerint a kerület „tájdalommal veszi tudomásul, hogy F. F. a sárospataki jogtanári állásától véglegesen megváltik. Távozását a főiskola pótolhatatlan veszteségének tekintli.”

Hálásan emlékezem ma is a *pataki hallgatóimra*, akik mindig meleg szeretettel vettek körül s akik közül igen sokkal ma is őszinte baráti kapcsolatban vagyok. Egyik legkedvesebb emlékkép gyanánt őrzöm szívemben az 1912. évi hallga-

tóságomnak szép búcsúzását tölem. Tudtomon kívül fátylós menetel rendeztek tiszteletemre a kollégiumtól lakásunkig. (Ha előre hallottam volna erről, leintettem volna.) Ott volt az egész ifjúság, theologusok és kis gimnazisták is, valamint a pataki polgárság nagy része. Persze ők is örültek annak, hogy egy pataki tanár egyetemi tanárrá lépett elő. Itt öröközhetem meg hálámat a pataki polgárság iránt is, melynek sok tagjával, a kedélyesen úgynevezett pataki „csorvaszokkal“ is, legjobb viszonyban voltam, elannyira, hogy sokkal később ugyan — mikor koronaügyész lettem — Patak díszpolgárává akartak megválasztani, amit azonban — előre megtudva tervüket — idejekorán leszereltem.

Az én időmben sok érdekes jellegzetes egyéniség élt Patakon, akik közül a tősgyökeres patakiakat, különösen a nyugdíjasakat vagy állás nélkül levő, a régi úri emlékeken merengőket, Szabó Zsigmond, a legtipikusabb pataki bennszülött, egy nagyeszű és kegyetlenségig őszinte, szókimondó ember (különben ügyvédi diplomás, egyideig főbíró, majd anyakönyvvezető is) csorvaszoknak nevezett el. Ilyenek voltak például a Gulgóczy-ak, Beszterczey-ek, Dobozy-ak, Walter-ek, Kántor-ok. Mindezek, akik nálam túlnyomóan idősebbek voltak, ott voltak az ifjúság fátylósmenetében, mely be sem lért a mi kis udvarunkba s ellepte a tágas utcánkat.

Az ifjúság szónoka, Svingor Jenő szénior, aki a régi szokásnak hódolva, elvégezte a theologiai és a jogi tanfolyamot is, nagy melegséggel üdvözölt és búcsúztatott, melyre nekem is — szokásom ellenére — beszédrel kellett válaszolnom. Pár nappal később a Gombos-hegyi kis szőlőnkben viszonztuk feleségemmel együtt szerény uzsonnával az ifjúság figyelmét és rokonszenvét.

Kolozsvári egyetemi tanárságom. 1912—1915.

Az a három év, amit Kolozsváron mint rendes egyetemi tanár töltöttem, mai megítélésem szerint is egész tanári pályám fénypontja, rövid, de legszebb szaka volt. Ez nem leklisebbítése a pataki jogtanárságom korának, melyet az imént tanárságom legboldogabb szakának neveztem. Pataki tanárkodásom tényleg életem *legboldogabb* korszaka volt, mert ott töltöttem fiatalságomat, szülővárosomban, boldog családi

környezetben, gyermekkori ismerősök, barátok körében. Ott lettem ismert íróvá is s ottani tanári működésem indította el további sorsomat. De a tárgyilagos igazság szerint a kolozsvári egyetemi tanárságom nagy emelkedés volt. Itt értem el a legmagasabb tudományos állást, amire törekedhettem s aminek elérése álmaim netovábbját képezte. Itt dolgoztam át és adtam ki tudományos munkáim legértettebb termékeit, két Tankönyvem harmadik és negyedik kiadását.

Három fő tényezője volt annak, hogy kolozsvári tanárkodásomat tanári működésem *fénypontjának* és *legszebb szakának* neveztem.

Első az, hogy az eddigi szerény kisvárosi környezetemből, a legkisebb jogakadémiáról, az ország második legnagyobb tudományos központjába, a béreces Erdély patinás fővárosába és az ottani gyönyörűen kiépült új egyetemre kerültem, a nagy tudományos vezérek közé.

A kolozsvári Ferenc József tud. egyetem épen ebben az időben érte el virágzása tetőpontját, külsőleg és belsőleg egyaránt. 1891—92-ben én még a piarista gimnázium második emeletének szerény termelben hallgattam nagy tanúraitam s ott tettem le szigorlataimat. Most pedig, mikor 20 év múltán, mint egyetemi tanár jöttem vissza második Alma Materembe, egy remekül kiépített, modern, nagy és díszes egyetem hatalmas központi épületébe léptem be. Nagyszerű, tágas, világos, modern felszerelésű tantermek, pompás szemináriumi helyiségek, gazdag könyvtárral fogadtak. Ha Patakon boldog voltam, hogy az ősi református Kollégium egyszerű, puritán, de szintén rendkívül esinos új épületében adhattam elő 19 évig kedvenc tárgyimat, itt büszkévé tehettem, hogy egy valódi nagy egyetem pazar szépségű helyiségeiben folytathattam hivatásomat, országos hírnévű tudós kartársak körében és a palakihoz képest óriási nagyszámú, tudományosomjass hallgatóság előtt.

A második fő tényezője volt a kolozsvári egyetem fénykorának a kitűnő tanári kar, mind a jogi, mind a többi Karokon. A jogi Karon a régi tanúraitam közül még ott voltak és kartársukká fogadtak: az öreg *Farkas Lajos*, aki még mindig fiatalos tüzzel tartotta római jogi előadásait s mint az Erdélyi Múzeum Egylet jogi szakosztályának elnöke, nagy buzgalommal vezette ezt a régi szép egyesületet. Örülök, hogy én is részt vehettem azon a megható ünnepségen, melyben a nagy Mestert kartársai és volt tanítványai megtisztel-

tük egy nagyértékű Emlékkönyv összeállításával és átnyújtásával.

De működtek még a régi tanáraim közül *Kolosváry Sándor*, *Oráry Kelemen*, *Kiss Mór* is, ugyanolyan nagy buzgalommal és sikerrel. Azóta jöttek Kolozsvárra *Lukáts Adolf* és *Klupathy Károly*, akiket már az én habilitatióm alkalmával megismertem. A fiatal kollegák: *Kolosváry Bálint*, *Návratil Ákos*, *Kenéz Béla*, *Boér Elek*, *Hel-le Károly*, *Menyhárth Gáspár*, *Somló Bódog*, majd az utánam kinevezett *Tóth Károly* és *Réz Mihály* pedig évek óta kedves jóbarátalm voltak. Mind a legkitünőbb tanárok és irodalmi kitűnőségek, akikkel együtt dolgozol — habár utolsóként is — nagy megtiszteltetés és gyönyörűség volt számomra.

De hasonló kiválóságok működtek a többi Kurokon is, akikkel szintén kellemes kartársi és sokakkal közülök baráti viszonyba jutottam. A jogi Kar fiataljai által szerdán esténként rendezett baráti vacsorákon a bölcsészek közül *Pauler Ákos*, *Gombocz Zoltán* és *Hornyánszky Gyula*, a matematikusok közül *Riesz Frigyes* és *Haár Alfréd*, a nagyhírű kartársak is rendszerint ott voltak. Kedves szép emlékek élnek lelkemben ezekről a kellemes összejöveteleinkről.

Idejutásomat éppen ennek a kitünő tanári karnak előlegezett bizalma, és irántam való rokonszenve váltotta valóra. Értelmi szerzője azonban kolozsvári tanárságomnak első sorban *Balogh Jenő*, akkori kultusz államtitkár volt. Az ő erélyes fellépésének köszönhetjük, hogy a jogi oktatási és vizsgarendnek rég húzóódó reformjából sikerült neki 1911-ben rendeleti úton megvalósítani a harmadik alapvizsgát a jogi tanulmányi és vizsgarendben. Ennek egyik külön tárgya lett a *hiünető eljárás jog is*, melynek önállósítását és külön collegium gyanánt előadását és vizsgatárggyá emelését én már évek óta erősen sürgettem jogi lapjainkban. *Balogh*, aki éppen ennek a tárgynak volt legnagyobb magyar Mestere, felkarolta ezt a gondolatot és meg is valósította. Ennek a folyamánya lett azután az, hogy a kolozsvári egyetemen az 1912. évi szeptembertől egy új katedrát állított be a kultusz-költéségetésbe s felhívta a kolozsvári jogi Kart, hogy ennek betöltése iránt tegyen javaslatot. A Kar erre engemet terjesztett fel meghívás után leendő kinevezésre, amit gr. *Zichy János* miniszter elfogadott. Így jutottam én pályázat nélkül és szinte tudtomon kívül ebbe a legmagasabb tudományos állásba.

A harmadik tényező pedig, amiért a kolozsvári tanárságomat tanári pályám fénykorának tekintem, a nagyszámú és kiváló buzgó hallgatóságom volt. Mig Patakon 10—20 hallgatóm volt a büntetőjogi kollegiumaimon, itt három-négy százan (1912/13-ban 417-en) voltak beiratkozva és valóságban is rendszerint az egész nagy tantermet betöltő zsúfolt hallgatóság előtt adhattam elő. Szemináriumi óráimon is állandóan 20—25 kiváló tehetségű hallgatóm dolgozott az én vezetésem mellett, — a praktikumaimon pedig nem ritkán százan vagy még többen is résztvettek a gyakorlati esetek megvitatásában, a tanuvallomási kísérleteimen és a bűnügyi esetek perrendszerű főtárgyalásain. Ez utóbbi egész újdonság számba ment a hallgatóság körében és rendkívül érdeklődéssel és szeretettel fogadták kezdeményezésemet. Kiváló periodákat dolgoztak ki és pompás vád- és védbeszédeket tartottak hallgatóim. Ugy, hogy az én példámon felbuzdulva, idősebb kartársam, Lukáts Adolf is rendezett később ilyen esküdtszéki tárgyalásokat hallgatóival.

Valóban a kolozsvári egyetem akkoriban semmivel sem állott hátrább a bécsi vagy berlini egyetemeknél mind a tanári kar, mind a hallgatóság értékét és buzgalmát illetően. Az egyetem termei mindig tömve voltak szorgalmas hallgatókkal, akik nem csupán a szorosán vett erdélyi részekből, de Nagymagyarország minden részéből sereglettek össze a kiváló tanárok hallgatására. Hallgatóim közül csak néhány legkiválóbbat említhetek meg, akik azóta magas állásokba jutottak. Így Zehery Lajos, kir. kurtai bíró, egyetemi tanár, Schneller Károly egyetemi tanár lett. Judik József államtitkár, Hrabéczy Jenő, Dvovcsák Antal, Raszlaviczky Zoltán, Telcs Imre, Torma László, Czibesz Alfonz, Papp Rezső kiváló bírói, ügyészi, ügyvédi nevet szereztek. Örömmel találkoztam doktori jogszigorlataikon sok volt pataki kedves hallgatóimmal. Így Kossuth Ferencsel, Katona Györggyel, Radácsy Bélával, Bálint Zoltánnal, akik Majális utcai lakásunkban is szívesen látott vendégeink voltak, — épúgy, mint a tolesvai br. Waldbott Frigyes, a később hősi halált halt daliás Muraközy János és a sub auspiciis Regis felavatott Trócsányi Dezső atyánkfia.

Első előadásomat 1912. szeptember 19-én tartottam a büntető eljárás mai vezérelveiről. Mint a büntetőjog ezen ágának kinevezett tanára nagy örömmel jelentettem hallgatóimnak a nagyjelentőségű tanügyi reformot, mely a büntető

eljárást önálló főkölléglummá tette s ezzel a büntető per jog tudományos művelésének új korszakát nyitotta meg. Ez a rég óhajtott reform tényleg fellendítette a büntető eljárási kérdések tudományos megvitatását. Nagy örömem ma is, hogy több hallgatomban fel tudtam kelteni a büntető jog ezen ága iránti lelkesedést. Ennek eredménye volt, hogy mint szemnáríumom kiadványát kiadhattam Zehery Lajosnak a vád alá helyezésről írt szép monografiáját. Rucz Béla, akkor máramaroszigeti jogtanár, valamint később Zehery Lajos is pedig ebből a szakmából kért és nyert egyetemi magántanárságot. Ők lettek az első büntetőper jogi magántanáraink. Mindketten azóta rendes egyetemi tanárokká lettek.

Új állásom azonban reám új munkát is jelentett. Neki kellett dölnöm a büntető per jog tudománya legszélesebb körű tanulmányozásának. Eddigi tanulmányaimat ki akartam bővíteni s evégből meghozattam a legújabb külföldi műveket, új folyóiratokat rendeltem, hogy látóköromet minél tágabbá és intenzívebbé tegyem. De kapcsolatot kerestem a hazai gyakorlati szakemberekkel is, hogy a büntető eljárás terén a hazai gyakorlatot és kívánságokat közelebről megismerjem. Kolozsváron érzésben is kitűnő alkalmam nyílt. Igen kedves fogadtatásra és támogatásra találtam ily irányú tevékenységben *Fekete Gábor*, kir. táblai elnök, *Gaál Jenő*, táblai tanácselnök, *Endes Miklós*, elnöki tanácsos és *Sámy László* kir. főügyész uraknál. Ők valósággal kezemre jártak a büntetőbírói és kir. ügyészégi gyakorlat megismerésében és az e téren felmerült óhajok és törekvések feltárásában. *Endes Miklós* barátom bevonta hallgatóimmal a patronázs munkába is, így őket is bevezethettük a gyakorlati élet követelményeinek ismeretébe.

Még más téren is alkalmam nyílt a gyakorlati életbe való bekapcsolódásra. Balogh Jenő mint igazságügyminiszter kinevezett a *marosvásárhelyi* ügyvédi és bírói vizgabizottságba s így többször kellett leutaznom Marosvásárhelyre a kir. ítélőtáblára. Itt ismerkedtem meg a Tábla kitűnő elnökével, Pozsonyi Gáborral és a tanácselnök s bíró urakkal. Közülük is kellemes baráti viszonyba jutottam sokakkal, (Pozsonyi Antal, Ternovszky Béla, Madaras Gábor). Itt láttam és élveztem először a censorkartársaink által rendezett baráti vacsorákon az igazi erdélyi Flocken-sütést. Feleségem pedig Kolozsvárott tanulta meg a valódi „Fatányéros” készítését.

Hallgatóimmal itt is több szép tanulmányutat tettem. Megnéztük a nagyenyedi feygházát, a szamosújvári feygházból akkor átalakított fiatalkorúak foglázát, a kolozsvári javítónevelő intézetet. Kivetten részemel a patronázs munkából is, mint a fiatalkorúak felügyelő hatóságának tanácselnöke. Kellemes emlékem, hogy Ravasz Lászlóval is, mint akkor ottani ref. theol. akadémiái tanárral együtt tartottunk egy előadás sorozatot a patronázs munkáról és a gyermekvédelemről. Révész Imre, theol. docens-sel is itt barátkoztunk össze.

Igen kellemes élményem kolozsvári tanárságomból az is, hogy mikor az 1912-ben kodifikált *katonai büntető eljárásról* hirdetem hallgatóimnak speciál-kollégiumot, ennek hallgatására engedélyt kért a *kolozsvári hadbírósi kar* is. Szabó Sándor, honvéd alezredes vezetésével tényleg katonás pontossággal ott voltak valamennyien minden előadásomon és nagy figyelemmel hallgatták fejtegetéseimet. Ezeket az előadásaimat ki is akartam adni külön füzetben, de bizony erre nem tudtam időt szakítani sok sürgősebb irodalmi munkám mellett. A hadbírói kar előadásaim befejezésekor egy kedves meglepetésben is részesített. A vezető alezredes szép beszéd kíséretében egy ezüst plakettel ajándékozott meg, melyen összes katonahallgatóim bevéselt nevében is gyönyörködhettem. Többekkel később Szegeden és Budapesten is alkalmam volt felújítani a kedves viszonyt.

Kolozsvári tanárságom nyújtott alkalmat Erdély sok gyönyörű helyének: Marosvásárhely, Nagyenyed, Nagyszeben, Kolozs megismerésére is. 1914-ben *Vizaknán* töltöttünk feleségemmel négy hetet a sósfürdőben. A gyönyörű kinstári szállóban fejeztem be eljárás tankönyvem negyedik kiadásának kéziratát. Innen aztán elmentünk Brassóba, Predeálon keresztül Sinajába is, majd a székely körvasuton Tusnádra. Ott csapott azonban ránk a világháború fergetege, az első hadüzenet s Tusnádról már nagy nehézségek közt tudtunk hazajutni Kolozsvárra s onnan Sárospatakra.

Rövid kolozsvári tanárkodásom alatt több kedves családdal ismerkedtünk össze. Elsősorban kellemes emlékképekkel a *Kolosváry Bálint* és *Helle Károly* kartaársainkkal és kedves családjukkal való meleg baráti kapcsolatunk. Mindkettőjükkel gyakran jöttünk össze, hol a mi majális utcai, igazán gyönyörű villa-lakásunkban és kertünkben, hol a *Kolosváryék* vagy *Helléék* lakásában és a *Kolosváryék* majális utcai szép kertjében. Felkerestük őket balatonaligai új villa-

jukban is. Rendszerint közösen vettünk páholyt a szép színházban. A kolozsvári színház akkoriban szintén virágkorát élte. Kitűnő drámai és operai személyzetük volt. Hetyei Aranka, Poór Lily, Berlányi Vanda, Horváth Paula drámai játékában, Berky Lily, Baranyai Jolán, Sugár Jolán, Csapó Jenő énekművészetében sok estén gyönyörködtünk.

Többi jogtanár kartársainkkal is kellemes baráti viszonyban voltunk. Réz Mihály kedves családját többször felkerestük. A bölcsészeti tanárok közül különösen Schilling Lajos és Schneller István idősebb kartársainkkal és családjukkal jutottunk bensőbb viszonyba. Legkisebb sógornóm, Jolánka, aki csaknem az egész három évet nálunk töltötte, jó barátságban volt e két puritán család lánytagjaival, különösen a vele egykorú Schilling Rózsikával s náluk is gyakran jöttünk össze. Schnellerékkal akkor már sógorságban is voltunk, miután unoknőcsém, Kovácsy Feri, Schneller bácsi leányát, a „nagy Médyt” (Melanie) vette feleségül 1909-ben. Szívélyes viszonyban voltam több orvosprofesszor kollégáival is, így Kenyeres Balázsszal, Buday Kálmánnal.

Igen kedves emlékelm vannak a téli korecsolyázásainkról is a Sétatér remek korecsolyaterén. Festői szép hely volt ez. A befagyott tó közepén hatalmas fenyőcsoport. Körülte rendszeren hóból épített, jéggé fagyasztott várral. Nagyszerű szórakozást nyújtott nekem is ez a kedves sport a délelőtti előadásaim után. Feleségem, nagy sajnálatomra, ekkor már abbahagyta a korecsolyázást, így itt — az ő engedélyével, sőt kérésére — magamban élveztem ezt az egyetlen sportszenvedélyemet, az ismerős kedves egyetemi asszonyok és lányok társaságában.

Nagyon jó viszonyba jutottunk a kolozsvári házi urunk, *Pákey Lajos* szeretetreméltó családjával is, akinek Majális utcai remek szép villájában kaptunk pompás lakást. Az öreg nőépitész (nagyszerű kumarazenesz), felesége, az aranyszívű Tónika, — két férjes lányuk, Mártha (Szentmiklóssy Lászlóné) és Edit (Hegyi Gyuláné) édes apró gyermekeikkel, — a háziasszony édesanyja: Fanghné Gyujtó Izabella, a jónevű írónő, ennek másik lánya: Fangh Erzsébet, az ifj. Pákey Lajos joghallgatóm (ma a kir. közigazgatási bíróság ítélelőbírája), valamennyien nagy szeretettel fogadtak bennünket s a legharmonikusabb viszonyban voltunk egész ottlétünk alatt. (Az öreg úr pompás hőskölteményt is írt az egyik nagyszünetidő alatt ott felejtett angora-macskánk bús életéről.)

Bizony, ennyi kellemes emlék eléggé megmagyarázza azt a meggyőződésemet, hogyha a világháború közbe nem jön, soha el nem jöttünk volna Kolozsvárról, oly jól és kellemesen éreztük ott magunkat.

Pozsonyi és szegedi egyetemi tanárságom. 1915—1923.

Az Isten utai valóban kifürkészhetetlenek. Három évi kolozsvári tanárságom alatt egy percig sem gondoltam arra, hogy az annyira szívenhez nőtt lényes állásomat és sok kedves jóbarátomat, azok családját ott fogom hagyni s egy még ki sem alakult fiatal egyetemre fogok átmenni. Ma már tisztában vagyok azzal, hogy a Mindenható rendelkezéséből ennek is így kellett történnie. A világháború, melynek első évét, az 1914/15. tanévet még Kolozsvárt töltöttem, megindította a lavínát az ezeréves Magyarország határai ellen s ezzel az én sorsom is pár évre a bujdosás és a billiárdgolyó cikk-cakkos ugrálása lett. Dehát nemcsak én, a külpolitikában tájékozatlan laikus, de legnagyobb államférfiaink sem sejtették, hogy a háború a trianoni csapással fog végződni hazánkra. Különben nem nyitották volna meg a háború első napjaiban a két új egyetemet Pozsonyban és Debrecenben. Ez a váratlan körülmény magyarázza meg az én, egyébként érthetetlen ballépésemet, hogy Balogh Jenő és Jankovich Béla miniszterek sürgető kérésének engedve, átmentem a Degré Lajosnak, az alig megalakult pozsonyi egyetem fiatal tanárának hősi halála folytán 1915 tavaszán ott megüresedett blünettőjogi katedrára.

De a Mindenható rendelkezésébe bele kellett nyugodnom, annál inkább, mert Ő ezt az eleinte előttem is fájdalmas cserét — mint utólag kivilágosodott — javamra fordította és Pozsonyban is, az első sötét napjaim és a trianoni sorscsapás okozta mérhetetlen hazafiúi bánat mellett sok derűs napot juttatott és oly hivatást jelölt ki számomra, melyre csak örömmel és büszkeséggel gondolhatok vissza.

Hét évig voltam a pozsonyi Erzsébet tud. egyetem tanára. Mikor 1915. szeptemberben odakerültem, az 1914. augusztusában megnyílt egyetem egyetlen fakultásból, a jog-

és államtudományi Karból állott. Tehát a szó igaz értelmében nem volt egyetem, még esonka egyetem sem, mert annak is legalább két fakultásból kell állnia. Csak meg volt ígérve és törvénybe iktatva, hogy a harmadik egyetem itt, az „ősi koronázó városban“ lesz megszervezve, I. Ferencz József király régi döntésének megfelelően. A jogi Kar tanárai és a már kinevezett három orvostudományi és két bölcsészeti professzorok minden igyekezetüket arra fordították, hogy az új egyetemet kiemeljék ebből a ferde helyzetből és egyelőre legalább még két Kart, az orvostudományit és bölcsészetiit a kultuskormány mielőbb felállítsa. Sajnos, a világháború elhúzódása miatt ez pár évig szinte lehetetlenségnek tünt fel a kormány előtt is.

Pedig közben, éppen az én odamenetelem első tanévének közepén, megtörtént az egyetem ünnepélyes felavatása is. Ezen tehát már én is ott voltam. Bizony ez, magyarul mondva, olyan szemfényvesztés-féle volt. De a kormány, hogy az agg uralkodónak örömet szerezzen, elhatározta, hogy az egyetem felavatási ünnepélyét rendezzük meg 1916. januárban. Megfelelő helyiségünk nem volt, hiszen az egyetlen jogi Kar is mindössze a régi jogakadémia négy tantermében szorongott, ezért a katonai hatóságokat kértük meg, hogy engedjék át az ünnepély megtartására a helyőrségi kórháznál használt régi primási nyári palotát az Aspremont-Eszterházy-téren. A katonai hatóság kiürítette pár napra a kórházat s a primási dísztermet átvarázsoltuk a régi fényes idők halvány másává. Ebben tartottuk meg január 16-án a felavatási ünnepséget, melyen a királyt a fiatal Albrecht főherceg képviselte. A megnyerő modorú főherceg pompás magyar beszéddel avatta fel az egyetemet.

Ez volt tehát az első kellemes élményem Pozsonyban. Junkovich Béla és Balogh Jenő beszédei felvillanyoztak bennünket, mert reményt nyújtottak arra, hogy a háborus nehézségek ellenére a kormány, mihelyt csak lehet, kiépíti a pozsonyi egyetemet. Ez meg is történt. Két év múlva, még mindig a háborus világban, 1918-ban csakugyan sikerült kiharcolnunk a lehetlent.

A jogi Kar az 1917/18. tanévre engemet választott meg rectori hatáskörrel felruházott Jogkari Dékánná s én programul tűztem ki, hogy végre vigyük dülőre a két új fakultás megszervezését és az igazi egyetemmé alakulást. A jó Isten meghallgatta óhajunkat. Javaslatomra a Kar a sok

sikertelen felterjesztés után nagy küldöttséggel kereste fel gr. Apponyi Albertet, az új kultuszminisztert s behatóan tájékoztatta őt az egyetem kiegészítésének lehetőségéről. Meggyőztük a minisztert, hogy Pozsonyban nem is szükséges egyelőre új egyetemi épületeket építeni, a közkórház és más egészségügyi intézmények átalakításával meg tudjuk csinálni az orvostudományi Karhoz szükséges klinikákat, a központi hivatalok, a bölcsészeti Kar és a rectori, dékáni hivatalok számára bérelünk megfelelő alkalmas helyiségeket. Nem kell tehát egyelőre más, mint hogy nevezzen ki tíz orvos- és tíz bölcsészeti professzort, ha ezek itt lesznek, még a tanév folyamán megalakítjuk a két fakultást. Apponyi nagy megértéssel fogadta előterjesztésünket, megígérte, hogy melőbb eljön Pozsonyba és személyesen meggyőződik a helyzetről. Megnyertük tervünknek gr. Klebelsberg államtitkárt is. A miniszter és államtitkár tényleg hamarosan eljöttek Pozsonyba s ott a helyszínen megsejlelték terveinket, azokat elfogadták s megbíztak bennünket a konkrét javaslatok megtételére.

Mi aztán, a három orvostanár (Bakay Lajos, Herzog Ferenc, Velits Dezső) és a két bölcsésztanárunk (Kornis Gyula és Hodinka Antal) ajánlatai alapján felterjesztettük a kinevezendő tíz-tíz új tanárt kinevezésre. Apponyi nagy elégtelünkre mindenben hozzájárult előterjesztéseinkhez és így történt, hogy a király 1918. márciusában kinevezte a tíz bölcsész, majd pár hét múlva az orvostudományi tíz professzort is. Valamennyien hazánk első kitünőségei voltak, akik pár év múlva, csaknem kivétel nélkül, a budapesti egyetem tanáraivá lettek. Márciusban aztán megalakítottam a *bölcsészeti*, áprilisban az *orvostudományi Kart*, ezzel készen lett a három Kar s most már rectorválasztókat küldhettünk ki s ezek megválasztották az első *Rector Magnificus*t is és megalakíthattuk az első igazi Egyetemi Tanácsot is.

Bizony, soha nem gondoltam, hogy ilyen nevezetes hivatásban lesz osztályrészem, hogy én leszek a *pozsonyi egyetem első Rectora* és én tarthatom meg az egyetem első ünnepélyes alakuló közgyűlését. Pozsony város és vármegye egész előkelő közönsége ott volt az alakuló közgyűlésen, élén Bartal Aurél főispánnal s őszinte örömmel üdvözölte a kész egyetem új vezetőségét. Ott volt a pozsonyi nagyprépost, a köztisztviselőben álló Koperniczky Ferenc és az összes felekezetek vezető emberei, a katonaság főparancsnokai.

Igazi örömnövepe volt ez a szépen sikerült közgyűlés az ősi koronázó városnak és a magyar nemzetnek. Mindnyájan úgy éreztük, hogy sikerült csaknem ötszáz évi halottaiból feltámasztanunk a nagy Mátyás király *Academia Istropolitana*-ját és annak örökébe egy modern, viruló egyetemet fogunk kifejleszteni, egy magyar Heidelberget.

Ez a második nagy és igazi derűs élményem Pozsonyban feledtette velem az ideköltözésem borús emlékeit.

Ezt a nagyszerű ünnepséget megelőző hónapokban azonban volt bőséges részem a kimerítő munkában. Már maga a két új fakultás megfelelő elhelyezése végett a szükséges épületek kiválasztása és megszerzése vagy kibérlése, megfelelő átalakítása, az új helyiségek felszerelése, a különböző szervezeti szabályzatok kidolgozása, a rektori és a két új dékáni hivatalba a szükséges fogalmazó és hivatali személyek kiszemelése, kineveztetése, azok beállítása és irányítása, a rengeteg bútor megszerzése szinte erőmet meghaladó sok munkát rótt reám. De nagyszerű munkatársakra találtam ennek a súlyos feladatomnak elvégzésére több lelkes és tapasztalt kartársamban. Különösen *Polner Ödön* s az új dékánok, *Pekár Mihály* és *Kornis Gyula* hathatós támogatásával igazán bámulatosan gyorsan sikerült mindezekben a nehézségeken átesnünk és pár hónap alatt minden egyetemi helyiséget pompásan felszerelnünk és berendeznünk.

Különösen nagy örömmel töltött el s maig egyik legkedvesebb élményem ezekből a lázas munkában töltött napjaimból, hogy sikerült nekem a kálvinista embernek megnyernem a r. kath. vezérembereknek jóindulatát az egyetemi központi épületünk méltó helyének kialakításához. Pozsonyba költözésem idején a koronázó dóm háta mögött, a nagypréposti palotával átellenben levő, ú. n. *dómiskola* egyik szárnya volt a jogi Kar és dékáni hivatal összes területé. Nekem és kartársaimnak legszebb tervünk az volt, hogy a patinás régi négyszög épületet, mely a nagy Pázmány Péter primási palotája volt (a bibornoki kulap ott díszlett az épület kapuja felett), nyerjük meg az egyetem központi épületéül, amelyben az összes rektori, a jogi és bölcsészeti hivatalok és e két Kar tantermei, szemináriumai bőségesen elférnének. Én erre nyakamba vettem a várost és végig vizitelltem a r. kath. egyház összes vezető embereit, s addig kunyoráltam, míg a többség — főként Neumann József, hitközségi elnök megértő támogatásával — engedett és átadták

nekünk az egész dómiskolát. Ezt alaposan renováltattuk, átvágtuk az addigi közfalakat s pompás körfolyosót csináltunk az egész nagy épületben. Mindenik helyiséget szép bútorokkal berendeztük. A rectori hivatali és fogadó termet régi antik empire-fotelekkel, asztalokkal, a szemináriumi termeteket is antik szekrényekkel. Úgy hogy az alakuló közgyűlés napjára már valóban méltóan fogadhattuk illusztris vendégeinket.

Nagy örömünkre sikerült az orvostudományi Kar részére a régi Asprenont palotát, II. Rákóczi Ferenc feleségének gyönyörű barokk épületét megszerezni. Itt rendeztük be az orvoskari dékáni helyiséget, Pekár Mihály barátom, a nagy szervező tehetségű, mozgékony kollegánk ezerszemű ügyességével. De a szükséges klinikai helyiségeket is kitűnően berendeztük s ha szerényebb keretekben is, de mindenik klinika és intézet megfelelő teret kapott munkájuk megindítására.

Igy az 1917/18. tanév második felének három utolsó hónapjában végre igazi egyetemi élet folyt a három fakultáson. Az újonnan jött tanártársaink nagy buzgalommal és lelkesedéssel kezdték meg munkájukat. Hallgatóságunk ugyan kevés volt, hiszen a fiatalság zöme még kint a harcmezőkön oltotta véréit. Sokan csak a szigorlatokra jöttek fel a lövészárkokból. Doktoravató beszédeimben sok ilyen harctérről jött fiatal doktort üdvözöltem hősies és lelkes kitartásukért és tudományszomjukért, amit a háború rettenetességei sem oltottak ki lelkükből.

Még a következő tanév első hónapjaiban is, amikor Polner Ödön lett Rector Magnificusunk, folydogált az új egyetemünk munkája, amikor egyszerre, szinte hihetetlenül ránk zúdult a szörnyű csapás, az októberi összeomlás, majd hazánk területének idegen csapatok által megszállása. Pozsony is martaléka lett a falánk szomszéd kis népek mohó rablóhadjáratainak. A monarchia árulói, a csehek, magukhoz édesgetve a felvidéki tótság egy részét is, elkábították az entente hatalmakat történethamisításukkal s így olasz csapatok — a francia Mittelhauser tábornok főparancsnoksága alatt — 1919. december utolsó napjában megszállták Pozsonyt s az ő védszárnyaik alatt 1919. január elsején Zoch Sámuel, a modori tót luteránus pap, mint Pozsony város kinevezett zsupánja, bevonulhatott — a meglincseléstől féltében ugyan fogvacogva — a pozsonyi megyeházára. A védte-

lenül maradt lakosság engedett az erőszaknak s így esett meg, hogy a zsupán az egyetemünket is a cseh-szlovák állam (lucus a non lucendo!) tulajdonának nyilvánította s azonnal szuronyos csapat kíséretében átvette, helyesen elrabolta tőlünk az oly féltő gonddal és annyi munkával kiépített új egyetemünket. Az én legnagyobb pozsonyi derűs élményem így változott máról-holnapra a legkeserűbb élményvé. A rector és prorector távollétében nekem kellett átélnem az egyetem elrablásának szomorú tényét s a fizikai erőszaknak engedve, tűrni az egyetem megszállását. Erőteljes tiltakozásom jegyzőkönyvbe vételével tehát aláírtam az átvételi jegyzőkönyvet.

De jöttek azután egymás után a többi keserű élmények is: a trianoni békediktátum, a csehek berendezkedése az egész felvidéken, az egyetem időleges bezárása (mert megtagadtuk a tisztelgést az újdonsült cseh miniszternél), majd az orvosi és bölcsészeti Kar megszüntetése, — a jogi Karral tárgyalás a magyar előadások folytatása iránt, — majd a bihetetlen sorscsapás: a trianoni békediktátum s végül a jogi Kar tanárainak kiutasítása 1921. szeptember 1-én. Ezekről a valóban nem derűs élményeimről tehát nem akarok részletesebben megemlékezni. Épúgy mellőzöm a Pozsonyból 1921. november elején Budapestre érkezésünk utáni elhelyezkedésünk kálváriajárását. Elég megemlítenem, hogy csak a székes főváros gavallériájából kaptunk nagy nehezen meghúzódó helyet a Szegényház-utcában. Az itteni népiakola helyiségeiben adtunk elő másként évig egy-két hallgatónak, kik ezekben a reménytelen időkben is feljöttek az előadásokra és vizsgákra is előállottak.

Derűs élményül ebből az időből csak azt jegyezhetem fel, hogy a *debreceni egyetem*, igazi testvéries érzülettel, meghívta egyetemünket, hogy addig is, míg a törvényhozás másként nem rendelkezik, menjünk át Debrecenbe s olvadjunk össze velük. Sok tervezgetésünk közt ez volt az egyetlen kellemes emlékünknél, mint kartársias figyelem a debreceni új egyetem részéről. Hiszen Pécs, ahova gondolta a kormány leköltöztetni a pozsonyi egyetemet, még a szerbek által meg volt szállva s így oda legjobb akarattal se mehetünk, ki tudja meddig.

Mielőtt azonban pozsonyi élményeimet befejezném, még egy kellemes élményről is számolhatok be. Amilyen aggodalommal mentem Pozsonyba, az előttem teljesen ismeretlen

városba, 1915 szeptemberben, épenoly kedves csalódásban lett részem, mihelyl megismertem a jogi Kar tagjait és kartársaim kedves családtagjait. Két új kartársamat ugyan régebbiről ismertem: Kérészy Zoltánt, aki pataki diáktársam volt és Kiss Albertet, akivel s aranyos feleségével s kis fiával és bájos kis leányukkal, Klárikával még, mint kassai tanárral megismerkedtem.

Aztán hamarosan megismerkedtünk az összes jogi és a három orvosi és két bölcsészeti tanárral és családjukkal is. Legmelegebb baráti viszonyba léptünk valamennyiökkel. Sőt mikor 1918-ban a két új fakultás tagjai is megérkeztek, ezekkel és ezek családtagjaival is mondhatni rögtön igazi meleg barátságot kötöttünk.

Ez utóbbinak értelmi szerzője talán én voltam azzal a jó ötletemmel, hogy mindkét új Kar tagjait megérkezésük utáni napon baráti vacsorával fogadtuk (a két vacsoráról Patakról hozattam finom tokaji asszúbert). Ez a szíves fogadtatás meleg baráti érzelmeket keltett a különböző helyekről összeszedődött kartársak lelkében s elértem azt, amit pataki szívemmel óhajtottam, hogy ne a fővárosi merevség, de igazi szívélyes barátság kapcsolja össze a három fakultás összes tagjait. Mondhatom, hogy valóban ritka szép harmonikus viszony alakult ki így köztünk s valamennyi kartársamhoz gyakran jöttünk össze baráti vacsorára. Nekünk különösen jó alkalmat nyújtott ehhez a szép lakásunk a Hegyiliget derekán levő Erkel-utcai villánkban, melyet sikerült odaköltözésünk előtt kibérelnünk özv. Stelczernétől, a villa tulajdonosától. Ebben a kedves villában és annak gyönyörű dísz és gyümölcsös kertjében gyakran láttuk vendégül az egész tanári kart és családtagjaikat. A villa előtti terraszon olykor még szalonasütést is rendeztünk.

De sok ismeretségre tettünk szert a pozsonyi társadalom köréből is. Két rokon család is volt itt már évek óta: Szinyei Endre kulturmérnök és Trócsányi László városi mérnök. Az ő révükön ismerkedtünk és melegedtünk aztán össze Neuwirth Béla, uradalmi inléző kedves családjával, aki bemutatatta nekünk a királyfai híres Pálffy kastélyt és annak műkincselt, remek partját, virágházait is, — Okályi Adolf lelkésszel. De megismerkedtünk a pozsonyi bírói, vármegyei, ügyvédi kar sok kedves tagjával is, akik közül sokan feljártogattak hozzánk. Így különös kedves élmény volt Oswald István, kir. törvényszéki elnökkel, a későbbi kir. kuriai elnök-

kel, — valamint az Olgyay, Bacsák, Samarjay, Petőcz, Pazár Zoltán, Jankovics Marcell, Kovács Sándor theologiai tanár és több más kedves családdal való meleg baráti kapcsolatunk.

Egy diákkori barátommal, Körössy Bertalan kir. közjegyzővel és családjával is — 30 évi elválás után — feleleveníthettük a régi barátságot (ő volt az első ember, akit Pozsonyban első sétámon az utcán megismertem).

Igen kedves élmény volt pálóczi Horváth Gábort és feleségét is, aki feleségem révén rokonsághoz is volt velünk, megismernünk. Valóban nem hittük volna, hogy Pozsonyban ilyen kellemes és meleg baráti kapcsolatokat fogunk szerezni. Ez tette előttünk vonzóbbá és derültebbé pozsonyi tartózkodásunkat s el-elfeledtette sok nehéz élményünket.

Utoljára hagytam a tőrileg legközelebbi kellemes baráti kapcsolatunkat. Az Érkel utcában lakott *öze Králik Lajosné*, Szélenyi Gizella, egy rendkívül kedves, jótékony lelkű és aranyszívű asszony, aki ismerve az én irodalmi munkásságomat s különösen a fiatalok iránti érdeklődésemet, női finom modorral bevont az általa nagy buzgalommal végzett *patronázs munkájába*. A pozsonyi asszonyok körében ő volt az elismert vezető személy, aki szép tágas lakásában heti összejöveteleket tartott a patronázs hölgyekkel. Így lettem én is otthonos, később mindennapos a patronázs gyűléseken és mozgalmakban. Sokszor tartottam nekik előadást amerikai utam tanulságairól és általában a gyermekvédelem és a fiatalok erkölcsi gondozásának kérdéseiről. Többször kirándulásokat rendeztünk új patronázs egyletek alapítása végett, így Nagyszombaton és Nyitrán.

Ez a patronázs munkám aztán még több kitüntetést is hozott számomra. Így a hadigondozás nagy munkájára hivattott Pozsony városi *Hadigondozó bizottság elnöksége* is rám bízott. Ezzel elég sok, de felelős és szívünk szerinti munkánk volt. 300 hadi gondozót (nagyreszt hölgyet) kellett ehbe a hazafias társadalmi munkába betanítanunk. Külön füzetet is adtam ki e célból, mely német nyelven is megjelent (*Aufgaben der Kriegsfürsorger 1917.*). A Fiatalokozók pozsonyi Felügyelő Hatóságának is tanácselnökévé nevezett ki az igazságügyminiszter s etéren is örömmel és szívem szerint dolgoztam a jó öreg *Koperniczky Ferenc*, nagyprépost elnök urral kellemes harmoniában. Itt ért aztán az udvari tanácsosi címmel való kitüntetés is, amit főként a codificatio

munkálataim jutalmául kaptam Angyal Pál, budapesti kollégámmal együtt.

Végül kellemes emlékképek élnek lelkeemben a pozsonyi remek séta- és kiránduló helyekről. A Hegyi Liget, a Duna tulsó partján levő Duna-Liget (Au), a nyári szinkörrel, a Bimbóházak (Batzenhäuser), a Zergehegy — a Vas-kutacska, a hajóút Hainburg-ig és vissza — leledhetetlenül kellemes elszóródást és üdülést nyújtottak. Gyakran mentünk ezekre a gyönyörű helyekre nagyobb társasággal, hogy közösen élvezzük a pompás erdős-hegyes vidéket vagy a széles Dunát a Dévényi kapu előtt. A dévényi tetőre is többször felmentünk vasárnap reggelenként Polner és Horváth Gábor, legkitartóbb gyalogló barátaimmal.

Pozsony után a *szegedi tanárságom* rövid időszaka szintén csak a Mindenható csodálatos kifürkészhetetlen akaratának rendezése volt számomra.

A déli országrészeknek az idegen megszállás alól felszabadultával a magyar kormány és a törvényhozás úgy látta jónak, hogy az elcsatolt kolozsvári és pozsonyi egyetem átmenetileg két nagyobb városunkban rendezkedjen be. A kolozsvári Szegedre, a pozsonyi Pécsre menjen s ott folytassák kultúrmunkájukat s végezzék a nagy Magyarország feltámasztásának sisyfusi feladatát. Ez a rendelkezés engemet, aki 1921. novemberben, Pozsonyhól kiutasításunk után, Budapestre értem, nagy dilemma elé állított. Várjak-e, míg a pozsonyi kollégákkal Pécs felszabadítása után oda leköltözhetem vagy elfogadjam a volt kolozsvári kedves kortársaim és barátaim nagylelkű ajánlatát, akik újból megtiszteltek azzal, hogy meghívtak a régi, 1915-ben hűtlenül odahagyott büntető perjogi katedrára.

Elhatározásomat megkönnyítették különösen *Tóth Károly* barátom sürgető levelei, melyekből kiéreztem azt a rendkívüli szeretetet, mellyel a Ferencz József egyetemre való visszatérésemet legőszintebben óhajtják, tehát nyoma sincs szívében neheztelésnek az 1915-iki távozásom miatt. Így én is úgy éreztem, hogy ennyi ligyelem és szeretet elől nem szabad kitérnem. Pedig a Pécsre leköltözés mellett is erős érzelmi okok szóltak. Ott volt a testvérbátyám, a kir. ítélőtábla tanácselnöke, akitől életpályánk már négy évtized óta elválasztott s most jó alkalom lett volna egymás mellé kerülünk. De mégis nagyobb kötelességnek véltem, ha a szegedi meghívásnak engedek, mert ezzel talán szolgálatot tehetek

régi kedves kartársaimnak és barátainak az új helyzetükben rájuk váró nehézségek leküzdésében. Így meleg köszönettel elfogadtam a meghívást és újból felelküdtem a Ferenc József tud. egyetem tanárául. Megerősített ebben az elhatározásomban az a kellemes körülmény is, hogy velem együtt még öt pozsonyi jogtanár kollegám is (Polner, Ereky, Kiss Albert, Kovács Ferenc) a szegedi egyetemre jött át. Ők sem óhajtották megvárni Pécs sorsának eldőlését, ami még akkor eléggé bizonytalan volt s velem együtt a volt kolozsvári egyetemet választották további életpályájuk színteréül.

A pozsonyi kartársak szívében sem hagytam fulánkot, mert ők is belátták a helyzet nehézségét, melyben nemcsak mi, de az egész ország küzködött. Szeretettel búcsúztunk azért egymástól s a Pécsre költözöttekkel is fenntartottam s maig fenntartom a meleg baráti kapcsolatot, melyet ők azzal viszonzottak, hogy megfestették arcképemet, mint az Erzsébet-egyetem első Rectorának képét az Aula számára. Sőt később, 1930-ban lehívtak egy jubiléris ünnepségre, hogy beszédet tartsak a Kormányzó Ur Ólóméltósága tíz évi országlásának örömmünepségén. Ezt nagy örömmel, szívem szerint teljesítettem is. Legjobb bizonyága pedig a pozsonyi volt kartársakkal való ma is fennálló meleg baráti kapcsolatunknak az, hogy azóta többször rendeztünk itt Budapesten pozsonyi vacsorát a régi barátságunk ápolására.

Szegedi tanárságom idejéből nem sok derűs élményt jegyezhetek fel. Inkább megmosolyogni való az a sajátos helyzet, amibe ott — az akkori szörnyű lakásvizéria folytán — én is belecseppentem. A régibb időben is derűtséget keltő „vándorméhész-tanárok“ mintájára mi is, főbben a volt pozsonyi egyetemi tanárok közül, akiket sorsunk Szegedre hozott, megfelelő lakás hiányában és a botrányosan magas lelépési díjaktól megriasztva, nem költöztünk le egyetemi székhelyünkre, ami kötelességünk lett volna, hanem ott maradtunk Budapesten nagy küzködéssel kiverekedett szükség-lakásunkban és csak az előadási napokra utaztunk le Szegedre. Kénytelen-kelletlen jóképet vágtunk ehhez a kellemetlen állapothoz és tényleg utazó tanárok lettünk, sokszor azt sem tudva, hol bajtjuk le fejtünket az éjszakára.

Eleinte ugyan hallgatóságunk is igen csekély volt, de rövidesen azok is megjöhettek és elkezdhattük az intenzívebb munkát. Polner Ödön, Kolosváry Bálint és Tóth Károly ba-

rótainknak köszönhetjük, hogy megkaptuk nagy nehezen a volt kir. Itélőtáblai épületet az egyetem számára s abban a jogi, bölcsészeti és természettudományi Karok jól elhelyezkedtek. Gyönyörű tágas és díszes Aulát is rendeztünk be. Kolosváry Bálint mentette meg az oláh rablóhadjárattól az egyetemi Rektoraink és dékánjaink areképgyűjteményét, mellyel a szép, tágas Aula megható emlékeztető lett a régi jogos székhelyünkre.

Kedves élmény volt számomra a régi kolozsvári kartársaimat is viszontlátnom s velük együtt és a volt pozsonyi kollegákkal együtt hozzáfogni a helyileg új egyetem kiépítéséhez. Nekem régi óhajom és törekvésem volt, hogy Szegeden, mint hazánk második nagyvárosában egyetemet állítsunk, mely az Alföld szívében terjessze a tudományokat és világító torony legyen a Balkán felé is. Hiszen Szegeden semmiféle főiskola nem volt, még csak jogakadémiát sem állítottak fel. Nagy örömem volt tehát, hogy végre ezt az eszmémet is megvalósítva láttam. Az 1941. évi nagyszerű esemény, Kolozsvár visszanyerése és a Ferenc József tud. egyetem visszaköltözése régi helyére, nem rontotta le ezt az elgondolásomat, mert Szeged épen ennek folytán kapott saját új egyetemet „Horthy Miklós Egyetem” néven.

Szegedi rövid tanárkodásom épen olyan kellemes emléket hagyott lelkemben kartársaimról, mint az eredeti kolozsvári, majd a pozsonyi kartársaimról. Nagyon természetes volt, hogy a különböző helyekről összeszedődött menekült tanárok örültünk, hogy a trianoni csapás után révpartra jutottunk. Lelki szükségünk volt azért, hogy naponta összegyűjünk szabad időnkben egy-két órára és kibeszéljük élményeinket s terveinket. A Kass-Iéle vendéglő és kávéház lett ilyen szellemi szórakozó tanyánk. A tanári társasághoz szívesen csatlakoztak többen a szegedi társaságból is, így lassanként összemegledtünk az új kulturaközpont és vidékének intelligenciájával.

Ezeken felül még három igen kedves emlékképem is van szegedi tanárkodásomról, melyeket nagy hálával és kegyelettel őrzök szívemben.

Az egyik az, hogy kedves kartársaim 1924-ben mikor már igazságügyi szolgálatban voltam, a Lukáts Adolf öreg kartársunk halála után újból, immár harmad ízben is meghívni óhajtottak a Lukáts halálával megürült büntetőjogi katedrára. Többen sürgető levelekkel kerestek fel, hogy

hagyjam ott a koronaügyészhelyettesi állásomat s menjek vissza a lelkületemnek és szívemnek megfelelőbb tanári katedrára. Bizony, ha csak szívemre hallgatok, legnagyobb örömmel tettem volna eleget a végtelenül megtisztelő felhívásuknak, de visszatartott ettől a szégyenérzet. Önmagam előtt is resteltem volna, de új kollegáim is szemembe vághatták volna, hogy ilyen ingadozó vagyok életpályám leletti elhatározásomban vagy visszaretentem az új állásom terheitől? Nagy fájdalommal tehát kitértém a megható szeretetről tanuskodó meghívás elöl és maradtam most már véglegesen ott, ahol a jó Isten rendeléséből a még hátralevő néhány évemet el kell töltenem. De legkedvesebb emlékeim közt őrzöm halálomig az egyetemi tanártársaim figyelmének és szeretetének ezt a harmadik megnyilatkozását.

A másik hasonló kedves emlékképem az, hogy egy évvel később, 1925-ben a Szegeden új virágzásba szökönt Ferenc József tud. egyetem jogi Kara és egyetemi Tanácsa *tiszteletbeli* (Honoris causa) *egyetemi tanári* címmel való kitüntetésre terjesztett fel a kultuszminiszterhez, illetőleg a főmélt. Kormányzó Úr elé. A Kormányzó Úr Ófőméltósága elfogadta a felterjesztést és a tiszteleti egyetemi rendes tanári címet adományozta nekem, amit tehát halálomig büszkén és boldogan viselhetek, mint valódi élethivatásomat külsőleg is bizonyító megtisztelést.

Harmadik s az előbbieket is felülmúló megtiszteltetés volt a szegedi volt kartársaim részéről az a ream valóban váratlan meglepetés, hogy mikor 1940-ben, 47 évi közszolgálatom befejezésekor, nyugalomba vonultam, az egyetemi tanács, a jogi Kar javaslatára, *díszdoktori* címmel leendő kitüntetésre terjesztett fel a kultuszminiszter úr útján a főméltóságú Kormányzó Úr elé. A Kormányzó Úr Ófőméltósága kegyesen megengedte, hogy ez a felavatás megtörténjék s az 1940 május 15-én az egyetem Aulájában meg is történt.

Nagyszámú díszes közönség tisztelte meg ezt a gyönyörű ünnepséget, melyen a Főméltóságú Kormányzó Urat Szily Kálmán államtitkár képviselte. Jelen volt Glattfelder Gyula csanádi püspök, Degré Miklós, ny. budapesti kir. ítélőtáblai elnök és sok budapesti tanár is. Kétségtelenül ez a legbecsebb megtiszteltetés és kitüntetés, amit egyetem adhat valakinek s ez előttem annál értékesebb volt, mert szegedi volt kartársaim méltán neheztelhettek volna rám, hogy két

izben is hűtlenül elhagytam katedrámat. Végtelen öröm volt azért szívemnek, hogy ők erre látyolt borítottak és szívük sugallatát követve, siettek megaranyozni nyugalomba vonulásomat a legmagasabb egyetemi elni nyújtásával.

Csodálom, hogy kibírtam ezt a megható ünnepeletést, amiben volt tanártársaim s az egész egyetemi részesítettek, hiszen szónok sohasem voltam s minden külső ünnepeletéstől mindig visszavonultam életemben. De ezáltal, mintegy tanári pályám epilógusául, kénytelen voltam hosszabb beszédben megköszönni hálámat a Ferencz József tud. egyetem Tanácsa és volt kartársaim iránt. (Ennek egy részét közöltem a Búcsúkötetem 153—155. lapjain.)

Szegedi rövid, alig másfélévi tanárkodásom záróköve lett tanári pályámnak. 1923. januárjától Vargha Ferenc, akkor kir. kúriai tanácselnök, majd koronaügyész barátom, akivel levél útján kötött, több mint húsz évi meleg barátság után végre Budapesten személyesen is megismerkedhettem s aki közvetlen tanuja volt szegedi vándor-tanárkodásom alatti lelki tusakodásaimnak s a Szegedre leköltözésem anyagi akadályainak, ostromolni kezdett, hogy vállaljam el ömellelte, mint koronaügyész mellett, a helyettesi állást. Az épen akkoriban törvénybe iktatott trianoni békeparancs által lecsonkázott s gazdaságilag és politikailag tönkretett kis Magyarország nem lesz képes négy egyetemet fenntartani. A szegedi és pécsi új egyetemek előreláthatólag rövidesen megszűnnek, így legokosabb megoldás lesz sorsomra, ha átmegyek az igazságügyi szolgálatba, ahol az ő nyugdíjbemenetele után — ő színte — ölembe fog hullni a koronaügyészi díszes állás is. Közel egy félévig hadakoztam ez ellen az őszinte jóakarattól eredi csábítás ellen, a vége mégis az lett, hogy engedtem a Vargha ösztönzésének, melyet Bulogh Jenő is támogatott és elfogadtam a koronaügyész-helyettesi állást.

Színte ma is hihetetlennek látszik előltem, hogy miképen tudtam erre a szívem elleni elhatározásra jutni. Ebben is csak a Mindenható eleve elrendelésének híle tud megnyugtatóni. Ennek is így kellett bekövetkeznie. Eddigi harminc évi tanárkodásom csak előkészület volt életpályám második felvonásához, a gyakorlati igazságszolgáltatásban elrendelt hivatásomhoz. Külföldön is, hazánkban is voltak erre példák. Elméleti, tudományos emberekkel hányszor vittek át gyakorlati pályákra, — viszont hány gyakorlati pályán

működött ember, bíró, ügyvéd lett később tudományos emberré és egyetemi tanárrá. Ha koronaügyészhelyettség kineveztetésem visszatetszést keltett is bírói és kir. ügyészi körökben — nagyon átlátszó okokból —, másfelől igen illetékes szakemberek helyeselték ezt a lépésemet. Engemet azonban főként az nyugtatott meg, hogy ebben is Isten úját láttam, mert ha 1900-ban Hammersberg Jenő, az első koronaügyész felszólításának engedek és átmegegyek kir. főügyészhelyettesnek, akkor a hivatali ranglétrán talán úgy is elértem volna a kor. helyettségemet.

Egyébként tanári működésem, ha hivatalosan véget ért is a szegedi egyetemi tanári állásomról történt lemondásommal, de tényleg nem fejeződött be teljesen. Budapesti igazságügyi szolgálatom alatt néhány éven át a Közgazdaság-tudományi Kar felszólítására félévenként 3 órás kollégiumot tartottam a büntetőjogból és eljárásból. S örömmel jegyezhetem fel, hogy ez a néhány félév is sok kellemes emléket hagyott lelkemben. Mindig nagyszámú hallgatóság — köztük sok hölgyhallgató — előtt tartottam előadásaimat s szemmel láthatólag meg tudtam szeretetni velük a büntetőjogot. Sokan igen szépen kollokváltak és szemináriumi dolgozatokat is készítettek. Ez a kis visszatérés azonban tanári munkámhoz voltaképpen csak visszapillantás volt régi kedves foglalkozásomra s hivatali és irodalmi nagy elfoglaltságom miatt pár év múlva vissza is léptem ettől a szerény mellékfoglalkozástól.

Isten jóvoltából ezek szerint kerek 30 évig voltam tanár. Tanári egyéniségemről — ha nagyozolás nélkül beszélhetek erről — legalább pár adatot jegyezek fel, amiket önmegfigyelésem alapján állapítottam meg.

Szívvvel-lélekkel mindig arra igyekeztem, hogy hallgatóimnak ne csak szaktudományom hivatalos előadója és magyarázója, de nevelője, tanácsadója és jóbarátja is legyek. Sok kedves volt hallgatóm későbbi nyilatkozatai megerősítik ezt a megállapításumat. Nagy örömmel tölt el, hogy hallgatóim idősebbjei csaknem kivétel nélkül szép magas állásokba kerültek az életben, kurial, — ítélőtáblai bírák, törvényszéki elnökök váltak belőlük. Ez természetesen nem az én érdemem, de annyit talán elmondhatok, hogy jó szolgálatot tettem nekik tanári pályám alatt és jó útravalóval láttam el őket hivatali munkájuk betöltésére.

Mint előadó sohasem voltam nagyképű, kothurnusos szavuló a katedrán. Mindig állva beszéltem és szabad előadást tartottam, hogy hallgatóimnak szemükbe nézhessek. Igyekeztem megértetni, megmagyarázni a jogszabályokat, a törvény értelmét, gyakorlati célját, feladatát, az állami és a társadalmi életre való jelentőségét. Ezért büntetőjogi előadásaim alatt mindig kezükbe adtam több példányban a Btk-et vagy a Bp-t s velük olvastattam fel a tárgyalás alá vett törvényhelyet, hogy saját szemükkel lássák a törvény betűjét és megértsék annak valódi jelentőségét. Érdekes, hogy mikor már mint idősebb egyetemi tanár Lipcsében meghallgathattam Binding-nek, a nagyhírű német dogmatikus büntetőjogi mesternek előadását, örömmel láttam, hogy ő is ugyanígy ad elő. Tehát anélkül, hogy tudtam volna, az ő követője voltam ebben is.

Hallgatóimnak mindig hirdetem külön szemináriumot a tudományos hajlamúaknak és praktikumot az összes hallgatóknak. A szemináriumú órákon a források tanulmányozására igyekeztem őket rávezetni és azok alapján ismertetések, bírálatok, majd önálló dolgozatok készítésére kitanítani őket. Valóban nagy gyönyörűségem volt már pataki, majd a három egyetemi hallgatóim sok szép dolgozatában. A praktikumokon előbb apró eseteken mutattam be a törvény alkalmazásának titkát, majd periratok készítésére, tárgyalásokra és azokon való élőszóbeli előadásokra, vád- és védbeszédre, ítéletek készítésére és kihirdetésére rávezetni őket. Nagy esküdtbíró-sági ügyeket, amiket rendes bíróságok már letárgyaltak (Papp Béla, Husz Ábrahám s hasonló érdekes bűnügyek) teljes egészében letárgyaltam velök. Gyakran magam elnököltem a főtárgyaláson, hogy lássák annak helyes mintáját. De nagy örömöm volt, mikor hallgatóim is pompásan elvezettek egy főtárgyalást vagy járásbíró-sági tárgyalást. Így akárhány jó hallgatóm már némi biztossággal ment a joggyakorlatra.

Ugyanezzel a céllal, hogy hallgatóimmal a jogszabályok gyakorlati horderejét is megismertessem, vittem el őket tanulmányutakra. Már Patakról, majd az egyetemekről is többször vittem el őket a magyar legyházakba, börtönökbe, javító-intézetekbe, siketnéma-intézetbe. Voltam velük Munkácson (mikor még legyház volt a nagyemlékű Rákóczi-Zrínyi Ilona féle vár), — Illaván, Lipótváron, Váczon, Nagyenyeden, Szamosújvárott. Elvittem őket a budapesti büntető törvény-szék nagy elnökének, Zsitvay Leónak esküdtbíró-sági főtár-

gyalására is, hogy lássanak egy elsőrangú minta főtárgyalást is. Én azt hiszem, hogy ezekkel a gyakorlati tapasztalatok szerzésével csak hasznos útravalót vittek magukkal az életbe. Igen sok volt hallgatóm, már mint kir. ügyész vagy bíró említette előttem, hogy akkor látott csak fegyházat vagy javítóintézetet, amikor velem volt tanulmányúton.

Szerettem hallgatóimat a vitatkozásra is rákapatni. Evégből nemcsak a praktikumokon adtam fel vitás kérdéseket vagy ítéletszerkesztésre s egymás ítéleteinek felülbírálására hívtam fel az összes résztvevőket, hanem az előadási órákon is kérdéseket tettem, hogy döntenék el ezt vagy azt a felmerült vitás kérdést. Így önkéntelenül belejöttek a kérdés helyes eldöntésének jelentőségébe és önálló felfogás kialakításába. Nem is panaszkodhattam egyik tanári helyemen sem a hallgatóim leckelátogatási hanyagsága miatt, sőt azt is állíthatom, hogy hallgatóim mindig figyelemmel hallgattak és élénken érdeklődtek az előadás tárgya és az én álláspon-
tom iránt.

Érdekes élményem volt egyszer még fiatal koromban Putakon, amikor a főiskola előljárói, Fejes István püspök és Dókus Gyula, főiskolai gondnokok meglátogatták előadásomat s tanui lettek előadási módszeremnek. A büntetőjogi elévülést magyaráztam hallgatóimnak s kifejtettem az eljárási elévülési idő számítása tekintetében a bírói gyakorlatban és a szakirodalomban fennforgott nagy vitás kérdést. Én a Kuria elvi álláspontját helyeseltam, de felhoztam az ellenvéleményeket is. Erre Fejes püspök, mivel nem volt jelen az előadás elején, arra kért, hogy előlről magyarázzam meg a kérdést. Én örömmel ismételtam az egész problémát és sikerült meggyőzőnöm az ellennézelhez hajló Püspök urat az én álláspontom, illetőleg a Kuria döntvényének helyességéről, amit a hallgatóság nagy tetszéssel vett tudomásul.

Legnagyobb jutalmam volt egész tanári pályám alatt, hogy az ifjúság szeretetét és ragaszkodását mindenik helyemen sikerült megnyernem. Nemcsak a putakiak, akikhez és akiknek szüleihöz is legközelebb állottam, de a kolozsváriak, majd a pozsonyiak és szegediek is mindig bizalommal közeltek hozzám és akárhánynak tudtam segítségére lenni mind tanulmányi, mind magán ügyeikben.

Igazságügyi szolgálatom. (1923—1940. és 1942—44.)

Eletem nagy cesurája lett az 1923. évi május 15-e. Koronaügyész-helyettesé kineveztetésem e napon jelent meg. Amit sose hittem volna, június elején búcsút kellett vennem tanári pályámtól s átléptem az igazságszolgáltatás gyakorlati mezőjére. Mi volt ennek a döntő oka? Igen egyszerű a magyarázat. A háború szomorú vége, a trianoni összeomlásunk. Ha Kolozsvár vagy Pozsony a magyar állam testében marad, semmiféle csábítás el nem tántorított volna a szilvem-hez nőtt katedrámtól. Dehát: Sic lala tulere...

A közvetlen ható ok és tényező pedig ebben a nagy változásban — mint az imént említettem — *Vargha Ferenc*, régi igazi jó barátomnak irántam való nagy szeretete és aggodalma volt. Ő átéltte Budapesten a proletár-diktatura rettenetességeit s így elég oka volt meggyűlölni a világot, a rossz embereket, az emberi gonoszság és kegyetlenség orgiáit. Addigi nagy optimismusa helyett a legsötétebb pesszimizmus lett uralkodó lelkében. Nem hitte, hogy a trianoni halálos ítélettel földre sujtott csonka Magyarország egyhamar talpra állhat. Ez a sötétenlátása vitte arra a gondolatra, hogy nekem — akivel személyesen a gazdasági leromlásunk napjaiban ismerkedtünk össze, a kenyér és tej utáni futkosásunkban — azt a tanácsot adja, hogy hagyjam ott a szegedi vándortanárságomat. Lépjek azért be hozzá, mint épen akkoriban kinevezett koronaügyészhez, kor. ügy.-helyettesnek.

Félévi rábeszélése után engedtem az ő nagy jó akaratú kapactálásainak s miután Szegeden nem is tudtam lakást keríteni, Budapesten pedig már üríthető lakáshoz jutottam, elfogadtam a Daruváry igazságügyminiszter által felajánlott koronaügyész-helyettesi állást a IV. bírói fizetési osztályban, ami a kuriai tanácselnökséggel egyenlő rangú volt.

Varghának abban is igaza volt, hogy ez az új állásom nem messze esett eddigi tudományos pályámtól. Eddigelé is jogi lapjainkban nagy buzgalommal kritizáltam bírói gyakorlatunkat, az alsó és felső bíróságok, magának a királyi Kuriaának ítéleteiben észlelt hibákra, tévedésekre bátran rámutattam. Most egyenesen ez lett a hivatalos feladatomban és mindennapi munkám, hogy honckés alá vegyem az első és másodfokú bíróságok jogerős ítéleteit és ha valamelyikben

téves, a büntető törvényekkel ellenkező felfogást látok, az ilyen törvénysértő ítéletet vigyem a Kuria elé, hogy azt helytelenítse, esetleg orvosolja. Ezeknek az ú. n. jogegységi perorvoslatoknak frásbeli kifejtése és a Kuria nagy tanácsa előtt előszóval előadása lett tehát új munkaköröm főterülete. Emellett természetesen a rendszer perorvoslatokat, semmisségi panaszokat kellett a Kuria előtti tárgyalásokon előterjesztenem. Ebben szintén volt elég jártasságom, hiszen büntető perjogi tankönyvem négy kiadásában folyton ezekkel is foglalkoztam.

Örömmel mondhatom el — most már túllévén minden feszélyezettségen — hogy igen sok hibát, törvénysértést tudtam a Kuria útján helyes mederbe terelteni s ezzel a jogegység fenntartásában közreműködni. Nagy segítségemre volt ebben a munkámban persze Vargha Ferenc, aki főnököm lévén, minden előterjesztésem a Kúriára az ő nevében történt, aki azonban talán egyszer sem kifogásolta. Hiszen épen ez a körülmény hozott bennünket már levél útján meleg baráti kapcsolatba, hogy alig volt büntetőjogi kérdés, amelyre nézve felfogásunk ne egyezett volna. Én még mint tanár, gyakran tettem szóvá, tudományos alapon, vitás gyakorlati kérdéseket, amelyekre aztán Vargha is kifejtette velem egyező véleményét. Megfordítva, én is igen gyakran tettem magává az ő kritikáit, javaslatait, miután magamtól is ugyanúgy ítéltem meg a vitás kérdést.

Vargha különben nekem és kor. helyettes kartársaimnak (Polgár Viktor, Loycel Kálmán, Aczél Imre, mindhárman kitűnő kriminalisták) nem rideg főnökünk, hanem valóságos mesterünk volt, akinek óriási gyakorlati bölcsességét, nagy tudását, szellemi fölényét készséggel elismertük; ő pedig igazi atyai jóindulattal kezelt bennünket. A pénteki konferenciákon, amikor beszámoltunk heti munkánkról, nagy élvezet és tanulság volt nekünk az ő szellemes megjegyzéseit, bírálatait hallgatni. Annál inkább, mert ő sohasem volt elfogult a maga véleménye iránt, akárhányszor megtörtént, hogy egy-egy fogas kérdésre kimondta a maga véleményét, de másnap reggel azzal lépett be szobánkba, hogy aludtam rá egyet és meggyőződtem, hogy nektek van igazatok. Ez az igazi nagy bíró és bölcs ember legszebb jellemvonása.

De az a nagy olvasottsága, különösen a pszichofizikai lélektanban, a francia irodalom termékeiben való bámulatos jártassága és kitűnő bűnügyi lélektani tanulmányai, melyek-

ben bátor, szellemes csapongása minden olvasóját elragadta, reám, mint tudományszomjas emberre különösen is nagy, példadó hatással volt. Ami azonban nem gátolt meg abban, hogy az ő túlzott kifakadásait, pozitívista fellogását dolgozataiban meg ne bíráljam. Ezt nem is vette rossz néven. Az utolsó negyedszázad magyar büntető bírói karában meggyőződésem szerint nem volt nála mélyebben szántó és tudományosan képzetlenebb elme.

Hivatali munkámon kívül ebből a sötét kosztkamatos korszakból alig tudnék derűs élményeket feljegyezni. Legkedvesebb emlékkép maradt lelkemben az a bizalmas őszinte baráti viszony, melybe Varghával és aranyos lelkű feleségével, Lujzika kegyelmes asszonnyal jutottunk feleségemmel együtt. Neki, Varghának is jólesett, hogy valaki előtt kitérhatta lelkét őszintén és elmondhatta véleményét feszélyezetttség nélkül minden úgynevezett nagy emberről. Teménten kedves fiatalkori élményét is szívesen elmesélte előttem, úgyhogy elég hüen írhattam meg halála után az ő életrajzát, amivel meghálálni óhajtottam irántam és feleségem iránti nagy figyelmét és sok jószágát.

Othonában a legmintaszerűbb lény volt, aki finomlelkű és magas műveltségű feleségének minden óhaját előre megérezte és teljesítette. Igazi szent egyességben éltek. Nagy jóléte-mény és öröm volt nekünk is az ő rendkívül meleg barátságuk, annál inkább, mert a bírói és kir. ügyészi karból — érthető okokból — sokáig nem jártunk senkihez. De pár év alatt ez a hidegség megenyhült és a bírói és ügyészi kar sok tagja ajándékozott meg szíves barátságával. Így különösen Szeőke István, Aczél Imre, Loycel Kálmán és Polgár Viktor, volt koronaügyész-helyettesek, majd kuriai tanácselnökök. Ezek családjával is baráti kapcsolatba jutottunk. Nagyon jól esett aztán, hogy néhány év múlva Juhász Andorral, akit még mint kassai kir. ítélőtáblai bírót Miskolcon, a tiszáninneri református egyházkerületi közgyűlésen megismer-tem s aki nagy tehetségével előbb budapesti kir. ítélőtáblai elnök, majd a kir. Kuria elnöke lett s az ő kedves családjával. — végül Oswald Istvánnal, Juhásznak a kuriai elnöki székben méltó utódával és bájos családjával is, pozsonyi rövid ismeretségünk felújításával Budapesten is meleg baráti viszonyba léptünk.

Visszatérek még Varghára. Halálával tartozom neki annyiban is, mert ő tanított meg a könyvkötő mesterségre. Egy

alkalommal megleptem, amint jogi munkáit — hogy egy per-cig se legyen munka vagy hasznos foglalkozás nélkül — sajátkezüleg köti be. Szívesen megmutatta ennek a csinjabinját s én is nagy kedvvel fogtam hozzá gyakrabban használni könyveim bekötéséhez, ami különösen téli estéken hasznos szórakozást és időtöltést is jelentett számomra. Később én vezettem rá Varghát a könyvkötészet újabb módszerére és csinosabb fogásaira s vetélkedve foglalkoztunk sokáig ezzel a hasznos mesterséggel.

Még egy derűs élményem van ebből a korszakomból. Most már állandó budapesti lakossá lévén, alkalmam nyílt rendszeresen eljárni a Magyar Tudományos Akadémia üléseire, melynek 1908-tól fogva levelező tagja voltam. Nagy lelki élmény volt számomra személyesen is megismerkedni a hazai tudós világ kiválóságaival s ezért, ha csak tehettem, mindig eljártam az osztályüléseinkre és több ízben tartottam én is felolvasást. Ebből az időből való megítélésem szerint legjobb tanulmányom: „Büntetés és nevelés” címmel, mely az Akadémiai Értekezések közt jelent meg. Ebben az időben ért a magas elismerés is az Akadémia részéről, midőn 1929-ben rendes taggá választott.

Igazságügyi szolgálatom második állomása volt *kuriai tanácselnökségem* 1930—1935.

Hét és fél évi koronaügyészhelyettesi működésem után a Kormányzó Öfőméltósága a királyi Kuria elnökének és az igazságügyminiszternek felterjesztése alapján 1930. okt. 20 án a királyi Kuria tanácselnökkévé nevezett ki. Ez az állás nagy emelkedés volt számomra, hiszen ez a legmagasabb és díszesebb positio magyar bíró számára, amit hosszú munkássága jutalmául elérhet. Egyúttal ez az utolsó lépcső azoknak, akik még innen is feljebb, a legmagasabb bírói vagy királyi ügyészi méltóságra juthatnak.

Amilyen szorongással foglaltam el annak idején a koronaügyészhelyettesi állást, épolyan lelki nyugalommal, sőt belső megelégedéssel töltött el ez a fényes és nagy felclősséggel járó nagybírói székre való kinevezés. Ha dicsekvésnek látszik is, de önmagam előtt szégyenkezés nélkül vallhatom be, hogy vigasztalás és megnyugtató volt előttem, hogy a gyakorlati igazságügyi pályára történt átlépésemmel nem vallottam szégyent, vagyis megállottam itt is a helyemet. Hét és fél év alatt jól belejöttem a gyakorlati életbe, alaposan megismertem a felsőbírói és ügyészi munka művészetét s így

nagyképűség nélkül biztathattam magamat azzal, hogy ezt az új, soha nem kívánt magas állást is talán sikerülni fog tisztességgel betöltenem.

Megnyugtatott különben ebben a hitben és jó reménységemben a legilletékesebb embernek, *Juhász Andor*, kuriai elnöknek a tanácselnöki eskütétele alkalmával mondott megszegyenítően dícsérő üdvözlő beszéde is. Magam igazolására leírom ennek a beszédnek egy mondatát: . . . „Magas elméleti képzettsége, immár nyolcuévtől nagyértékű koronaügyész-helyettesi működése közben szerzett bőséges gyakorlati ismeretei s határtalan ügyszeretete teljes megnyugvást nyújtanak arra nézve, hogy Méltóságod eszményi tökéletességgel fogja a büntető tanácselnöki felelősségteljes tisztét ellátni.“ Hogy ezt az előlegezett bizalmat öt évi tanácselnökséggel kiérdemelfem-e, erre nézve pedig kénytelen vagyok a másik illetékes forumnak, *Osváld István*, akkori kuriai elnöknek 1935 július 1-én kelt búcsúztató iratából idézni pár sort: „Méltóságod a magyar királyi Kurián közel öt esztendőn át eltöltött tanácselnöki tisztében nemcsak a gyakorlati jogélet terén szerzett értékes ismereteit, de mélyen megalapozott elméleti tudását is gazdagon érvényesítette, az igazságszolgáltatásban is gyümölcsöztetve a büntetőjogtudomány tanításait, amelyeknek Méltóságod egyik leghivatottabb és legelismeretebb hirdetője. Méltóságod tanácselnöki működésével tehát emlékezetessé tette a magyar királyi Kurián kifejtett munkásságát, amelyet belső igazságosságánál fogva a bíróságok méltán tekinthetnek ítélezésükben útmutatónak...“

Kuriai tanácselnökségemről valóban igen kedves emlékeim és élményeim vannak. Ez az állás tényleg nagyon megfelelt egyéniségemnek s elméleti és gyakorlati képességeimnek. Nyugalmas, méltóságos állás volt ez számomra. Mintha a katedrámra tértem volna vissza. Első napi elnöklésemre egyik volt koronaügyész-helyettes, Aczél Imre barátom, (aki megható ragaszkodással volt irántam haláláig), azzal üdvözölt, hogy úgy ment a bemutatkozásom, mintha mindig tanácselnök lettem volna. Ime, ez is a jó Isten kilürkészetellen akarataát juttatja eszembe. Tanár koromban többször elnököltem a büntetőjogi praktikumaimban tartott főtárgyalásokon, hogy hallgatóimnak bemutassam, miként kell lefolynia egy szabályszerű bűnügyi főtárgyalásnak.

S most a Mindenható rendeletéből valóságos hivatásom lett az elnöklés és pedig nem is álmodott magas méltóságban.

Őt kiváló kuriai bíróval közvetlenül megvitatni a legfelső döntésre került bűnügyek legigazságosabb megítélését s a tárgyalásoknál elnöki minőségben dönteni a véleményeltérések esetében, a hozott határozatokat előszóval kihirdetni és rögtönözve indokolni, ez valóban oly fontos felelősségteljes missió lett reám, amit legnagyobb ambícióval igyekeztem méltóan végezni és betölteni. Nem elégedtem meg azzal, hogy a tárgyalásra kitűzött ügyeket az előadók referátájából ismerjem meg, hanem előre áttanulmányoztam a vonatkozó ügyiratokat s már szinte kész véleménnyel mentem a tárgyalásra. De nagy figyelemmel voltam mindig az előadó ismertetésére és javaslatára s nem ragaszkodtam csökönyösen a magam nézetéhez, ha meg tudtak győzni a helyesebből, készséggel csatlakoztam ahhoz.

A harmadik büntető tanács, melynek vezetése jutott rám, — a nagy tudású és kiváló gyakorlati büntetőjogász: Magyar István erőteljes egyénisége után, — főleg családi és okirathamisítási bonyolult ügyekkel foglalkozott. Igen sok szomorú bűnügyet tárgyaltam le, melyekben emberileg lehetetlen volt nem sajnálni a legtöbbször intelligens, de pénzvágyból vagy jellemgyengeségből bűnös manipulációkba keveredett vádlottak erkölcsi süllyedését. Viszont igen sok hihetetlen szédelgésből, agyafurt ravaszsággal és vakmerő fellépéssel elkövetett csalási esetek jöttek előm, melyeknek szintén sokszor intelligens vádlottait a legszigorúbb büntetéssel kellett sújtanunk.

De elég sok részem volt nagy gyilkossági ügyekben, családi drámákban és vakmerő rablási, súlyos gondatlansági esetekben is. Bizony, elméleti álláspontomat a halálbüntetés ellen, az igazság és a társadalom védelme érdekében nekem is szöggre kellett akasztanom és több halálos ítéletet mondtam ki, melyben a vádlottak mellett valóban nem lehetett semmi nyomós enyhítő körülményt megállapítani. Nagyon sokat tanultam ezekből a gyakorlati esetekből, amiknek tudományos munkáimban is hasznát vettem. A tiszazugi méregkeverő asszonyok némelyike, — egy bestiális kádármester, aki képes volt hűséges feleségét és három ártatlan kis gyermekét saját kezével megfojtani, csakhogy tőlük megszabadulva, elvehesse új szeretőjét, ilyen esetekben valóban nincs értelme kiméleteskedni az emberi mivoltukból kivetkezett vádlottakkal szemben, kivált a mai háborús időkben, amikor annyi derék becsületes vitéz fiatal emberünk ontja véré a hazáért a különböző harctereken.

De volt alkalmam a méltányosság és emberiség nagy eszméjének az érvényesítésére is. Apró-cseprő hamisítási és hasonló esetekben, mikor a vádlott kétségtelenül tudatlanságból vagy épen jóhiszemből követelt el törvénytelenséget, akárhányszor a legcsekélyebb büntetést szabtuk ki, sőt ha volt rá mód, fel is mentettünk. Eléggé változatos munkám volt tehát öt évi tanácselnökségem alatt s bátran megállapíthattam, hogy az élet súlyosabb, borzalmasabb bűneseteket produkál, mint aminőket tudományos ember elképzelhet. Nagy tanulságul szűrtem le, hogy a büntetőbírónak nem szabad szobatudósna lennie. Merem mondani, hogy én tanárkoromban sem voltam az, mint bíró pedig mindig a megelőzésnek, az állam és a társadalom védelmének vezérelvél igyekeztem összeegyeztetni a megtorlás és az igazságosság eszméivel.

Kedves emlékkép tanácselnöki korszakomból, hogy 1934-ben mint rangidősb tanácselnök én iktathattam be a királyi Kuria teljes ülésén Oswald Istvánt kuriai elnöki méltóságába. Egy másik kellemes emlékkép ebből az időszakból az is, hogy az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület 1936-ban társelnökkévé választott. Ebben a minőségemben én iktattam be az Egyesület elnöki székébe 1937-ben Székács Aladárt, a Közigazgatásügyi Bíróság nagytudású és kiváló szép jellemvonásokkal ékes, közszeretethen álló tanácselnökét. 1938-ban az ő betegsége miatt nekem kellett vezelnem a Budapesten tartott nagygyűlésünket.

De örömmel jegyezhetem fel azt is, hogy tanácselnökségem alatt megtörtént a kuriai bírák közt addig uralkodó rideg társadalmi életet és több alkalommal összehívtam barátai vacsorára tanácsom tagjait feleségükkel együtt, hogy a hivatalos érintkezésen felül melegebb baráti kapcsolatba is jussunk, akiket állásunk összehozott. Tanácsom mindenik tagjával, így Sélley Barnával, Kendi Elemérrel, Pazar Zoltánnal, Giergits Károllyal, Mayer-Maday Guidóval szíves barátságot kötöttünk s ők is többször hívtak bennünket kedves családi körükbe.

Igazságügyi szolgálatomnak harmadik és utolsó szaka volt *koronaügyészi működésem* 1935—1940-ig. 1935. június 23-án nevezett ki a Kormányzó Ur Ö Főméltósága erre a magas állásra s 1940. február 28-ig töltöttem be azt.

Bevallom, hogy a koronaügyészi állás elfogadása bizonyos mérvű lelkiismereti kétséget támasztott bennem. Aggasz-

tott az a gondolat, képes leszek-e ezt a nagyfontosságú állást, az ország legelső királyi ügyészi méltóságát, mellyel a felsőházi tagság is járt, méltóan betölteni. Nem vakmerőség-e részemről erre vállalkoznom? Megnyugtatta azonban lelkiismereti aggályaimat Ravasz Lászlónak, a mi nagy költő-püspökünknek egy akkoriban tett gyönyörű vallomása, hogy a református egyház és a magyar állam elhalmozta őt annyi kitüntetéssel, aminél többet nem várhatott és remélhetett, de vállalnia kellett ezeket, mert a böles isteni Gondviselés kezét látta ezekben. Ha ő, aki valóban bőségesen megérdemelte a legnagyobb kitüntetések, ezt mondhatta el, mennyivel inkább meg kellett nekem, a gyarló epigonnak hajolnom a Mindenható rendelése előtt. Ki is fejeztem ezt pár szóval a királyi Kurián eskütételeim alkalmával: „Én jól tudom és érzem, hogy ezt a legmagasabb kitüntetést és az illetékes legmagasabb tényezők előlegezett bizalmát nem a 12. évi, tehát elég rövid gyakorlati igazságügyi szolgálatomnak köszönhetem, hanem első sorban az ezt megelőző 30. évi jogtanári pályámon és azóta kifejtett, tehát több mint 40. évi szakirodalmi munkásságom érdemén felüli megbecsüléssel és jutalmául tekinthetem s kineveztetésemben az én igénytelen személyemen át a magyar büntetőjogi tudományosság megtiszteltetését és kitüntetését látom.”

Koronaügyészi működésemben első sorban Vargha Ferenc állott előttem példaképül. Ha nem rendelkeztem is az ő villámgyors észjárásával és páratlanul gazdag gyakorlati tapasztalataival, de a magam csekély felfogása szerint igyekeztem az ő nyomdokain haladni. Eskütételeim alkalmával mondott beköszönő beszédemben működésem vezérelveit röviden úgy foglaltam össze, hogy: Követni kívánom a modern bünvádi eljárás vezéreszméit, amiket a Bünvádi Prts oly fényesen kicsiszolt, de ezek mellett követni akarom hűségesen eddigi koronaügyész elődeim közös ideáljait, az ősi magyar alkotmány tradícióit és azt a hagyományos királyi ügyészl közszellemet, amit már Kozma Sándor oly remekül körülírtalozott, hogy a királyi ügyészség, tehát „a koronaügyész is: a törvények őre, a jól felfogott állami közérdek képviselője és az anyagi igazság érvényesítésének mozgatója a büntető perekben.” Az én felfogásom szerint is: „a koronaügyész működésének első vezérelve a törvényesség, a törvények tiszteletben tartása és a jogegység megővése feletti őrködés. De ezek mellett ott áll a harmadik

legfőbb vezérelv: a büntető igazságosság, mint a törvények végső célja, melynek két arca van: egyik a kiméletlen szigor a valóban nagy, közveszélyes büntetettekkel szemben, másik a méltányosság és az elnézés a nem romlott lelkületű kis bűnelkövetőkkel szemben. Viszont még az igazságosságnál is szentebb elv a haza jóléte, a salus Reipublicae, ami szeretett hazánk és nemzetünk lennmaradásának, integritásu helyreállításának legfőbb törvény gyanánt szem előtt tartását jelenti."

Ehhez a programhoz hű maradtam mindvégig. Rengeg ügyben kellett döntenem, vigyem-e a Kuria elé a törvénysértést vagy az elnézés, a bocsánat álláspontjára helyezkedjem. Nyugodt vagyok a felől, hogy az állam és a társadalom érdekét és a szükséges szigorot sohasem téveszteltem szemem elől. De megnyugtató az is, hogy a királyi Kuria legtöbb esetben magáévá tette előterjesztéseimet.

Én is, mint annak idején legtöbb elődöm, (Vargha Ferenc, Magyar István), már maga Kozma Sándor, a magyar királyi ügyészi szervezet első mestere, erélyesen szálltam sikra a királyi ügyészség függetlensége mellett, ami az igazságszolgáltatás biztonsnak hatalmas emeltyűje lenne.

Egy évi koronaügyészi működésem után a Kormányzó Ur Ő Főméltósága a magyar királyi titkos tanácsosi méltóságot adományozta számomra „az igazságügyi közszolgálat és a közélet terén szerzett kimagasló érdemei elismeréséül."

Mint a *Felsőház tagja*, szorgalmasan részt vettem a Ház és a bizottságok ülésein. Számos büntetőjogi és közoktatásügyi kérdésben fel is szólaltam. Az új ügyvédi rendtartási törvényjavaslatnak előadója is voltam. Hosszabb beszédben méltattam a javaslat kompromisszualis álláspontját. Szörnyen nehéz kérdés volt a szabad ügyvédség és a „numerus clausus" ellenlétes rendszerét kiegyenlíteni, ami azonban Lázár Andor igazságügyminiszternek alapjában sikerült.

Többször sürgettem a Felsőházban a Btk. és a Bp. modern szellemű átalakítását, gyökeres revízióját. Egyben-másban sikerült is kiharcolnunk számos üdvös reformot mind az anyagi jogban, mind a büntető eljárásban. A jogi oktatás reformja érdekében, ennek a félszázad óta tengeri kígyó gyanánt fel-felbukkanó, de máig abbamaradt fontos reform megvalósítása tárgyában, szintén többször felszólaltam, valamint a középiskolában a német nyelv, általában az élő idegen nyelvek intenzívebb és gyakorlatiasabb tanítása mellett.

Koronaügyészségem alatt, 1938-ban bízott meg az igazságügyminiszter úr egy fontos mellékfoglalkozással, illetőleg nem ügyészi feladattal. Az *Országos Bírói és Ügyvédi vizgabizottság elnökévé* nevezett ki három év tartamára (1938—1940.). Nagy örömmel vállaltam és nagy szeretettel végeztem ezt a volt tanári pályámra emlékeztető munkát. Örültem, hogy a fiatalsággal, melytől 1923-ban el kellett válnom, újból kapcsolatba léphettem s ha nem is előadásokkal, de a censeálás révén megismerhettem a legújabb jogász generációk készült-ségét. A vizsgázók közt nagyon sok volt kolozsvári és pozsonyi hallgatóm is akadt, akiknek előmeneteléről így tudomást szerezhettem. Sokan enyhe cenzornak, illetőleg elnöknek kiáltottak ki, mert gyakran segítettem át az eléggé elkészült, de egyik-másik kérdéssel meg nem birkózó jelöltet és szívesen adtam meg a kiváló készütségűeknek a dicséretet vagy a kitüntetést.

Pedig én ebben a munkámban is csak az igazsághoz tartottam magamat. Elnöki beköszönőmben világosan kijelentettem, hogy a készületlenül előállott vagy a teljesen tehet-ségtelen jelöltet nem szabad a társadalom nyakára boesíta-nunk, tehát kímélet nélkül meg kell buktatnunk, de ha az illető jelölt meglátta a vizsga anyagot és általában elfogadható feleleteket adott, ilyen esetben nem lenne méltányos egy-két hibás felelete miatt elbuktatnunk, hiszen kész ügyvéd vagy bíró is tévedhet sok esetben. Vagyis nagyon helytelen az olyan censor eljárása, aki arra utazik, hogy a jelöltet „megfogja“ s ezért kikeresi a legvitásabb kérdéseket, s ha a jelölt nem tudja ezeket hibátlanul megoldani, elbuktatja az illetőt. Szerencsére az ilyen censorok kivételek. A vizsgai bizottság tagjainak többsége az általam körvonalazott méltá-nyosabb eljárást követte.

Koronaügyészi állásomat 1940. január 31-én fejeztem be. Előző napon, január 30-án, betöltöttem hetvenedik élet-éveimet s én a Juhász Andor szép példáját követve, másnap azonnal beadtam nyugdíjaztatásom iránti kérvényemet az igazságügyminiszter úrnak. Nem akartam igénybevenni szolgálatom meghosszabbítását, amitalán megadott volna a minisz-tertanács. De azt tartottam — Juhász Andorral egyezően, — hogy ha a jó Isten testi és szellemi frissességben megtartott 70 éven át, épen ideje kilépni a tényleges szolgálathól s helyet adni az állásunk elnyerésére jogosan váró fiatalabb kartársunknak. Mennyi elvégeznivaló irodalmi munka várt

még rám. Nem abszolút pihenésre vágytam, sőt épen azt óhajtottam, hogy a hivatalos munkától felszabadulva, a még hátralevő csekély időmet felhasználhassam különböző, régen elkezdett dolgozataim befejezésére.

A miniszter úr elfogadta kérésemet és február 28-án megölt a felmentésem hivatalom alól. Nem dicsekvésből, de mint való tényt jegyzem fel, hogy nyugalombavonulásom alkalmából a Kormányzó Úr Óloméltósága a legmagasabb kitüntetést, a *Magyar Érdemrend nagykeresztjét* adományozta számomra. Ez a legmagasabb s életemben legutolsó kitüntetés a Kormányzó Úr Óloméltóságától lett zárópecsét igazságügyi hosszú szerény működésemmre. Hódolatteljes hálával köszönöm meg e helyen is Óloméltóságának irántam tanúsított kegyességét, ami annál becsesebb jutalom előttem, mert csak kivételesen adományozza ezt az arra legérdemesebbeknek. De hátatelt szívvel köszönöm azt a nagy élményemet is, hogy Óloméltósága többszöri kihallgatásom alatt mindig legnagyobb figyelemmel és helyesléssel fogadta a magyar igazságszolgáltatás fejlesztésére előtte tett előterjesztéseimet.

De a hivatalos világ szemében ennél a legnagyobb kitüntetésnél is kedvesebb jutalmam igazságügyi pályám befejeztével egy magánlevél, melyet a legilletékesebb szakembertől kaptam. *Vargha Ferenc*, ny. koronaügyész, aki a tanárságról az igazságügyi pályára elhódított, írta ezt nyugalomba vonulásom bejelentése utáni napon: 1940. február 1-én. Ébből a legbecsesebb búcsúztatásból idejegyzek pár sort, melyek jellemzik magát a levél íróját is:

„Nem a barátság volt a motívum, hanem az egoizmus, vagy helyesebben szólva az egoizmusba bujtatott altruizmus az oka annak, hogy a pályaváltoztatásra rábeszéltelek. A hivatali önzés vezetett engemet akkor, amikor hálomat kivettem Reád, mert Benned láttam megtestesülve a koronaügyész ideálját. Nagy tudásoddal párosult gyakorlati érzéked, amihez kapcsolódott egy másik jellembeli tulajdonságod, amit én első sorban nagyrabecsültem s nagyra becsülök Benned: *a veled szilárdított szerénységed*. Ezek az ismérvek voltak azok, amik arra sarkaltak, hogy munkatársammá tegyelek. S ezek a fellelézett ismérvek valóra váltak. Egy olyan ember állott veled a koronaügyészség élére, akit az Isten is arra teremtett. Mély, széleskörű tudásod, melegen érző szív volt az, amit magaddal hoztál a koronaügyészi állásba. Így tehát énnekem kell köszönetet mondani azért, hogy a tanári pályát felesérelted a koronaügyészi állással.“

Sokáig haboztam s most is szégyenkezem azon, hogy ezeket a sorokat idejegyeztem. De feljegyeztem azért, mert olyan embertől származtak, aki igazi szellemi függetlenségében mindig szemébe megmondta — kálvinista nyíltsággal — mindenkinek erényét vagy hibáját. Engemet is őszintén figyelmeztetett helyettes koromban némely hibáimra s most búcsúzásképen semmi oka nem volt, hogy ne azt vesse papírra, ami szíven fektött. De iránta való hálaérzetem is késztetett az ő levelének közlésére.

Hivatali pályámat ezzel befejeztem. De a bírói és ügyvédi vizsgabizottság elnöki tisztét még 1940. december 31-ig meg kellett tartanom. Így nem ugyan a rendes hivatali munkámat, de ezt a kis mellékfoglalkozást még tíz hónapig végeztem. Sőt, mikor ettől is visszaléptem, egy év múlva az igazságügyminiszter úr újabb mellékfoglalkozással tisztelt meg. 1942. január elsején váratlanul meghalt Rottenbiller Fülöp, ny. igazságügyi államtitkár, aki nyugalomba vonulása után tíz évig viselte a *Fiatalkorúak budapesti Felügyelő Hatóságának elnöki tisztét*. Igazi mintaszerű patronázs lélek volt, akinek helyét nehéz volt pótolni. Az igazságügyminiszter úr engemet szemelt ki erre a feladatra. Nem könnyen szántam rá magamat ennek elfogadására. Nemcsak azért, mert éreztem, hogy Rottenbiller Fülöp apostoli buzgalma nincs meg bennem, de főleg azért, mert aggódtam, hogy ennek a fontos társadalmi munkának becsületes ellátása ki fog zökkenteni tervezett irodalmi dolgaimból.

A miniszter úr erős érvei előtt azonban kénytelen voltam meghajolni és 1942 február 5-én megjelent kineveztetésem három év tartamára (1942—44) erre a megtisztelő bizalmi állásra.

Erről az utolsó igazságügyi szolgálatomról is több derűs élményt jegyezhetek fel. Ha nem értem is utól Rottenbiller vagy Balogh Jenő lánglelkű apostolkodását, de talán valamit segítettem ebben a minőségemben is a magyar patronázs ügy elővitelén. Épen maga Rottenbiller tervezte és meg is nyerte az igazságügyminiszter úr hozzájárulását a budapesti Felügyelő Hatóság újjászervezéséhez. A régi tagok nagyobb része időközben elhalt vagy visszalépett, így az új, 1942—44-iki ciklusra új gárdát kellett összeállítani, hogy az összeomlás szomorú korszakában különben is ellankadt patronázs munkát sikeresen folytathassuk. Nagy segítségemre volt itteni működésemben s a hatóság személyzetének új erővel kiegészítésében *Keller Lajos*, helyettes-elnök barátom, aki a Stefánia Sző-

vetségnél szerzett gazdag tapasztalatait és a főváros szociális intézményeinek vezető személyiségeivel való régl ismeretségét nagyszerűen állította Hatóságunk ügyeinek fellendítése munkájába. Így sikerült a fővárosi hasonló charitatív egyesületek és intézmények s hatóságok hathatós támogatását megnyernünk terveink megvalósításához. De nagy segítségemre voltak itteni munkámban a Hatóság többi vezető személyiségei is, — így különösen *Schirilla Achill*, *Jeney Aladár* és *Orel Coriolan* barátaim — úgy hogy nagy örömmel mondhatom el, hogy a Hatóság, az igazságügyminisztérium illető ügyosztálya kitűnő főnökének: *Tury Györgynek* és helyettesének: *Fábry Gyula*, egykori kedves hallgatónak támogatásával — új életre lendült rövid ottlétem alatt és igen sok áldásos munkát végzett az erkölcsi romlás veszélyében forgó fiatalok megmentése és talpraállítása körül.

Kellemes élmény volt számomra is az 1942. őszén rendezett ismeretterjesztő tanfolyam, valamint az 1943. tavaszán tartott továbbképző tanfolyam a pártfogók és pártfogótisztviselők számára. Mindhárom tanfolyamra a legkiválóbb jogászokat, bölcsészeket, theologusokat, orvosokat és közigazgatási szakférjiakat sikerült előadókul megnyernem. Az előadások egy részét nyomtatásban is kiadtuk.

Ez a különleges feladatkör is régóta szívemhez forrott. Mindig azt a higgadt és gyakorlatias felfogást hirdetem, még mint tanár, majd mint gyakorlati ügyész és bíró, hogy a büntetés célja nem a merő megtorlás, nemcsak a szükséges szigor alkalmazása a büntetésekre, de azoknak felemelése, lehetőleg az erkölcs és a becsületes munka útjára terelése. Ezt a másodk és érdemlegesebb célt pedig legnagyobb sikerrel a fiatalok bünelkövetőkkel szemben érhetjük el, ha őket szeretettel, rendre, fegyelemre, munkára és tanulásra serkentéssel jellemileg átalakítjuk és a társadalom hasznos, becsületes tagjaivá képezzük ki a javító iskolákban és a hasonló célú jótékony intézetekben. Csak örömöm telt abban, hogy életem végén valamicskét segíthettem ennek a nagy nemzetmentő gondolatnak megvalósításában és ezzel fejezhettem be immár valóban több mint ötven évi közszolgálatomat.

Különösen örülök annak, hogy az *utógondozás* oly nagyfontosságú feladatának — ami a kriminalitás megelőzésére leghatásosabb eszköz — intézményes megvalósítása iránt sikerült a közérdeklődést az országgyűlési tagok között is felkeltenem s talán még megérhetem, hogy illyirányú javaslataimból valamicske testet fog ölteni.

Irodalmi munkásságom.

Ötven évi irodalmi munkásságom termékeit 1940. január 30-án, 70-ik születésnapomon, „Szemelvények F. F. kisebb szakdolgozataiból” című gyűjteménykötetemben összeállítottam. Ez a Szemelvény-gyűjtemény, melyet *Búcsukötetnek* neveztem, voltaképpen köszönetmondás volt azoknak s egyuttal bucsuzkodás azoktól a jó barátaimtól, akik nyugalmabavonulásom előtt öt évvel, 1935-ben egy gyönyörű Emlékkötettel tiszteltek meg — írói pályámnak negyvenedik évfordulója alkalmából.

Ezt a szép és gazdag tartalmú hatalmas Emlékkötetet *Irk Albert*, pécsi egyetemi tanár, még Kolozsvárról régi kedves barátom hozta össze. Ő ott az én egyetemi tanárságom idején egyetemi adjunctus volt és egyetemi magántanári vizsgára készült. Sok kellemes emlékül napot töltöttem vele a szeminárium helyiségekben és sok büntetőjogi kérdést vitattunk meg együtt. Nagy dicsérettel habilitáltuk őt a büntetőjogból. Ugy láttam, hogy ő lesz utódom, ha sorsom Kolozsvárról másuvá szóltatna. Irk barátom — és később csakugyan egyetemi tanár kartársam, nem ugyan Kolozsvárt, hanem Pécsen — most, tíz év után ezzel a nemes gesztussal viszonzta kolozsvári megbeszéléseinket. Mondhatom, igen nagy örömet szerzett nekem ezzel a nagyszerű Emlékkötettel, mely nemcsak a kolozsvári kedves napjainkat idézte fel lelkemben, de megnyugtatót afelől is, hogy volt kedves kartársaim és sok jó barátom nem nehezettek rám amiatt, hogy megváltam a tanári pályától s méltónak tartottak arra, hogy engemet is megtiszteljenek a nagy egyetemi tanárok életének valamelyik fordulóján szokásos Emlékkötet átnyújtásával.

Ezt a szívem mélyéig megható kitüntetést, amit életem egyik legbecesebb jutalmának tekintek ma is, óhajtottam megköszönni az emlékkötetbe tudományos értekezéseket író régi és újabb barátaimnak az említett Búcsukötetem kiadásával. Ez egyuttal beszámoló is lett egész szakirodalmi munkásságomról. Szemelvényeket ugyan csak a kisebb dolgozataimból vettem fel ebbe a kis kötetbe, de nagyobb munkáimat, Tankönyvelmet is bemutattam az egyes fejezetek elejére tett tájékoztató jegyzeteimben. Aki közelebbről érdeklődne munkásságom iránt, ebben a kötetben megtalálja egész írói arcképemet és munkásságom eredményeit.

Nem akarom azért ezuttal ismételní az ott részletesen összeállított dolgozatalm címeit vagy tárgyalt, csupán egy általános tájékoztatást adok mégis kedves rokonságomnak arról, hogy a tudomány mely területein és milyen kisebb-nagyobb munkákkal foglalkoztam ötven, sőt ha az azóta eltelt pár esztendő is hozzáveszem, ötvennégy esztendő alatt.

Szépirodalommal, költészettel soha nem foglalkoztam. Erre nem éreztem hivataltságot és képességet sem magamban. Száraz, jogásziás lelkületemhez a jogtudományok művelése illet. Ifjúkori önképzőköri dolgozataim, az elmaradhatatlan szerelmes versek jogászkoromból, a Pataki Ifjúsági Lapban megjelent kísérleteim valóban szót sem érdemelnek. Ellenben talán szerénytelenség nélkül mondhatom el életem végén, hogy a büntetőjogi tudományok mindenik ágában, valamint a jogbölcshészetben és a tanügyi, különösen a jogi oktatási szakmában elég sok kisebb-nagyobb munkát írtam, melyek közül a nagyobbakkal — első sorban a büntető eljárási és az anyagi büntetőjogi tankönyveimmel, — valamint a nagy előszeretettel művelt büntetéstani (bürtönügyl és javítóneveléstani) munkáimmal elismerést szereztem hazai szakirodalmunkban és hasznára voltam a jogtanuló ifjúságnak és a gyakorlati jogászságnak.

Munkásságom legelső és talán legértékesebb része a *büntető eljárás* területére esik. Mint előbb már említettem, a büntető eljárási jognak, a hivatalosan úgynevezett Bünvádi Perrendtartásnak 1896-ben történt kodifikálása s a codex-nek 1900 január 1-én életbelépése adott erre alkalmat és indítékot. Tekintettel arra, hogy az új codex oly hatalmas jogszabálytömeget tartalmazott, melyeket a joghallgató ifjúság és a gyakorlati jogászság csak módszeres tudományos feldolgozásban fog elsajátíthatni, én nem kommentárt vagy kézikönyvet, hanem kifejezetten Tankönyvet dolgoztam ki számukra. A német és francia szakirodalomban is ez volt szokásos. Kiténő tankönyvek és rendszeres feldolgozások hosszú sora állt előttem például az összes nyugati államok irodalmából. Hazánkban, sajnos, ezt az annyira fontos joganyagot — eltekintve Pauler Tivadarnak, a magyar büntetőjogi irodalom első nagy Mesterének, a 60-as években megjelent s akkor óriási értékű, de az új Bp. folytán immár teljesen elavult Büntetőjogtanától — mindössze két rövid munka ismertette a hazai jogászsággal. Egyik Székács Ferenc, volt kurlai bírónak rövidreszabott, de kiténő gyakorlati érzék-

kel kidolgozott kiskönyve, másik Fayer László, budapesti egyetemi tanárnak, inkább kommentárszerző, tájékoztató, de hézagpótló könyve.

Az én munkám tehát, mely megelőzte az új Bp.-ról készült későbbi kommentárokat, egészen új csapáson haladt. Tájékoztatót nyújtott az új Bp. alapelveiről, a codex által elfogadott mérsékelt vádrendszer vezéreszméiről és tudományos rendszerben mutatta be az új magyar büntető eljárás szerkezetét és részleteit. Szerénykedés nélkül mondhatom, hogy ez az első nagyobb perjogi munkám jól sikerült. Ezt igazolja, hogy nagy tetszéssel fogadta nemcsak a joghallgató ifjúság, de a gyakorlati jogászság is, a bírák, a királyi ügyészek és ügyvédek is. Ugy, hogy a tankönyv rövidesen új kiadásokat ért. Az első kiadás 1899-ből való, a második 1903-ból, a harmadik 1908-ból, a negyedik 1916-ból. A negyedik kiadás volt — mai divatos hangzatos szóval mondva — irodalmi munkásságom csúcsteljesítménye. Ez nem a magam dicsekvése és megállapítása, hanem a Magyar Tudományos Akadémiáé, mely ezt a munkámat 1921-ben a Marcibányi jutalommal tüntette ki. Tehát megériem azt is, hogy ugyanazt az elismerést és jutalmat kaptam, melyet száz évvel ezelőtt nagy elődöm, Kövy Sándor nyert el a Magyar Polgári Törvény. 1820 c. könyvéért.

Magyar Géza, az Akadémia nagyjutalmi bizottságának előadója, Plósz Sándor mellett a magyar perjogi tudományok legnagyobb mestere, ezeket írta munkámról az akadémiaili jelentésében: „Finkey munkája meghaladja a közönséges tankönyvek színvonalát. A könyv igen nagyértékű tudományos mű. Az egyes kérdéseket a legszigorúbb tudományos elemzés eszközeivel világítja meg . . . Finkey munkájának legnagyobb érdeme, hogy a bünvádi peres eljárási fogalmaknak beható, jogászias elemzésével igen nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy büntető perjogi irodalmunk magas színvonalra emelkedjék . . . a legnehezebb kérdések megoldásában is erős jogászai szellem jellemzi és . . . az egész irodalmi anyagot ritka szorgalommal és pontossággal értékesíti.”

A büntető perjog tudományát ezen a tankönyvememen kívül sok más, kisebb-nagyobb dolgozattal is gyarapítottam. Ezek közül megemlítem a következőket:

Vélemény az 1911. évi Magyar Jogászyűlésre a Bp. perorvoslati részének módosításáról.

A felek fogalma és jogköre a büntetőjogi per mai elméletében. Pécs 1914.

Az esküdtazékról 1900. (első felolvasom a Magyar Jogászegyletben.)
 A törvénytörtés fogalma a büntető jogegységi perorvoslatban. 1924.
 Anyagi igazság és téves jelszavak a büntető eljárásban. 1927.
 A Bp. perorvoslati rendszerének revíziójához. 1935.
 Bírói függetlenség és betűzsarnokság. Szeged, 1935.

Ezekben a kisebb, de aránylag elég terjedelmes dolgozataimban, valamint a büntetőjogi folyóiratainkba írt igen nagyszámú cikkeimben ugyanazokat a gondolatokat igyekeztem érvényesíteni, melyeket Tankönyvemben rendszerbe foglaltam össze. Sokat foglalkoztam különösen a perorvoslatok kevesbítésével és a királyi Kuria reformatorius hatáskörének szélesbítésével. Számos felterjesztést is készítettem e tárgyban az igazságügyi minisztériumhoz. Az 1911-iki Jogászgylési ilyértelmű javaslatom általános rokonszenvvel találkozott a hazai büntetőjogászság körében. Az élet csakugyan igazat adott nekem, mert a háború alatti hozott kivételes törvényekkel életheleptetett eljárásokban, majd a rendes eljárásban is a törvényhozás áttért a legsúlyosabb bűnügyekben az egyfokú perorvoslat rendszerére.

Sokat foglalkoztam a kir. ügyészség vádképviselési és vádátvételi jogkörével is. Erészhben is nagy örömmel állapíthatom meg, hogy sikerült a helyes felfogást a koronaügyészség elsőrangú vádlói jogát és szerepét, ehhez képest a pótmagánvádlótól a vádátvételi jogát — megoltalmaznom a régi zava-sos felfogással szemben s a kir. Kuriát is rávennem, hogy döntvényileg tisztázza ezt a rendkívüli horderejű büntető-perjogi kérdést (40. sz. Jogegységi Döntvény. 1939.)

A büntetőjogi tudományok második főágát, az úgynevezett *anyagi büntetőjogot*, 1902-ben dolgoztam ki külön Tankönyvemben. Ennek a könyvemnek sikerével is nagyon meg lehetek elégedve. A joghallgató ifjúság nagy előszeretettel karolta fel Tankönyvemet mindenlk egyetemen. Ugy, hogy ez a könyvem öt kiadást ért: I. 1902., — II. 1905., III. 1909., IV. 1914., V. 1923.

Ebben a munkámban volt alkalmam kifejteni a büntetőjog alapvető problémáira, a büntetés jogbölcseészeti alapeszméire, jogtörténeti kifejlődésére és a bűnügyi politikára vonatkozó felfogásomat. Ezekben az alapvető kérdésekben elsősorban *A. Prins*, brüsszeli, *R. Garraud*, lyoni, *Vidal*, toulouse-i, *Van Hamel*, amsterdami és *Fr. v. Liszt*, berlini tanárok voltak mestereim. Ahhoz a kiegyenlítő felfogáshoz

csatlakoztam, már fiatal pataki jogtanár koromban, mely távol tartja magát mind a pozitivismus és naturalismus túlzásaitól, a Lombroso és Ferri iskolájától, — mind a Binding, lipcsei tanár merev dogmatizmusától. De felhasználtam mindkét ellentétes irányból azt, ami megfelel a történeti fejlődés és gyakorlati élet követelményeinek és tanulságainak. Könyvem talán azért is lett egyszerre oly népszerűvé, mert mindezeket az irányokat világosan kifejtettem, de rámutattam azok hibáira és túlzásaira, viszont a bennük levő értékekre is. Ez nem elvi álláspont nélküli eklektikus eljárás volt részemről, hanem nyílt és bátor kritikája az utolsó fél évszázad során óriásilag kifejlődött büntetőjogi irodalom legkiemelkedőbb elméleteinek és törekvéseinek.

Dogmatikai kérdésekben legtöbbet tanultam *Karl Binding* nagyszerű logikus fejtegetéseiből s őszinte tisztelettel és hálával adóztam az ő nagy érdemeinek, halála után a magyar Tud. Akadémiában tartott emlékbeszédemben. Kriminálpolitikai kérdésekben viszont *Franz v. Liszt*-nek kitűnő gyakorlati érzékű dolgozataiból merítettem igen sokat s ma is az ő helyes célkitűzéselnek vagyok hiva és terjesztője a büntetőjog továbbfejlesztése terén. A nagy büntettek, a ma úgynevezett közveszélyes büntettek elleni szigorú, kiméletlen fellépés, ezek lehetőleg ártalmatlanná tételére való törekvés, az emberiség elvének szem előtt tartásával, — ellenben a kis büntettek, az alkalmi és erkölcsileg nem romlott jelleműek enyhébb elbírálása s ezeknek a börtönbüntetésről lehető megkímélése lesznek nézetem szerint is sokáig a jövő bűnügyi politikájának is a vezéreszméi.

Az anyagi büntetőjogból Tankönyvemen kívül nagyon sok kisebb-nagyobb tanulmányt, monografiát és száznál jóval több cikket írtam. Legelső és legterjedelmesebb monografiám az egyetemi magántanári habilitatiómra készített munkám: *Az egység és többség tana a büntetőjogban* (Sárospatak, 1895.) volt. Pataki rendes jogtanárrá megválasztásomkor ugyan az egyházkerület nem kötelezett az egyetemi magántanárság megszerzésére, de én becsületbeli kötelességemnek tekintettem, hogy ezelőtt megelőzőleg megszerezsem s jogakadémiákkal ezzel is törekedjen lépést tartani az állami jogakadémiákkal. Erre az első nagy dolgozatomra, melyet két évi tanárkodásom eredményeül tekinthetek, ma is büszke vagyok.

Ez a könyvem hamarosan meghozta igen sok elméleti és gyakorlati büntető jogásznak rokonszenvét és barátságát

Is számomra. A kolozsvári bírálóm is: Werner Rezső és Lukács Adolf, nagy elismeréssel fogadták el munkámat s a Kar egyhangú dicsérettel habilitált. A szokásos próbaelőadás tartása alól fel is mentettek. De belehozott ez a munkám a bíról gyakorlat állandó kritikájába is. A Bjt. szerkesztője, Németh Péter, ettől fogva állandóan küldte hozzám meg-bírálás végett a legújabb kuriai ítéleteket, melyeket én örömmel vettem bonckés alá s állandó munkatársam lettem nemcsak a Bjt., de a többi szaklapjainknak is.

Többi anyagi büntetőjogi dolgozataim közül csak a nagyobbak címetl említtem fel még. Ezek:

A szándék fogalma és ismérve a büntetőjogban. 1899.

A motívumok tana a büntetőjogban. 1903., A motívumok értékesítése a legújabb b. törvényjavaslatokban. 1919.,

A jogtalanság mint a büntetendő cselekmény ismérve, 1909.,

Büntetés és nevelés. 1922.

A politikai büncselekmények és a Btk. 1927.,

Adatok a büntettek jellemcsoportjainak megállapításához. 1933.

Az eugenika jogi szempontból. 1935.

Törvényt a rehabilitációról. 1938.,

Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok száz év távlatából. 1942.

Az 1792-iki büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója. 1942.

Vitéz Moór Gyula új elmélete a büntetőjog magánjogi jellegéről. 1943.

Mindezek a dolgozataim, ha belső értékükről nem nyilatkozhatom is, eléggé bizonyították, hogy igyekeztem hozzá-szólni az anyagi büntetőjog sok alapvető kérdéséhez és azokban a helyes megoldást szorgalmazni. Legnagyobb jutalmam ezek köréből a *Rehabilitációról* írt tanulmányom törvényhozási sikere. Alig két évvel e tanulmányom megjelenése után a magyar törvényhozás megalkotta az 1940. évi XXVII. t. cikket, mellyel ezt az emberlességi szempontból annyira fontos és valóban égető hlányt pótló jogintézményt hazánkban is meghonosította. Egyáltalán nem vltatom, hogy ennek az új törvénynek meghozatalára az én szerény tanulmányom, illetőleg jogászegyleti felolvasásom befolyással lett volna, de annyit talán a magam javára könyvelhetek el, hogy felismerem a kérdés megoldásának helyes módját és idejét s a legalkalmasabb időben és megértő helyen (*Radocsay László*, ig. miniszternél) kopogtattam, hogy alkossuk meg végre ezt a büntetőjogi megelőzés szempontjából is annyira fontos

törvényt. A miniszter nagy örömmel közölte velem is, hogy az új törvény másfél évi életben léte alatt a bíróságok 42 ezernél több büntetett előéletű embert oldottak fel a megbélyegző és létfenntartásukat akadályozó hátrányos jogkövetkezmények alól.

A büntetőjog harmadik ágával, a *büntetéstannal* (Poenologia), vagyis a börtönüggyel, illetőleg a büntetés végrehajtási joggal szintén sok munkában foglalkoztam. Kérkedés nélkül mondhatom, hogy a büntetőjog ezen ágának önállósítását, külön előadását én harcoltam ki. A büntetőjog tudományos feldolgozói, az egyetemi tanárok túlnyomó többsége beérte a büntetőjogi fogalmak scholastikus elemzésével. Nem vették észre és nem méltatták figyelmükre azt a tényt, hogy mindez papiros bölcesség. A gyakorlati élet, az állami rend fenntartása, a kriminalitás leküzdése szempontjából nem az a fontos, hogy a vádlott cselekményét „eshetőleges” avagy „alternatív” szándékú cselekménynek, — „anyagí” vagy „eszmei” bűnhalmazatnak kell-e jogászai műnyelven minősíteni, hanem az, hogy milyen büntetést szab ki rá a bíró és még inkább, hogy milyen módon hajtjuk végre a büntetettek zömére kimért szabadságvesztés-büntetésüket. Mint említettem fentebb, én mindjárt tanárságom kezdetén rájöttem a börtönügy rendkívüli gyakorlati fontosságára, ezért kezdtem el kisebb-nagyobb dolgozatokat írni a börtönügyi kérdésekről. Ilyen tanulmányaim:

Szabadságvesztés büntetésünk reformjához. 1900.

A csavargás és koldulás szabályozása kriminálpolitikai szempontból. 1905.

Felalkorú büntetettek és a modern törvényhozás. 1909.

Büntetési rendszerünk egyszerűsítése. 1911.

A börtönügy jelen állapota és reformkérdései. 1914.

A felalkorúak büntetőjoga Északamerikában. 1912.

Büntetési rendszerünk égető sebei. 1933.

A XX. század büntetési rendszerének reformkérdései. 1935.

A felalkorúak felügyelő hatósága és a patronázmunka 1912.

Alkossunk törvényt az igazságügyi patronázs egyletekről és a letartóztató intézetekből kibocsátottak utógondozásáról. 1943.

1933-ban a M. Tud. Akadémia kiadásában (a Jogtudományi Bizottság kiadványsorozatában 4. sz.) jelent meg *Büntetéstani problémák* c. legterjedelmesebb ilyen tárgyú

munkám, mely voltaképen az egész „büntetéslen” rendszeres kidolgozása. Ezt tekintem részemről a büntetőjog harmadik ágának tankönyvéül, mert itt foglaltam össze a büntetésvégrehajítás összes kérdéseire vonatkozó joganyagot tudományos rendszerben. Itt fejtettem ki az utolsó fejezetben a bünelkövetés általános megelőzésére szolgáló követelményeket, vagyis a bűnügyi politika alapvető kérdéseit is.

Ugyanide tartoznak a fiatalkorúak javítónevelésére vonatkozó számos kisebb dolgozataim is. Valamint a Nemzetközi Börtönügyi Kongresszusokra küldött véleményeim (Rapportok) és az igazságügyi minisztérium kérésére beküldött sok-sok felterjesztéseim és véleményeim.

Büntetés-tani dolgozataimban csaknem minden alkalommal felvettem azt a leghőbb óhajomat, hogy a magyar törvényhozás alkossa meg végre a *büntetésvégrehajítási törvénykönyvet* is, ami betetőzése lenne a magyar büntetőjogi codificationnak. Az 1843-iki büntetőtörvényjavaslatok példáját számtalanszor állítottam a magyar igazságügyi miniszter urak elé. A Tudományos Akadémiában több felolvasásom is ezzel a kérdéssel foglalkozott. Sajnos, ezt az óhajomat és sürgetésemel mindezüideig nem koronázta siker. De életem végén is leghőbb óhajom, hogy ezt a harmadik büntetőjogi törvénykönyvet a következő generációk mielőbb alkossák meg, mert a magyar büntetőjogi codificationunk mindaddig csonka lesz, míg ezt a gyakorlatilag legfontosabb törvénykönyvet meg nem csináljuk.

Büntetőjogi dolgozataimon kívül még a *jogbölcsestet* köréből készítettem egy nagyobb munkát. Sárospatakon, a jogi tanszékek új beosztása folytán több éven át elő kellett adnom a jogbölcsestet is. Így bármennyire nem éreztem hajlamot és kedvet a filozófia óriási tág és nehéz birodalmába való bejutásra, mégis, hogy hallgatóimnak a jogbölcsestet történetét s a legújabb irodalmi irányait és az ezek sorában elfoglalt saját álláspontomat bemutató kézikönyvet adhassak kezükbe, 1908-ban kiadtam: *A tétéles jog alapelvei és vezéreszméi* c. könyvemet. Ez a munka — címlapja szerint — első kötete lett volna a jogbölcsestet, mint „*Általános jogtudomány*” c. teljes munkámnak.

A jogbölcsesteti irodalom történetének s a XIX. század végén és a XX. elején válságos helyzetben szynlödő jogbölcsesteti iskoláknak tanulmányozása után ugyanis arra a fel-fogásra jutottam, hogy nem csatlakozom sem a régi észjogi

és speculativ természetjogi, sem az A. Comte és H. Spencer féle positivista iskolához, mint két szélsőséges irányzathoz, hanem az angol *analytikai iskola* hívei közé szegődöm. Ez az iskola, melyet a német irodalomban különösen *Bergbohm* és *Bierling* kitünő művei tettek népszerűvé, nem valami abszolút tökéletességű, minden időkre érvényes egyetemes jogrendszer kidolgozását tekinti a jogbölcseészet feladatául, — de nem is törekszik „a jogrend fizikáját“ megalkotni, hanem beéri a tételes jogok *alapelveinek és vezéreszméinek* feltárásával, a jogszabályokban uralkodó *általános igazságok* összeállításával és ezek elemzésével.

Az említett első kötetben, mintegy bevezetésül, a jogbölcseészet irodalomtörténetét dolgoztam fel. Nagy utánjárás-sal átbuvároltam a jogbölcseészet régi és legújabb termékeit s ezeket mutatom be megfelelő kritikai megjegyzésekkel.

Bevallom őszintén, hogy ez a munkám nem sikerült. Illetőleg nem dicsekedhetem vele. Egy-két jóakarató elismerés mellett kaptam érte lekicsinylő bírálatokat is, azt vetve szememre, hogy hiányzik belőle a filozófia. „Az általános jogtudomány“ t. i. nem filozófiai, hanem csak jogtudományt lát a jogfilozófiában. S miután magam is meggyőződtem később, hogy ebben a szigorú bírálatban van igazság, nem is készítettem el a második kötetet, bármennyire is sürgettek egyes volt hallgatóm a munka befejezésére, melynek első kötetét szívesen tanulták át.

De mégis van orról a félbemaradt munkámról is egy derűs élményem. Nagy meglepetésemre a Magyar Tudományos Akadémiában az agg *Kautz Gyula*, a nagy polyhistor, igaz lelkesedéssel üdvözölt munkámért. Hosszabban beszélgetett velem munkám felől és igen örült, hogy a legújabb irodalom beható ismertetésével felkeltettem a rokonszenvet a jogbölcseészet művelése iránt, melytől a *Pulszky Ágost* kitünő, de nehezen emészthető nyelven írt, mélyen járó műve és a *Pikler Gyula* tulzó materialista irányú dolgozatai valósággal elriasztották a magyar jogászokat. Ugy hogy megértem azt a nem remélt és szinte szégyenkezéssel vett dicsőretet és jutalmat, hogy a *Kautz* egyenes indítványára, az általa tett alapltvány első évi díját ennek a munkámnak ítélte oda az akadémiai bíráló bizottság. Kegyeletes kötelességem itt megemlíteni, hogy ennek a munkámnak megírására a *kassai jogakadémia* kiváló jogbölcseész tanára, *Eszterházy Sándor* barátom buzdított, aki a speculativ irányú jogböl-

cselkedés legjelesebb magyar képviselője volt. Korai halála folytán személyesen nem ismerhettük meg egymást, csak levelezés útján kötöttünk meleg barátságot.

Még egy jogbölcészeti dolgozatot írtam, pár évvel később, már mint pozsonyi egyetemi tanár. Erről már örömmel jegyezhetem fel, hogy ez egészben véve jól sikerült és nemcsak a bírálók, de magam is jó véleménnyel vagyok felőle. Leibniz halálának kétszázadik évfordulója alkalmára a Filozófiai Társaság által kiadott emlékkötetbe — Kornis Gyula kartársam felkérésére — egy terjedelmesebb tanulmányt készítettem *Leibniz jogbölcészeti és politikai eszméiről*. Igen megörültem ennek a megtisztelő felhívásnak, mert ez alkalmat nyújtott arra, hogy belemélyedjek a Kant mellett legnagyobb német filozófus művelnek tanulmányozásába és azokból a jogászai és politikai eszméket csokorba köthessem.

Annál nagyobb örömet és lelki hasznot szereztem nekem ez a tanulmányozás, mert meggyőződhettem arról, hogy Leibniz az egyetlen nagy bölcész, aki egész filozófiai rendszerét a jog eszméjére építette fel. Vagyis ő a legjogászasabb bölcész. Az ő nagyhatású tevékenysége egyenesen a gyakorlati élet elővitelére, a tudományok és a jogintézmények tökéletesítésére irányult. Ő állítja fel vezérelvül, hogy a jog az emberek gyakorlati életcéljait, a közjólétet van hivatva szolgálni, tehát annak tudományos művelésénél is a gyakorlati élet szükségleteit, az összesség javát kell szem előtt tartani. Így látta meg és szinte megjósolta a jog jövőjét, annak a gazdasági és a szociális bajok megelőzésére hivatottságát. Az általa felállított gazdag program leg több pontja tényleg valósággá lett és ma is követésreméltó.

Ugyhogy Leibniz bölcészete vígasztalt meg afelől, hogy mégsem volt egészen képtelenség az én jogbölcészeti kézikönyvem kiindulási pontja, mikor a meddő speculatiokat és a túlzó materialista felfogást elkerültem és a lételes jogtudományok gyakorlatiasabb szellemű művelését hirdettem.

Irodalmi munkásságom többi termékei csekélyebb jelentőségűek voltak. Igen sok cikkemmel ugyan a büntetőjog fejlesztésére, a bírói gyakorlat helyesebb irányba terelésére némi befolyással voltak ezek a kisebb dolgozataim. Többször hozzászóltam a *sajtóbüntetőjog* reformjához s az 1914-ben meghozott új sajtótörvényről egy kis kommentárt is írtam, mely népszerű lett a jogászok és politikusok körében. Számos *emlékbeszédet* tartottam elhunyt kiváló egyé-

nekről, így Nemes Ferenc, Orbán József és Rácz Lajos pataki tanárokról, Degré Lajos volt pozsonyi egyetemi tanárról, Binding, lipcsei tanárról, — Vargha Ferenc korona-ügyésről, Rácz Lajos kuriai tanácselnökről s legutóbb két rokonomról, Finkey Pál, pécsi táblai tanácselnökről és Finkey József, soproni egyetemi tanárról. Irtam nagyon sok tanügyi dolgot is, különösen a jogi oktatás reformkérdéseiről.

Legnagyobb jutalmam s legderüsebb élményem ezért a nem valami nagyjelentőségű, de mégis elég széleskörű írői tevékenységemért az a nagy kitüntetés, amiben a *Magyar Tudományos Akadémia* részesített azzal, hogy 1908-ban levelező, majd 1929-ben *rendes*, 1940-ben pedig *tiszteleti* tagjává választott. A magam ítélete szerint ugyan nem érdemeltem meg ezt a többszörös kitüntetést, de meg kell nyugodnom abban, hogy mindez a legilletékesebb bírálók javaslatára történt, az én legcsekélyebb kérésem vagy utánjárásom nélkül. A levelező tagságra 1908-ban, tehát még fiatal tanár koromban, az akkori két legnagyobb büntető jogásznak: Wlassics Gyula és Balogh Jenő ajánlottak. Az ő ajánlásukat magk mint egyik legbecsesebb ereklyét őrzöm, mert tudom, hogy őszinte jóakarathból és minden melléktekinetet nélkül nyújtották be.

Irodalmi munkásságomnak ebből a nekem annyira kedves bizonyítványából pár sort feljegyzek a fiatalabbak tanulására: „Ezidő szerint Finkey az egyetlen az élő magyar büntetőjogászok közt, aki az anyagi és alakl büntetőjog egész rendszerét, valamint a büntönügyet és a büntetési rendszert önálló nagyobb munkákban kimerítően feldolgozta. Mindkét terjedelmes tankönyve igen becses és igen használt tankönyvünk és ezek a szigorú tudományos mérték szerinti mérve is alapos, lelkiismeretes, több tekintetben önálló ítélőtelhetségre valló dolgozatok. Különösen ki kell emelnünk azokat a tudomány színvonalán álló monografiákat, melyekben Finkey évek hosszú során át a büntetőjognak számos fejezetét tette tüzetes vizsgálata tárgyává. Ezek bizonyítják, hogy Finkey búvárkodásának tárgyalul előszeretettel választotta ki a nehezebb és ezidő szerint legvitasabb kérdéseket. Dolgozatai bizonyítják, hogy ítélőképessége és alaposága hivatottá is tették őt a választott nehéz problémákkal való eredményes munkára... Egész eddigi működése bizonyítja Finkeynek komoly, búvárkodó munkásságát, igaz tudományoszeretét, fáradhatatlan szorgalmát és azt a lelkesedést, mellyel szakmáját folytonos kitartással műveli. Tudományos egyé-

nisége teljes biztosítékot nyújt aleldől, hogyha a tekintetes Akadémia őt eddigi érdemének elismeréséül tagjai sorába felveszi, ez a kitüntetés csak arra logja buzdítani, hogy még évtizedeken át lankadatlanul dolgozzék."

A *rendes* tagságra 1929-ben Concha Győző, Balogh Jenő, Angyal Pál, Moór Gyula, Kolosváry Bálint és Navrátil Ákos ajánlottak. Egyhangúlag megválasztottak. Tíz év múlva ért aztán a legnagyobb kitüntetés, a *tiszteleti* taggá emelés, amelyre Balogh Jenő, Hegedűs Lóránd, Junkovich Béla és Kolosváry Bálint ajánlottak.

Egyházi szolgálatom és társadalmi tevékenységem.

Szépapám és nagyapám református lelkészek voltak, édesapám is teológiát végzett, lelkészjellegű tanár és őszinte buzgó református ember volt, így kétségtelen, hogy én is a vallásos lelkületemet és a református egyház iránti olthatatlan előszeretemet családi örökségül nyertem a jó Istentől. Ha boldognak érzem magamat, amiért az Uristen magyarnak teremtett, éppenúgy hálával vagyok Iránta azért is, hogy a református, akkor még ú. n. helvét hitet örököltem elődeimtől. Patakon születve, a főiskola négyszázados hagyományait, törhetetlen kálvinista életfelfogását közvetlenül tapasztalva, átérezve és átélve, csak legbelsőbb egyéniségemet tárom fel, ha feljegyzem a református hitért való igaz rajongásomat és érett meggyőződésemet. A Kálvini puritán életfelfogás, az egyszerű és szigorúan erkölcsös életmód, a nyílt, bátor és mindig őszinte beszéd, mindenféle mysticizmustól való irtózás valóban véremben volt és van ma is.

Ennek az őszinte református felfogásnak másik jellemvonása és mai öreg fejjel is legnagyobb értéke az én szememben az is, hogy más felekezethez tartozó, illetőleg más vallási meggyőződésű embertársaim iránt mindig a legigazabb tisztelettel és megértéssel viseltettem. Mindig eszemben maradt Jean Bodin, a XVI. század kiváló francia állambölcsészének az a mondása, hogy a vallási vitákkal, embertársaink térítgetésével éppen a vallás ellen cselekszünk, mert kételyt

keltünk bennük olyan dolgok iránt, melyekről meggyőződve és megnyugtatta kell lennők. Én egész életemben sohasem kérdeztem senkitől, hogy milyen vallású. Igen sok kartársaimról, magasállású emberekről, nagy íróról sokáig nem tudtam és sokakról ma sem tudom, milyen vallásuak. Ennek ellenére legjobb viszonyban voltam vagy vagyok velük, illetőleg illő tisztelettel vagyok tanításaik iránt.

Nem tudom azért helyeselni Kölcsey álláspontját, melyet egyes kath. írók az ő nagy érdeméül tekintenek, aki mélyen fájlalta, hogy a reformatio megbontotta a középkor nagy szellemi közösségét, mert pusztító lorradalom lett, mely csaknem egész Európát feldulta. Holott a nyugalomban hagyott katholicismus a természetes belső fejlődés útján sokkal több jót nyújthatott volna az emberiségnek. Eszem ágában sincs a mi nagy Kölcseinkről bírálatot mondani — hiszen Kornis Gyula a kath. író is elismeri, hogy Kölcsey a katholicismus iránti minden rokonszenve ellenére gyakorlatilag jó kálvinista maradt és hevesen küzdött a protestánsokra sérelmes újabb reversalis rendelet ellen. De azt hiszem, hogy ha Kölcsey pataki diák lett volna, ez a reformatio-ellenes nyilatkozat nem született volna meg lelkében. Ezt kétségtelenül az akkori debreceni orthodox ref. theológia zordonsága juttatta fölla alá. A reformatio az én gyarló meggyőződésem szerint is Isten rendelése volt. Enélkül az emberi művelődés és haladás ki tudja, milyen sokáig visszamaradt vagy terde irányt vett volna. Erészbén Carlyle nak adok igazat, aki helyesen mutatja ki, hogy a protestantismus volt a lögyökér, amiből a rá következő egész európai civilizatio klépült.

Patakon mindig — Debrecennel ellentétben — a szabadbelvü, a más felekezetüek iránti türelmesebb álláspont volt az uralkodó a theológián is. Ez fejt meg, hogy nekem is, már mint fiatal diáknak, minden rokonszenvem a pataki szabadelvü theológiai felfogás mellett volt. Theológus diaktársaimmal legjobb barátságban voltam s az akkori valóban nagy theológiai tanáraink (Mitrovics Gyula, Wargha Lajos, Nagy Gusztáv, Radácsy György) által hirdetett szellem önkéntelenül én rám is ráragadt. Mint legátus igen sok kitünö predikációt betanultam, melyekből szintén a szabadelvü ref. theológiai eszméket szívtam magamba s így valóban meggyőződéscmmé vált nekem is ez a lelkületemnek ma is legjobban megfelelé felfogás.

Az egyházi életben főként pataki jogtanárságom idején vállaltam szolgálatot. Először az alsózempléni egyházmegye tünnetelt ki azzal, hogy világi aljegyzőjévé választott. Ezt a megtisztelő állást több évig viseltem s nagy buzgalommal végeztem a rábízott teendőket. Sok kiváló buzgó református pappal és világi emberrel jutottam már itt jó ismeretségbe és barátságba. Különösen hálás emlékeim vannak id. *Meczner Béd*ről, az egyházmegye lánglelkű és kivételes buzgalmu gondnokáról, — *Vitányi Bertalan* világi — és *Hézszer Emil* lelkészi főjegyzőről. Pár év múlva a felsőbb egyházi hatóságunk, a tiszáninneri ref. egyházkerület tisztelt meg szintén aljegyzői állással. Ezt a díszes megbízatást egész pataki tanárságom végéig megtartottam. Ebben a minőségemben sokat dolgoztam. A jogi természetű ügyeket, bírósági ügyeket legtöbbször én intéztem. Majd mikor zsinati pótképviselőnek is megválasztottak, a Budapesten 1904/7-ben tartott zsinaton is többször résztvettem és több alkalommal felszóltam. A kerület véleményes javaslatait a zsinatra rendszerint én dolgoztam ki. Irodalmilag is megszolgáltam a kerületet. Az *Egyházkerületi Szabályrendeletek*ek, évekre visszamenőleg, összegyűjtöttem és jókora kötetben kiadtam. (Sárospatak, 1912.) Ezt még ma is használják.

Az egyházkerületi közgyűléseken minden alkalommal résztvettem. A tavasziak rendszeren Miskolcon, a püspöki székhelyen, az ősziak felváltva az egyházmegyék egyik-másik nagyobb helységében tartattuk. Így lassanként megismertem az összes egyházmegyék főbb helyeit s a kerület lelkészi és világi vezető embereit. Nagy kegyelettel őrzöm a kerület agg főpásztorának, *Kun Bertalan*nak emlékét. Igazi pátriárka volt, nemcsak koránál fogva (93 évig élt. 1817—1910), de tiszteletet gerjesztő alakja és ritka szép imádságai miatt is. Budapesten is a zsinati ülések alkalmával több ízben voltam vele és apósommal, az egyházkerület lelkészi főjegyzőjével, közös szálláson. Mintája volt a puritán kalvinista apostoli léleknek. Bámultuk szellemi frissességét és testi erejét, melyeket késő agg koráig megőrzött. (Kilencven éves korában is sajátkezűleg borotválkozott.) A későbbi püspökeinknek, *Fejes István*nak, a magasröptű költőnek, *Révész Kálmán*nak, a nagy egyháztörténésznek emlékét is nagy tisztelettel őrzöm.

Világi embereink hosszú sorából, mint buzgó egyházas férfiakat jegyzem fel br. *Vay Béla*, *Bernáth Elemér* és *Dókus Ernő* világi főgondnokok, — *Dókus Gyula*, *Szentimrey*

Gyula, Meczner József, Farkas Abrahám, Makay Dániel, Komjáthy Béla, br. Vay Elemér, Ragályi György, Lévay József (a költő), Dókus Gyula neveit. Közülök messze kimagaslók a ref. egyház ügyeinek buzgó istápolásával hervadhatatlan érdemeket szerzett *Dókus Ernő* (1852—1934.) aki később mint a ref. Egyetemes Konvent elnöke, magas korában is fáradhatatlan buzgósággal járta ki (minisztériumoknál, más hatóságoknál) a pataki főiskola angol internátusának megteremtését és a gimnáziumi épületre új emelet építését. A két nagy Vay főgondnok mellett ő volt a pataki főiskolának is legnagyobb vezérembere s egyben Maecenása is. Nagy segítségére volt ebben a főiskolánkat gyarapító nagy munkában a főiskola akkori világi gondnoka, majd a főgondnoki székben utóda: *Farkasfalvi Farkas Géza*, aki ma is lelkes vezére főiskolánk ügyeinek. Valamennyien kitüntettek szíves támogatásukkal és barátságukkal.

Kolozsvári rövid három évi tanárságom idején nagy elfoglaltságom miatt nem vállalhattam egyházi szolgálatot, de hűségesen eljártam istenítiszteletekre. Nagy lelki épülésemre voltak mindig a szelidlelkű Kenessey Béla, a tudós püspök, az utána következő energikusabb püspök, Nagy Károly, valamint az agg Herepey Gergely, farkasutcai lelkész gyönyörű bensőséges beszédei.

Mint pozsonyi tanárnak a nehéz idők követelte kötelességből vállalom kellett a cseh-szlovák uralom alatt kialakult új tiszánineni ref. egyházkerületben a tanácsbírói tisztet. Ily minőségemben kidolgoztam az összehívni óhajtott zsinat előterjesztendő egyházi törvénykönyv tervezetét. Ennek megalkotását azonban már nem értem meg. Kegyeletes érzésekkel vagyok a pozsonyi tudós ref. lelkészünk, később püspökünk: *Balogh Elemér* emléke iránt.

Végül mikor sorsom Budapestre hozott, *Ravasz László* őszintén tisztelt és szeretett régi barátom szíves jóakaratóból a dunamelléki egyházkerület tanácsbírói tisztét is vállaltam s legalább ennyiben lehettem szolgálatára itt is anyaszentegyházunknak.

Kedves emlékek lelkemben az egyházi élet iránti érdeklődésem és szeretetem jutalma gyanánt őrzött ezek a megtiszteltetések. Sárospatakon, Pozsonyban és Budapesten éveken át viseltem a presbiterséget is. Az alsózempléni egyházmegye pedig, amelyben kezdtem el egyházi szolgálatomat, Meczner Béla halála után, egyházmegyei gondnoksággal, —

a budahegyvidéki egyházközség pedig megalakulása után főgondnoksággal kínált meg. Ezeket a megtiszteltetéseket azonban mély hálával elhárítottam magamtól. Nem éreztem magamban hivatást ezeknek a sok elfoglaltsággal járó és missziói lelkületet igénylő tisztségeknek végzésére, ezért teljes tisztelettel felmentésemet kértem ezek alól.

Társadalmi tevékenységemről alig van valami feljegyezni valóm. Tanári, majd igazságügyi hivatalos teendőim, különösen pedig irodalmi állandó elfoglaltságom annyira lefoglalták minden időmet, hogy egyik állomáson sem értem rá kaszinóba járni s az ottani vagy másféle szórakozásokban résztvenni. De másféle társadalmi munkát sem vállalhattam. Ha mégis tettem valamit ezen a téren, ezek közül hadd említsem meg, hogy a putaki Négyelet javára többször rendeztem műkedvelői előadásokat. Kolozsvári és Pozsonyban pedig, majd itt Budapesten a patronázs munkából vettem ki részemet.

Budapesten egyik legkedvesebb élményem lett végül a margitszigeti *Tompa Mihály-szobor* felállításának kibarcolása. Ezt egy régi hölgyismerősöm, özv. Palecskóné *Kálniczky Vilma*, gömöri úriasszony többszöri sürgetése után vállaltam. Ez a lelkes úriasszony hámulatos eréllyel csüggött évtizedeken keresztül azon a gondolaton, hogy Tompának, a gömöri születésű, volt hanvai lelkésznek, aki az ő édes atyjának, Kálniczky János, felsőzempléni lelkésznek fiatalkori barátja volt, állítsunk fel Budapesten, a fővárosban is egy, a nagy köllöhöz méltó szép szobrot. Cikkeket, füzeteket írt (ezennek a gömöri hércnek) és adott ki a Tompa-kultusz terjesztésére s ami legsikeresebb lett, személyes buzdítással lassanként megnyerte a budapesti irodalmi emberek támogatását ehhez a gondolathoz. Így nyert meg engem is a Tompa-szobor ügyének.

En fiatalkoromtól fogva legkedvesebb költőmnek tekintettem Tompát. Édes apámat diákkori barátság lüzte Tompához. Apámhoz inézett, sajátkezű ajánlással ellátott arképe ma is itt függ a dolgozóasztalom mellett falon. Már ez az emlék is késztetett, hogy vállaljam a budapesti Tompa-szobor megteremtésének látszólag szizifusi munkáját. Szerencsés intuicióval a bizottság elnökévé *Karafiáth Jenőt*, Budapest főváros költői lelkü akkori főpolgármesterét ajánlottam, aki azt el is fogadta s alig egy év leforgása alatt az ő nagyszerű energiája és tekintélye összehozta a szobor felállításához szükséges összeget, amit mi putaki diákok és a gömöri egyházmegye nagybuzgóságú lelkészei és világi emberei évtizedekig

sem lettünk volna képesek megcsinálni. Így sikerült a Pásztor János által készített, valóban nagy művészi értékű szobrot 1940. szeptember 28-án, a költő születési napján lelepleznünk. Karaffiáth Jenő szelid, de ellenállhatatlan kényszerítésére nekem kellett itt a szoborfelavató ünnepi beszédet mondanom. Igen jól sikerült ez az egyetlen szépirodalmi jellegű dolgozatom is. Legalább a szoborleleplezésen jelen volt előkelő budapesti közönség és a beszédemet később elolvasók részéről annyi meleghangú üdvözlőket kaptam, hogy el kell hinnem azt, hogy beszédem nem volt méltatlan a nagy költő emlékéhez. Legnagyobb örömem volt azonban az ünnepélyen az, hogy a szobor igazi inspiráló lelke: Kálniczky Vilma uraszony megérhette álmai teljesedését s ha nem is az általa szőtt ábrándkép, egy monumentális nagy szobor a sziget nagy köröndjén, de egy valódi ihletett szobrászi alkotás hirdeti a főváros közönsége előtt is Gömör nagy szülöttének és Patak neveltjének emlékét.

Jóleső meglepedés tölti el lelkemet valahányszor a Margitszigetre kimegyek és felkeresem a gyönyörű Tompa-szobrot, ott az Arany János szobrának társaságában. (A szobor helyét is mi szemeltük ki feleségemmel.) Fiatalkori tanár koromban én segítettem tétő alá hozni 1896-ban az akadémiai ifjúsági önképzőkör tervét, a főiskolai kertben felállítandó Tompa szobrot. Most pedig öreg fejjel is sikerült diadalra juttatni a Tompa virágregéiért és hazafias költészetéért ma is méltán lelkesülő sok-sok iradalom-barát régi hővágját.

Házasságom. 1896—

Széchenyi István életbölcsességének egyik legszebb aranymondása az, hogy: „A legnagyobb szerencse, amit ember ezen a földön elérhet, a boldog házasság.” Ezt a gyöngyszemet sokszor idézgettem egyik-másik rokon fiatal házaspár lakodalmán mondott üdvözlő beszédemben. De legközvetlenebbül magamra alkalmazhatom. Én is azt tartom legnagyobb szerencsémnek földi életemben, hogy a jó Isten nekem adta az én drága jó feleségemet, akivel immár közel félszázadot tölthetem igazi boldogságban.

Rám nézve ez a boldogság annál nagyobb szerencse és jutalom is volt, mert feleségem révén oly eszményien meleg családi körbe jutottam, melyhez hasonló! valóban ritkaság találni. Én rámost csukugyan illik a Pál apostol axiomája: Annakokáért a férfi elbajja az ő atyjút és anyját és ragaszodik az ő feleségéhez és leszen egy testté (Efézusi levél V. 31.)

Nekem ugyan, bár édes apámat és anyámat, mint megirtam, kicsi koromban elvesztettem, megvult a szülei házban is a boldog családi köröm. Szüleim halála után nagyanyám, nagyanyám halála után Eszti nővérem és az ő férje, Kovácsy Sándor bátyánk vezetése alatt oly kellemes családi életem volt, melyről csak a legnagyobb hálával és szeretettel emlékezhetem meg. De mikor jogászéveim befejeztével, ügyvédjelöltködésem és önkéntesi évem alatt kikerültem az ő véd-szárnyaik alól, ezzel kiestem a családi élet melegéből. Hamarosan visszakerültem azonban ugyanoda. 1893. októberétől ismét pataki lakos lettem, mint helyettes, egy év mulva mint rendes jogtanár. Három éven át ismét az ő kedves családi körüknek tagja lettem.

Nővérem és sógorom az ősi pataki házunk hátulsó részében két udvari — addig diák — szobát engedtek át részemre — legénylakásul. Ebben a két szobában éltem hatodik gimnazista koromtól pataki jogászságom végéig boldog diákkoromat. Ide tértem hát vissza már mint önálló és maga keresetéből megélő tanár ember. Sógorom, a kitünő, takarékos, sőt vagyongyűjtő gazda, aki szerény gimnáziumi tanári fizetéséből szép vagyont kát rakott össze, nagyszerű minta lett előttem, hogy kell megélni, sőt szépen berendezkedni és takaréktőkécskét is félrerakni szerény fizetésemből. Ő segített beszerezni egyszerű szobabutorokat. Apámékról mindössze egy szép antik szekrény és egy igen szerény sima fenyőfa íróasztal jutott rám. Ezen az asztalkán irtam meg első nagy munkámat és első kisebb dolgozatniamat. De boldog voltam ebben a puritán egyszerű két kis szobában. Tudományos életem alapjait az itteni mohó olvasás, tanulmányozás és írás vetette meg.

Mindenem meg volt tehát, csak a legnagyobb kincs és segítség hiányzott még — az élettárs, a diákkorom óta lelkemben elképzelt szép és jó feleség, a saját családi otthon, ahol — ismét Széchenyi remek szavaihoz folyamodva: „egy jó feleség oldalán . . . a férfi elérheti legnagyobb értékét. Hazáját s az egész emberiséget szolgálva, él egészséges gyer-

mekeivel s egy bájos asszonnyal, aki csak férje becsületének az erényében él.“

Ezt a valódi családi boldogságot találtam fel én is, feleségem, a patoki Radácsy család legnagyobb leánykájának, Erzsikém kezének elnyerésével. A patoki Radácsy családot gyermekkorom óta ismertem és legnagyobb tisztelettel szemléltem. A család feje Radácsy György (1846—1928.), a nagy hírű theologiai akadémiai tanár, a daliás férfi szépség mintája s a legkitűnőbb tanár és gondos családapa hírében állott. Felesége, a női báj és fiatal anyai szépség oltárképének (Raffael Madonna della Sedia-jának hasonmása) beillő Bálint Erzsébet (1853—1927.). Hat leányuk mindenike (Erzsike, Margit, Ilonka, Etelka, Mariska, Jolánka) a fiatal leány-szépség és ifjúság tavaszát képviselték. Vetekedtek egymással szépségben, csinoságban, szellemességben és fiatalos vidorságban. (Első fiuk, Dezső, szintén gyönyörű szép gyermek, negyedik gimnazista korában hirtelen elhunyt. A másik fiú Gyuri, akkor még egész kicsi szép fiú volt, ma kitűnő főszolgabíró.)

A szülők nagy szeretettel fogadtak családjuk tagjává, a szép sógornők pedig testvérükké. Vagy inkább úgy mondhatom, hogy én tekintettem őket kis hugaimnak, hiszen Margitot kivéve, a többiek még egészen gyermekek voltak, akik közül egyszerre kettőt is felölelhettem karjaimba, hogy bámuljam szépségüket és kedvességüket. Mindeniket, mint Erzsike kisebb kiadásait szemléltem s valósággal szerelmes voltam beléjük is. De ma is — öt évtized múltán — époly igaz rajongással szeretem őket. A legkisebbik, Jolánka, aki egybekelésünk idején alig két éves volt, s akit miután a jó Isten nem áldott meg bennünket gyermekekkel, szerettünk volna mindig elkérni saját gyermekünknek, igen gyakran volt huzamosabb ideig nálunk, mintha valóban édes gyermekünk lett volna. Ő is úgy ragaszkodott hozzánk.

Nem írom le az Erzsike kezéért hét éven át kitartóan folytatott törekvésemet, a hétévi édes gyöttrődésemet Ő érte. Csak életem legboldogabb napját akarom feljegyezni, amikor nekemadta drága kis kezét. Másodéves jogászkoromban, 1889. június végén, a Benedek Ilona ref. elemi iskolásulnak nyilvános vizsgáján a ref. templomban bővölt meg a hatodik elemista Erzsikének szőke szépsége és édes linom hangja s itt fogant meg szívemben teljes elhatározássá, hogy csak Ő lesz a feleségem s érte fogok élni és dolgozni mindhalálomig.

Persze, az én kis Ideáлом mindössze 12 éves lehetett, így várnom kellett egy pár esztendőig, míg ábrándjaimról beszélhetek vele. 18-ik éve után, 1895. november 24-én végre kezembe adta drága kis kezét, tegyek vele, amit akarok. Hát ennél boldogabb napom csakugyan nem volt életemben. De jöttek aztán a többiek is. 1896. január elsején megtartottuk a hivatalos eljegyzést és ezévi augusztus 25-én az esküvőnket. Az azóta eltöltött, csaknem félszázad minden napján, buzgó hálát adtam és adok ma is a jó Istennek, hogy nekem adta ezt az angyali szépségű és jóságú, derült kedélyű, takarékos, gondos feleséget, aki életemnek betű szerint órangyala lett.

Esküvőnkéről, életem legholdogabb eseményéről, mint valódi álmoképről, nem tudnék részleteket feljegyezni. De kegyeletes kötelességemnek érzem, hogy megörökítsem egy melegszívű barátom, *Kasza József*, pécsi jogakadémiai tanár által ez alkalomra nyári üdülőhelyéről, Barlangligetről küldött üdvözlő költeményének pár sorát. Annál becsesebb emlék ez előttem, mert szegény barátom röviddel azután meghalt személyesen nem is találkozhattunk soha. Az egész szép költemény benne van „*Kasza József Költeményei*“ c. kötetben, melyet tanítványai adtak ki. (1898. 189 I.). A harmadik és negyedik verszak:

Eszembe jut a nap, mikor kebeledre
Tűzöd a virágot,
S ábrándos lelkednek biztató reményt
Mind betelve látod:
Mikor karjaidba omlk a leányka
S rózsás ajakára
Kicsillan az eddig ismeretlen üdvnek
Legelő sugárna . . .

És te gondolatban megjáród a multak
Verejtékes útját,
S illatos rózsáknak látod a küzdelmek
Töviskooszorúját;
S bús napok emlékl tűnve tűnedeznek,
Mint hajnali pára;
S te úgy érzed, hogy ily végtelen gyönyörnek
Nem is nagy az ára!

Hogy a jó Isten nem adott nekünk gyermekeket, nem zúgolódom. Sok nagy örömtől estünk el így mind a ketten, de bizonyosan sok fájdalomtól is. De bőséges vigasztalást nyertünk abban, hogy gyönyörködhattunk az ő testvéreinek, majd ezek gyermekeinek és unokáinak felnövekedésében s alkalmunk volt őket szívünk sugallata szerint segíteni, gyá-

molítani. Igyekeztünk — összebeszélés nélkül, de mindig legszentebb egyességben — támogatni az egész rokonságot s az a meleg szeretet, amivel ők is körülvettek minket, mint lassúcskán a nagy család legöregebbjeit, kárpótolt bennünket minden fáradságunkért.

Házasságunk élményei sorából csupán a pataki házunk és szőlőcskénk históriájáról, utazgatásainkról, nyaralásainkról és a kolozsvári, pozsonyi s budapesti lakásunkról jegyzek fel egyet-mást, ami érdekelheti a rokonság fiatalabbjait.

Patakon nagy urak, háztulajdonosok voltunk. Még vőlegény koromban vettem meg Sándor bátyám, a nagy gazda, okos tanácsára és utmutatása mellett a Rákóczi út (Patak legszebb utcája) kellős közepén levő Galgóczy házat (5000 forintért). Tágas, kényelmes, régi ház volt, szép nagy udvarral, annak hátulsó részén még egy kisebb házzal, utánna kerttel. Első tulajdonosa, az öreg Galgóczy, tíz évig be se vakollatta az első házat, hogy jól kiszáradjanak a falak. Szörnyű elhanyagolt állapotban volt a ház és udvar. Én alaposan rendbeszedtem mindkét házat és az udvart, úgy hogy mire feleségemet belehoztam, rá sem lehetett ismerni az elhagyatott kuriára. Az udvart kavicssal jól meghordattam, klegyenesítettem, pompás virágkertet rögtönöztem végig a hosszú udvaron. Belül is lehetőleg csinosá alakítottam a szobákat. Diófákat, barackfákat ültettem az udvaron. Égy, ma már öreg nagy diófa ma is hirdeti ott emlékünket.

Pár év múlva aztán feleségem nagy iz'éssel még szebbé varázsolta a házat és az udvart. Mihelyt letörteszítettük a házvételárából maradt adósságot, neki fogtunk az elsőház átépítésének. Az otromba nyílt konyhából nagyszerű ebédlőt, a primitív spájzból hálószobát csináltattunk s megtöltük az egész épületet külön hátulsó előszobával, nagy konyhával és kamarával. Beleöltünk még vagy ötezer koronát, de így öt szobás pompás úri házunk lett, melyben örömmel láttunk elég gyakran sok-sok kedves vendéget. Még akkor nem volt sejtelmünk sem világháborúról, élelmi korlátozásokról. Lehetett akárhány pecsenyét készíteni, tortákat s minden egyéb jókat. Feleségem édesanyjától, a híres nagygazduasszonytól és szíves vendéglátó igazi nagyasszonytól örökölte a jó gazdaasszonykodást és ő is csakhamar híres lett nagyszerű vacsoráiról, kitűnő pogácsáiról és tortáiról. Később Pozsonyban is emlegettük, hogy elsőrangú cukrásznő lett volna belőle.

Az udvaron gyönyörű virágos kertet rendeztünk, rózsalugast építettünk, illetőleg átalakítottunk, a szomszéd (Kálniczky néni) falát is befutlattuk borostyánnal. A régi nehézkes kapu helyett csinos új vaskaput csináltattunk. Az utcára néző három ablakunk tavasztól késő őszig remek virágokkal volt zsufolva. 35 féle pelargoniónk volt. Versenyeztünk a kedves idős szomszédasszony, Kálniczky nénival az ablakaink szépítésében. Szóval a mi saját házuunk büszkeségünk lett a valóban boldogan fogadtunk benne sokszor vendégeket. Erzsébet és Ferenc napokat, újév első napját (jegyváltásunk fordulóját), sátoros ünnepek másodnapját rendszeren nálunk ünnepelte a rokonság apraja-nagyja. Mikor pár év múlva zongora tulajdonosok is lettünk, én leitem a vendégek tapórje. Nagy örömmel játszottam a pompás régi magyar nótákat, csárdásokat talp alá. Bizony, nálunk is és apósoméknál is, ahol színtén gyakran összesereglettünk vacsora után vagy vacsorára, akárhányszor reggelig eltáncolgattak az egymás után felserdülő gyönyörű kis sógornőim, akik bálványai lettek a fiatalságuk, a még akkor vidám életet élő jogászainknak és theologusainknak.

Pár éven át a fiatal tanár kollegáink közül (Mitrovics Gyula, Rácz Lajos, Hodossy Béla, Ellend József, Csontos József feleségeikkel) egy kis vacsorázó társaságot is alakítottunk szombat estékre. Ártatlan társas játékokkal, kártyázás nélkül (a bridge még akkor nem is volt ismeretes), zongora melletti tánccal és dalolgatással késő éjjelig elszórakoztunk. Bizony, más élet volt még akkor. Fiatalok is voltunk és a megélés vidéken nem okozott nagy nehézséget.

Rendkívül kedves élményeink lettek feleségem nővéreinek egymásután következő esküvői. Ezeket a boldog családi eseményeket az apósoméék öreg házában ültük meg, de a mi, házuink is szívesen látott tanyája volt ilyenkor a szálló vendégeknek. Margit 1900-ban ment férjhez Zombory Andor gimnáziumi tanárhoz, — Ilonka 1907-ben Harsányi István theol. akad. tanárhoz, — Etelka, a mindenki által Ekának becézett legvidámabb Radácsy lány, 1910-ben Vitányi Miklós szerencsi ügyvédhez, — Mancsika 1918-ban (mikor vőlegénye, Ruttkay Elemér, később tiszafüredi ügyvéd, négy évi oroszfogságból szerencsésen megmenekült), — Jolánka, a legkisebb, 1921-ben Csajka Endre banktisztviselőhöz. Sőt még a hat leány lakodalma után tíz évre is megértünk egy kedves lakodalmat, a Margit leányáét, a Manjikának becézett Margitkáét is. Fialat

férje, Béky Zoltán ref. lelkész, egyenesen Amerikába vitte ki, Trenton-ba, ahol ma is vannak, immár két drága szép kis leányukkal. Nyolc év múlva 1938-ban, a fiatal amerikai pár áthozta a tengeren „Margit anyut” és két kis unokáját az ó-hazába. Boldogan gyönyörködtünk a szépséges „Matyikában” és a komolyképű, de rendkívül élénk, vidám Glóriában, remek táncalkban, játékokban. Látjuk-e őket még valaha, ezt is csak a jó Isten tudja!

Ezek a kedves családi ünnepek, valamint apósomék 25., majd 40. és ötven éves házassági fordulók s a mi 25., majd 40. éves egybekelésünk ünnepe nagy öröm és pompás ebédek mellett mentek végbe. Az utolsók ugyan már a világháború nehézségei miatt mérsékeltbb vidámsággal s ezeken már mi is, feleségemmel, mint vendégek jöttünk Patakra Pozsonyhól, illetőleg Budapestről. De nagyszerű lelki élmények voltak ezek is, mert a széleskörű Radácsy család együtt lehetett a fiatalok ünnepein s a két szent öreg, a Philemon és Baucis mintájára hosszú boldog életet megért apósom és anyósom is ürvendezhettek és szemlélhették a feltámadás reménységét.

Igen kedves emlékképeim vannak fiatal házas koromból Patakon átélt szép kirándulásainkról. Patuk környéke, különösen az Abauj határáig felnyúló ú. n. felsőhatár, elragadó szép természeti pontokban bővelkedik. Szabad napjainkban örömmel kerestük fel ezeket a bájos hegyi részleteket: a Radvány völgyet, a Csonka-kutat, majd mikor erdőbirtokosok is lettünk, az erdő tagosításkor épen nekünk jutott remek „Nyúl-kút” környékét, — a Szava hegycsoport elragadó hegy panorámája kellős közepén, a friss vizű patakkal és hegyi rétecskével. Ide minden évben kijöttünk, rendszerint nagy társasággal (hiszen maga a Radácsy és a rokon családok alig fértünk két paraszt szekérre). Néha több szekérral is jöttünk. Eleinte anyósom volt a háziasszony, nagyszerű gulyáslevest főzött a kivitt üstben, persze otthonról hoztak mindenféle más ennivalót is. Én a szalonnasütést élveztem legjobban s ebben nagy gyakorlatra tettem szert, később mint szőlősgazda is. Később aztán feleségem, mint birtokos vette át a főzőkanalat s ugyancsak felséges ebédet csapott igen sokszor. A gyepes réten akárhányszor táncra perdült a társaság. Ez a szép kis erdőcskénk még a nevünkön van, de bizony már ritkán jutunk ki oda az út nehézségei miatt.

Egyik legnagyobb vállalkozásunk és legkedvesebb emlék-képünk pataki tanárságom idejéből a *Gombos-hegyi szőlőcskénk* és annak derekán egy csinos kis borház, nagyzólással ugynevezett *Erzsótk-villa* megteremtése. 1904-ben adta át jó öreg apósom nekünk a filoxera által elpusztított szőlőjét örökhasználatra. Neki már nem volt se ideje, se kedve a rigolirozással, új ültetéssel járó hosszadalmas és fáradságos munkára. Így ránk bízta az egész kis birtokot, hogy keltsük új életre a régi szép — filoxeramentes — idők vídám szőlőjét. Az egy holdnyi szőlő s az alatta levő, szintén egy holdnyi rét a pataki sok szép hegyi tájkék egyik legbájosabb pontján fekszik. Észak és északnyugat felől egy gyönyörű hegykoszorú: a Darnó, Sinka, Királybegy, Megyer, Szava és a Mikóházi remek hegyek zárják be a láthatárt. Még tovább oldalt a sátoraljujhelyi felséges Sátorhegy is látható. Délre és keletre Patak város terül elénk a festői várral s a hátul elterülő nagy alfölddel, legtávolabbra pedig a csodaszép tokaji hegy kéklik felénk. A szőlő alatt két kedves patakocska csergedezik, rétünk két oldalát szegélyezve. A rét alján három óriási topolya-fa jelzi a birtokocska határát. Még egy régi szélmalom is díszítette sokáig a láthatárunkat a Mandulás-hegy átjárója derekán.

Nem csodálom, hogy ez a gyönyörű kis völgy és szőlő a Dobók és Rákóciak tetszését is megnyerte és a fejedelmi korszakban a várurak zöldséges és virágos kertje volt a Gombos. „Az úr (Dobó Ferenc) gombosi kertjében“ írta Balassa Bálint Eurialius és Lucretia c. verses regényét 1577-ben (Harsányi István, vótársam a főiskola levéltárában felfedezte a gomboshegyi kertészek számadási könyveit is.) Valamivel fejlebb volt a fejedelmek Illustava is, melyben a hegyekről lefolyó vizet gyűjtötték össze és szükség esetén a Bodrog partján álló vár sánczaiba bocsátották.

Ezt a gyönyörű helyen fekvő szőlőcskét építettük fel újra. Két évig tartott a rigolirozás, hosszadalmas sziklarobbantásokkal, kútásással, majd a szőlő árkok megalapozása. Rengeteg trachitkövet öltünk az utakba és az árkok sarkaira. 1905-ben felépítettük a csinos kis villát, melyben pompás lakószoba is volt, nagyszerű magyaros tulipános bútorokkal. A villa hatásos piros tornyocskája messze ellátzott a magasabb hegyeken is. Hát itt, ebben a mi kedves *Erzsótk-villánkban* igen gyakran láttuk vendégül összes ismerőseinket, jó barátainkat. A villa felszentelése az első szüreten

1905. október 21-én történt. Légy kis hordó bor is termett már ekkor szőlőtökéinken, melyekről pontos térképet rajzoltam (ismertem minden tőkét, ültetésüknél magam is mindig ott voltam). Nagy örömet szereztünk ezzel apósoméknak is, akik boldogan látták régi kedves szőlőjük feltámadását is. A szüretet ezután is minden évben nagy vigassággal ünnepeltük. Ebben is követtem jó apósom példáját, aki azért vette annak idején a szőlőcskét, hogy évente legalább egyszer vendégül láthassa minden jó emberét. Mi is szüretre minden barátunkat családosul szívesen látunk. Volt eset, hogy hatvanan voltunk a szüreten.

Sok-sok kellemes ártatlan multságot, családi és jóbaráti kirándulást, szalonnasütést rendeztünk ebben a szívéinkhöz forrott kis szőlőcskénkben és a szépen berendezett villánkban. Ezek javarészeről néhai jó apósom írt az ő zamatos aranytollával, másokról én magam vagy fiatalabb vendégeink írtak kedves emlékü bejegyzéseket a két kötetre nőtt borházi naplónkban.

Én különben másképen is hálás vagyok a Gombosi szőlőnknek, illetőleg apósomnak, hogy azt nekünk adta, mert az oda való gyakori kimenetel erősítette meg szervezetemet. Két nagy tankönyvem kidolgozása kissé megviselte testemet. Éreztem, hogy gyengébb lettem. A Gombos átvétele, az oda való mindennapi gyaloglás azonban szemmeláthatólag felfrissített és megedzett. A rigolirozás és az ültetés éveiben — a téli időszakot kivéve — tényleg mindennap kimentem oda. Magam is babrálgattam a tőkék és a fák, bokrok ültetése körül. Szép kis virágos udvart is készítettem a borház előtti platón, így ez a sok testi munka s a levegőzés nagyszerű hatással volt egészségem helyreállítására. Sokszor magam készítettem ott egyszerű ebédet, hogy az egész napot kint tölthessem. Mindezt éveken át csináltam s mindig igazi életkedvet, örömet, „vidor életerőt“ keltett bennem.

Patakról Kolozsvárra költözésünk folytán ezt a kellemes és hasznos üdülő foglalkozásomat abba kellett hagynom. A szőlő munkáltatását apósom vette át, akinek késő öregségére meg lett az az öröme, hogy éppen az ő gondozása idején, 1917-ben és 1918-ban volt legnagyobb termésünk. Ugy hogy ebben a két esztendőben a kis szőlő jelentékeny hasznót hozott a családnak, amellett, hogy borral, kitűnő zamatos hegyaljai szamorodnival látta el az egész családot. Így igazolódott a régi hegyaljai szentencia, hogy a szőlészkedés

úri mulatság, mert tíz év közül egy-két esztendőben hoz hasznót, egyébként rá kell fizetni. Tényleg pár év múlva megessett, hogy két éven egymásután egy csepp bort sem szűrtünk.

Az apósom agg kora, majd 1928-ban történt halála után a Gombost átadtuk — saját hasznára és kárára — legkisebb sógornőimnek, Jolánkának, ő kezelte több éven át. Páratlanul figyelmes, aranyiszlú, drága kis sógornőm elbetegedett és 1938-ban meghalt, mi Budapestről nem kezelhettük, így átadtuk a kedves szőlőcskénket örök tulajdonul egyik legkedvesebb keresztfiúnknak, Harsányi Pistának, néhai kedves vótársam nagy tehetségű fiának, immár szintén kiváló pataki gimnáziumi tanárnak. Nagy örömünk telik benne, hogy az ő hatal letterős kezében a szép Gombos új életre lendült.

Kolozsvárra költözésünk folytán házasságunk új szakába jutottunk. Kikerültünk a pataki családkörből s új életet kezdtünk. Mint fentebb leírtam, az egyetemi tanártársak köréből sokakkal jutottunk barátságba és sok kellemes órát töltöttünk barátainknál vagy ők nálunk. Különösen Kolozsváry Bálint, Helle Károly, Schilling Lajos családjával és háziurunk, Pákey Lajosékkal voltunk szorosabb barátságban. Gyönyörű lakásunk volt, pompás gyümölcsös és virágoskerttel. Sok kedves élményünk volt a bennünket meglátogató atyafiságunk tagjainak fogadásával és szórakoztatásával. Apósom, Pali bátyám, feleségével és sógornőim egymásután kerestek fel bennünket a *Majális utcai* lakásunkban és heteket töltöttek nálunk.

Legelső változás kolozsvári életünkben az volt, hogy bérelt lakást kellett kerfennünk. Nem voltunk többé háziurak, hanem a főbérlői szerepet is meg kellett tanulnunk, alkalmazkodni a háziur rendeleteihez. Ebben azonban igen szerencsések voltunk. Sikerült Kolozsvár legszebb helyén, a Házsongárdon, a *Majális* utcában (29. sz.) egy olyan gyönyörű villa emeletét kibérelnünk, mely felülmulta minden kívánságunkat. Erzsikém ugyan eleinte nehezen törődött bele a háziur némely szeszélyeibe, de rövid idő alatt olyan meleg viszonyba jutottunk *Pákey Lajos*, műépítész háziurunkkal és kedves családjával, hogy mikor három év múlva elköltöztünk, az öreg nehézkes háziur szinte esdve kért, ha lehet, csináljuk vissza az elköltözést, ez esetre márványlépcsőket faragtat nekünk, melyen hozzájuk, az alsó parkba leme-hessünk.

A Pákey-villa valóban egyik legszebb épülete volt a különben rendkívül szép villákkal ékes Majális utcának. Nem hiába építész-mérnök volt az öreg úr (ő készítette a Főtéri Mátyás szobor talapzatát is, a Fadrusz remekműve alá). Mi a pompás mutatós villa emeleti részét bírtuk, négy tágas szobával, két csinos erkéllyel, a háziurék a földszinttel és az ú. n. toronyszobát, mely a háziúr mérnöki dolgozószobája volt. A villa hatalmas, több holdnyi kertben állt, az alsó kert vagy inkább a park a háziuré, a felső, melybe gyönyörű Székely-kapun jártunk be, a miénk lett. Sok remek almafával és virágos udvarral. Feleségem nagy örömmel fogott a tágas kert díszítéséhez, nagyszerű virággruppokat (gyönyörű clematis-lugast) tervezett. Ebbe a szép lakásba és kertbe aztán örömmel hívhattuk meg ismerőseinket, új barátainkat s nagy élvezettel voltak itt a páfaki és pécsi rokonság tagjai is. Szép kirándulásokat is tettünk velők Nagyenyedre, Tordára, Kolozsi fürdőbe, utoljára négy heti nyaralásra is voltunk Vizaknára, ahonnan Brassót, Sinaját, Tusnádot is megtekintettük.

Pozsonyban, ahova 1915. szeptemberben költöztünk át, szintén gyönyörű lakást tudtunk bérelni. Szinyei Endre ottani kultúrmérnök barátunk és rokonunk (feleségem unokatestvére) kineveztetésem után azonnal kibérelt számunkra egy egész külön gyönyörű villát remek kerttel. Ugy hogy már egyenesen abba költözködtünk. Ez is a város legszebb részén volt, a Hegyi liget derekán, az *Erkel utcában* (10. sz.) A háztulajdonos, Stelczer Gyula katonaeorvos, igazi szanatóriumnak építette a déli fekvésű, tágas, világos, fenyőlákkal körülvett villát, melynek egy holdnyi kertjében 150 pompás gyümölcsfa is volt. Déli fekvése úgy volt, hogy a nap reggeltől estig beragyogta a finom ízléssel épített csinos villát s az előtte levő tágas sétutérnek beillő teret. A korán elhunyt háziúr özvegyével, Stelczerné Erzsébettel, egy finom modorú kellemes úrnővel meleg barátságot kötöttünk.

Feleségem itt is neki látott a hatalmas kert csinosításához és hasznosításához. De hamarosan inkább az utóbbi célt láttuk szükségesnek. Ránk jöttek a háború elvesztésével járó megélési nehézségek, a korlátozások, fizetésünk is csökkent, úgy hogy rászorultunk mindenből pénzt csinálni. Így a kert parlag részét feltöltöttük és zöldségest rendeztünk be. Mindenféle zöldséget termeltünk, nemcsak saját használatunkra, de eladásra is. Hozzá szoktunk a gazdálkodás-

ból való megéléshez. A sok gyümölcsfa is pompás jövedelmező forrásunk lett. Sárga barackot, almát, szilvát állandóan árultunk. Sőt a virágkertészetünknek is nagy hasznát láttuk. Feleségem neki fogott a chrysanthémum tenyésztésnek s ezt oly magas fokra vittük, hogy utolsó éven ezer fő chrysanthémum volt a kertünkben, ebből 300 csereppel el tudtunk helyezni a remek kis téli kertünkben. Megesett egyik évben, hogy az október végi váratlan fagyok folytán a városi kertészek virágai mind lefagytak s a mi 300 cserepünket vette meg egyikük jópénzért.

A tágas kert még másképen is jövedelmi forrásunk lett. Tyúkház is volt a kert végén, ebben feleségem elkezdett tyúkokat tartani. Ez is jól sikerült. Állandóan elláttak hennünket, különösen a jól tojó csupasznyakú tyúkjaink friss tojással. Kacsát költettünk és feleségem nagy buzgalommal nevelte a kis kacsákat, melyekből aztán finom pecsenyénk lett. Még igen szép kappanjai is voltak. Szóval baromfi üzemenk is volt. Elég fáradtsággal járt ez a gazdálkodás, a fák rendbetartása, a gyümölcs leszedés elsősorban az én munkám lett, de örömmel végeztem én is, feleségem is a napi teendőinket, elszórta figyelmünket a mind sötétebbé vált háborús, majd az összeomlás komor eseményeiről. Feleségem még apró gyermekruhákat is készített eladásra. Ramharter, régi jóhírű pozsonyi kereskedő volt a figyelmes vevő rá.

Pozsonyi barátaink szintén gyakran kerestek fel bennünket szép villánkban. Polner Ödön, Bakay Lajos, Kiss Albert kartársaink, Jankovics Marcell ügyvéd barátunk kedves szép gyermekei gyakran élénkítették fel lelkünket vidám játszadozásukkal a tágas parkunkban. Két rokon fiatal asszonyka: Trócsányi Lászlóné, Neuwirth Béláné hónapokon át volt üdülésre hozzánk. Pozsonyi életünk így szintén igen kellemes volt. A súlyos idők talán még jobban összehoztak bennünket, tanárokat és igazságügyi embereket. Sok jó magyar családdal kötöttünk ma is fennálló meleg barátságot.

Budapesti életünk, az ideköltözésünk idejében legmélyebb pontra süllyedt válságos napokban, bizony nehezen és szomorúan indult. Ezekről a borús élményeinkről ezért nem is beszélek. A jó Isten azonban itt is megsegített bennünket. A szörnyű lakásmizéria folytán nagy hálával vettük, hogy Császár Elemér kartársunk, régi jó barátunk, kieszaközölte, hogy a Pauler utcai szép házukban lakó özy.

Katona Lajosné Thuránszky Irén úrnő, egy magas műveltségű, finom lelkű úri asszony átengedte nekünk átmenetileg egyik szobáját. Nagy jótétemény volt ez akkor. Bátorainkat egyelőre — egy jó félévig — az állami zálogházba helyeztük el, ami sok derűs félreértésre adott alkalmat. De aztán egy félév múlva, Bernolák Nándor régi barátom, akkori népjóléti miniszter, szíves figyelméből mégis kaptunk egy négyszobás lakást a Győri úton, özv. Zboray Ábrissné úrnő házában. Nagy feladat volt a szörnyen elhagyatott lakást rendbeszednem. De ez is sikerült és ha nem is valami kényelmesen, de az akkori viszonyokhoz mérten tisztességesen elhelyezkedtünk benne.

Ebben a sok fogvatkozásban szenvedő lakásban töltöttünk 12 esztendőt. Tovább, mint szeretttük volna, de közben 1929-ben Pali bátyámék költöztek fel Budapestre s nekik is épen ebben a házban tudtam lefoglalni szerény két szobás kis lakást, így őket nem akarva magukra hagyni, halogattuk az elköltözésünket. Végre 1935-ben találtunk egy valóban kellemes helyen, a Városmajorral szemben levő Nyul utcában, Buda legjobb levegőjű részén, megfelelő csinos, tágas lakást. Itt élünk ma is. A pataki és többi vidéki rokonságnak ma is kedves gyűlöhelye a mi szép lakásunk. Boldog örömmel élvezzük itt a folyton szaporodó unokák, dédunokák indulását és felnövekvését. Feleségem mindeniknek valóságos vagy ú. n. keresztanyja, így magunkénak tekintjük őket.

Házasságunk derűs élményei köréből még két feljegyezni valóm van. Egyik a szabadságidőnk alatti nyaralásaink, — másik a külföldi utazásaink története.

Feleségem sem, én sem voltam zsupori vagy fősvény, de viszont ő is, én is elég takarékosan éltünk. Így pataki tanárkodásomtól fogva mindig tudtam annyit félretenni fizetésemből és tankönyveim tiszteletdíjából, hogy nyáron elmehtünk pár hétre üdülésre, egyszer-másszor pedig külföldre, világot látni. Ennek is köszönhetjük, hogy a jó Isten megtartott mindkettőnket jó egészségben mai napig.

Mindjárt az első nagyszünetemben mint pataki tanár elvittem feleségemet a *Magas Tátra*-ba. Ügyvédjelölt koromból szép emlékem volt Tátra-széplakról, akkor még Westerheimről, így egyenesen oda mentünk 1897-augusztusban. Feleségemnek is megtetszett a felséges hegyóriás és a remek levegő, úgy hogy azután is egész 1918-ig odajártunk. Első

alkalommal Zsindely néni, feleségem nagynénje és bájos fiatal leánya: Etus jöttek velünk. Velük együtt jártuk be a közelebbi gyönyörű fürdőket, a három Tátrafüredet, Lomnicot, Barlangligetet, Csorbát. Azután évente sorra vettük sógornőimet és egymás után Ilonka, Eka, Mancsika, és Jolán voltak velünk, némelyik többször is. Jólesett lelkünknek, hogy ők is élvezhetik velünk a felséges üdülőket. Pali bátyám és felesége is gyakran akkor jöttek fel, hogy legalább szabadságunkon együtt lehessünk. Tátra-széplak szemünk láttára nőtt, fejlődött igazi világfürdővé.

Sok kedves ismeretséget kötöttünk itt is. Lévay Józseffel, Semsey Andorral, Thuly Kálmánnal, Szivák Imrével, Vécsey Tamással, Dókus Gyulával, Szilassy Aladárral többször találkoztunk és elbeszélgettünk az újfüredi templomban tartott ref. istenítisztelet után. Czinke István mondott itt többször olyan remek predicatorot, hogy a pesti előkelő férfiak is el voltak ragadtatva tőle. Másszor Szalóczy Pál, Ujj József és más jó ismerős pataki volt teológusok voltak a nyári predikátorok, mindenik dicséretére vált Pataknak.

Utoljára 1918. szeptemberben voltunk a Tátrában. De ezúttal nem Széplakra mentünk, hanem Tátralomnicon töltöttük az egész szeptembert. Remek őszi idő volt az egész hónapban. Alaposan kipihentem magamat, az előző tanévi rektorságom után nagy szükségem volt rá. Meg is erősödtem egy hónapi levegőzés és sok járkálás után. Bizony nem gondoltuk, hogy ez volt az utolsó tátrai nyarulásunk. Mire október 1-re hazatértünk Pozsonyba, jött az összeomlás.... Ez igazán nem tartozik a derűs élményeim közé.

Pár évig a viszonyok nem engedték meg a nyaralást nekünk sem. Így csak hat év múlva, 1924-ben gondolhattunk újból erre. A Tátra el lévén szukálva tőlünk, másfelé kellett néznünk. Megint csak a régi szép emlékeink hatása alatt választottuk a Tátra helyett a Balatont s ott is *Balatonfüred*-del, ahol 1896-ban mézes heteinket töltöttük. Nem is bántuk meg választásunkat. Ugy megezerettük a Balatonnak ezt a legszebb és központi fürdőjét, hogy ezután gondolkozás nélkül mindig itt töltöttük a júllusi szabadságunkat. Itt is sok kedves családdal megismerkedtünk és összebarátkoztunk. A régiek közül sajnos, igen sokan elhaltak már, így: Osváth Albert bátyánk és felesége, a finomlelkű úri asszony, Novák Bertl bátyánk, Wittich József, volt brassói törvényszéki elnök, Hrehus Viktor, Hokkes József kuriai bíró barátaink, Szász

Béla, Benedek Sándor bácsi és felesége, Lujza néni, Zelovich Kornél, műegyetemi tanár, Cholnoky Ferenc orvos bátyánk és felesége, akiknek arácsi szülőjébeli tusculánumbába többször voltunk hivatalosak, Nyegre László, az elegáns ny. főispán és felesége, Magyary Géza egyetemi tanár, Boné festőművész, Kakas János a jókedvű árvaszéki elnök, bilkei Pap István és felesége, Parragh Józsi, Imre Józsi bácsi, Székács Aladár közigazg. tanácselnök, Stoll Ferencné, Komáromy Károly, az örökvíg jóbarát, Wlassics Tibor, Balatonfüred valódi törzsfőnöke. Szinte megdöbbenő, hány kedves jó ember szakadt ki közülünk, aránylag ilyen kis idő alatt. De élnek még, hála Istennek, sokan kedves jó barátaink, akikkel és családtagjaikkal együtt élvezhetjük a folyton szépülő Füredet. Így: Csajághy Károly, veszprémi törvényszéki elnök és aranyos felesége, Szentgyörgyi Zoltán zempléni árvaszéki elnök és kedves családja, Briglevics Károly, zalaegerszegi volt főispán és drága jó felesége és még annyi kellemes újabb ismerősök. Mindezekkel a jó embereinkkel mennyi kedves órát töltöttünk el a Balaton partján, merengve a tihanyi kettőstornyu klastrom, a fehér vitorlások, az öreg uszoda 16 tornyoeskáju birkája és az egymás után befutó gőzhajók nyújtotta gyönyörű látványosságán. Majd minden évben kirándultunk sok jó barátunkkal és hölgyekkel Badacsonyra, a költől emlékü Kisfaludy borházhoz, én gyakran felmentem a tetőre is a fiatalokkal, élveztük a tündéri szép tájat.

Vargha Ferenc barátom kedvéért elmentünk aztán *Parád-füredőre* is. Ezt is nagyon megszerettük, úgy hogy minden második évben módját ejtettük, hogy ott is tölthessünk Balatonfüred után pár hetet a szép fenyvesek közt.

Külföldi utaink szintén kellemes és derüs emlékképeket írtak lelkünkbe.

Első külföldi utunk 1900 nyarára esett. Mint említettem, én a nyugati államok börtöneit és javítóintézeteit óhajtottam tanulmányozni. Erre a tanulságosnak ígérkező utra elvittem fiatal feleségemet, akinek szintén nagy élménye lett ez a két hónapi külföldi utunk. Bejártuk *Ausztria, Német-, Francia- és Angolország s Belgium* főbb városait s rengeteg szépet és tanulságosat láttunk, tapasztaltunk az én szakdolgoim kívül is. A nagyszerű képtárakat, múzeumokat, gyűjteményeket mindenütt alaposan megszemléltük. Sokszor míg én börtönökbe, javítóintézetekbe vagy bírósági tárgyalásokra mentem, Erzsike maga élvezte a nagyszerű általános érdekű

intézményeket, a bécsi Kunsthistorisches Muzeumot, a Müncheni Pinakotékákat, a párisi Luxemburg Palais-t vagy a Britti Muzeumot. Ő is vezetett naplót élményeiről s guzdrag tapasztalatokkal jött haza. Párisban épen világkiállítás volt, ezt is elég részletesen megnéztük. Okúltunk a sok gyönyörű alkotáson, amit a nemzetek bemutatnak. Voltunk az Eiffel toronyban is (letejéig azonban nem merészkedtünk). Étkezés dolgában legjobbnak találtuk az angol bőséges táplálkozást. Kifűnő tengeri halakat és paprikaschnitzel-t ettünk a Soho square-i szállodánkhoz közel eső német vendéglőben. Nekem főként az angolok dús reggelije tetszett meg. Okos kiindulási pont, reggel jól befűteni a gyomrot, hogy jól menjen az ember munkája. Ezt annyira magamévá tettem, hogy ettől fogva otthon is bevezettem saját részemre az angol bőséges reggelit. Megerősítette ezt a szokásomat az amerikai utamon tapasztalt hasonló szokás a nagy tengerjáró hajókon és Amerikában is.

Szép élményünk volt Franciaországban a versailles-i park és az üveg-terem, Angliában a Kew Garden megtekintése. Visszajövet Németországban a Salzkammergut-on átsuhanás, Berchtesgadenben a sóbányába leszállás, Bajorországban a Herren Chiemsee-re hajózás, az ottani pazar, a versailles-i palota másának megtekintése. Párisban az Odeon színházban, Londonban a Covent Garden-ben láttunk egy-egy szép előadást.

Le sem győzném írni a sok szépet és tanulságosat, amit láttunk és tapasztaltunk. De mindketten mégis azzal a megnyugtató és felemelő érzéssel jöttünk haza, hogy... legjobban itthon. Nemcsak a szülői föld és a rokonság, no meg a jó lelmi dolgok miatt, de azért is, mert mi sem vagyunk egy nemzetnél sem alábbvalók — mint Zrínyi Miklós jelszava hirdeti. Nekünk is annyi szép, nagyszerű alkotásunk van s annyira elől vagyunk a tudományok és művészetek terén, hogy bátran állíthatjuk azokat a nyugati nemzetek termékei mellé.

Második nagy utunk 1909-ben *Genf* és az egész *Svájc* megtekintése volt. Közben még a felsőolaszországi mesés szépségű tavak utbaejtése. Ebben az évben volt Genf-ben a reformáció emlékkövének letételi ünnepe és a Kálvin Akadémiájának 350. éves, a genfi új egyetem alapításának 50-ik évfordulója. Ezekre az ünnepekre nagy küldöttség jött ki Genfbe a ref. egyházaink részéről és az egyeteméről.

En is a putaki főiskola képviselője gyanánt szerepeltem Rácz Lajos barátommal együtt.

Örömmel hajlottunk Rácz Lajos tanácsára, aki többször járt külföldön, hogy odautazásunkat Olaszországon keresztül tegyük, hogy ezt a felséges részét a világnak megismerjük. Így tényleg átutaztunk Velencén, Milánón, Veronán. Ezek nevezetességeit jól megszemléltük. Aztán megálltunk mind a négy gyönyörű tónál: az égszínkék Garda, a vadregényes Como, a derült Ladoga és a mindeniknél felségesebb Lago Maggiore-nál. Az utóbbin Locarnonál áthajóztunk Stresába, ott megháltunk s másnap reggel kis hajóval átmentünk a Lago Maggiore-ban levő három világcsoda, a mesterséges Borromeo-szigetek egyikére, az *Isola Bella*-ra. Hát ez a világcsoda csakugyan megérdemli a „szép sziget“ nevet. A világ minden exotikus növénye, cserjéje itt van összehordva. Remek múzeum, de a fő az elbűvölő szép látvány: háttérben a Dent du Midi 4000 méteres hólepte hegyóriás, előttünk a sötétkék Lago Maggiore víztengere, körben a bájos hegykoszorú, Stresa és a többi kedves olasz városkák, üdülőhelyek. Feledhetetlen élmény volt ez is számunkra.

Stresából az épen akkor megnyílt új *Simplon alaguton* jutottunk át *Svájceba*. A derűs déli oldalról a havas, mord északi oldalra. De aztán hamarosan változott a svájci kép is. Egyenesen Genfben álltunk meg. Genfben több mint egy hetet töltöttünk, alaposan megismertük minden intézményét. Részt vettünk a lélekemelő reformáció ünnepségeken, az alapkövetételén, melyen ott van uzóta a mi nagy Bocskay István fejedelmünk ércszobra is. Részt vettünk az egyetem nagyszerű ünnepségein. Gőzhajón átmentünk aztán Territet-be, ahol áldott emlékü Erzsébet királynénk szép szobra előtt fejeztük ki hódolatunkat. Odább részletesen megszemléltük a híres *chilloni kastélyt*. Lent a földalatti üregekben bejártuk a Wilde Chilloni Fogoly-ának szörnyű szenvedései helyét. A világ egyik legszépségesebb látványa kívülről a chilloni kastély, a Lac Léman-ban bucsgró sziklán, de bent sok hátborzongató emlék zúdúl az ember lelkére. A genfi diákok a kirándulók tiszteletére pompás ünnepséget rendeztek itt a kastély termeiben. Nagy élmény volt az egyetemi ünnepségek főmozzanata, az egyetem üdvözlése, a remek díszruhás kiküldöttök felvonulása történeti jelmezekben és a hatalmas aulában elhangzott, a világ összes egyetemének kiküldöttjei által mondott beszédek és az üdvözlő iratok átnyúj-

tása. Én is szólhattam pár szót a pataki főiskola üdvözlő iratának átnyújtásával kapcsolatban.

Igen kedves ismeretségekre is tettünk szert ebből az alkalomból is. Így megismertük a nagy műveltségű *Claparède házaspárt*, akik pompás ebédet adtak a református küldöttek tiszteletére. Ez a melegszívű házaspár igazi magyarbarát volt. Budapesten többször jártak, itt is hallak meg. A Farkasréti temetőben sokszor meghatottan megyek el sir- emléküek előtt. A Ráday utcai ref. theologia is emléktáblát állított tiszteletükre az első emeleti folyosón. Másik kedves ismeretségünk egy Svájcba szakadt magyar fiatal egyetemi tanár, Máday Andor és felesége lett. Máday szíve szerint is jó magyar ember és sok értékes sociológiai munkájával is öregbítette a magyarság iránti rokonszenvet és megbecsülést. Pár évvel később, Oroszországból visszautaztukban, meglátogattak bennünket pataki lakásunkon.

A magyarországi küldöttség tagjai közül sokkal összebarátkoztunk és máig benső viszonyban vagyunk. Itt ismerjük meg a még akkor daliás fiatal Bilkei Pap István, budapesti ref. theológiai tanárt, Szádeczky Gyula kolozsvári egyetemi tanárt, akivel együtt ott levő bájos kis leánya, a franciául remekül csicsergő Jolánka, később Buza Laci fiatal barátunk felesége lett, — Kökény Dezső, nagykőrösi ügyvédet és elegáns feleségét.

Az egyetemi ünnepek befejeztével ml, feleségemmel, még két hétre Svájcban maradtunk s az ott divatos General Abonnement-nal beutaztuk Svájc nagyrészét. Voltunk Bern-ben, Zürichben, Interlakenben, Luganóban. Megszemléltük a regényes Vierwaldstädti, a bájos thuni és más gyönyörű tavakat. Voltunk a Righin. Ott meghálva, hajnalban élveztük a csodaszép hajnalhasadást az alpesek rózsapirben tündöklő csúcsain. A csodás Jungfrau derekáig, a Kleine Scheideggig felmentünk. Valóban élvezetes két hét volt ez nekünk, akik nagy barátai vagyunk a hegyeknek. Itt pedig a magas Tátrát is csaknem kétezer méterrel felülhaladó csúcsokat élvezhettünk.

A következő évben, 1910-ben, én magam jártam meg *Eszak-Amerikát*, amint már fentebb leírtam. Erzsikémnek nem akartam magammal vinni, de ő se nagyon kívánczolt a tengeri útra. Pénzünk se lett volna rá, azért csak én mentem ki. Így teljesen a kitérőt tanulmányaimnak szentelhettem ezt az utamat. Erzsikémnek azonban hűségesen csaknem mindennap bő levelet írtam az amerikai általános élmé-

nyeimről. Ezeket a leveleimet, ha kiadót kaptam volna rá, érdemes lett volna kiadnom. Nagy részletességgel írom le az amerikai életet, társadalmi és gazdasági viszonyokat, amennyiben ezekről képet alkothattam a kéthónapi utam alatt.

Amerikai utam adott azonban alkalmat, helyesebben okot a következő 1911-ben egy kényszerű külföldi utazásra, amelyet már kettesben tettünk meg. Amerikából visszajövet a hajón, a Kaiser Wilhelm der Grosse-n, a nyakamon egy csúl darázsészek képződött, melyet kénytelen voltam még a hajón egy német orvossal kivágtatni. A derék orvos jól átkötötte a sebet és azt a tanácsot adta, hogy Brémából, ahol kikötöttünk, rögtön a legelső vonattal utazzam haza és ott kezeltessem a sebet. Brémában megebédeltem s az esti vonattal elindultam Berlin felé. Itt valósággal csak átugrottam az oderbergi gyorsvonatra és hazajutottam.

Újév elején lementem Pécsre, Pali bátyámhoz, hogy elmeséljem neki amerikai élményeimet. Szokásom szerint meglátogatlam Lengyel Bandi kedves orvos barátunkat (Erzsike nagybátyját), aki megállapította, hogy cukorbeteg vagyok. Így rendelte aztán a specialista Arányi Vilmos doktorom, akihez Bandi utasított, hogy *Karlsbadba* kell mennem diabeteses kurára. 1911. augusztusban Erzsikémmel együtt el is mentünk Karlsbadba, a gyomorbetegesek Mekkájába, melyről Arany János is oly remek keserű humorral írta ismeretes kis versét. Enyhe diétára volt csak szükség. Úgy, hogy e mellett élvezhettük a remek gyógyfürdő minden szépségét és kellemét. Sokat voltunk ozonnázni a Posthof és a többi gyönyörű helyekre. A Pupp-Etablissement volt akkor a 18 ezer vendég legelőkelőbb kávéháza. Sok ismerősre akadunk. Palonay Dezső, nagykorösi lelkésszel itt barátkoztunk össze. Jót neveltünk Oberschall Palin, a nagy Don Juánon, aki kifogásolta, hogy elhoztam a feleségemet ide.

Kinéztünk Karlsbadból Giesshübl-be is, a pompás savanyúvíz forrásához. Visszajövet pedig kiszálltunk Marienbad-on s ezt is megtapasztaltuk. A gyönyörű Rubezahl-ra is felmentünk, élveztük a nagyszerű kilátást a szép teniszkru. Én aztán a kúra befejeztével utókurára elmentem még Thurzófürdőre. De csak egyedül, nem telt a páros kirándulásra. Teljesen rendbe jöttem ott. Pompás kis nyugalmas hely, bájos tó partján, csupa óriás fenyvesek közt.

1912-ben még egy szép külföldi utat tettünk Erzsikémmel együtt *Heringsdorf*-ba, az északi tengerpartra. Elvittük

magunkkal Mancsika sógornőmet is és hármásban élveztük ki a nagyszerű tengeri fürdő kellemeit. Menetközben kiszálltunk Berlinben, jól szénéztünk ott is. Heringsdorfot igen megszerettük. Kitűnő dús kosztot kaptunk egy penzióban. Naponta fürödtünk a tengerben, hölgyeim roppant élvezték a hullámverést. Kimentünk Swinemündébe, Ahlbeckre is. Egy szép, de tengeri betegséggel járt kis körutat is csináltunk a tengeren. Az ott horgonyzó hatalmas német hadi hajókat is körülhajóztuk. Ott volt akkor Vilmos császár is szemlére. Bejött Heringsdorf-ba is. Érdekes látvány volt nekünk a késői naplemente. Még este 9 órakor is ott függött a napkorong a tenger színe felett. Remek volt a több kilométeres strand, melyben élvezet volt meleg napokon hemperegni.

Hazafelé jövet egy estére kiszálltunk ismét Berlinben s éppen alkalmunk lett bejutni az Eispalast nevű nagyszerű nyári korecsolyapalotába. Mesébe illő gyönyörű korecsolyaművészi produciókat láttunk. Remek szép hófóhér ruhás művésznők adtak elő egy lakodalmat szánkákön és korecsolyatündérekkel.

Ez volt azonban a háború előtti boldog időkben utolsó külföldi utunk. Az első világháború megakasztotta a külföldi utazásokat s még ha mehettünk volna is, helyzetünk Pozsonyban nem engedett meg ilyesmit. Ugy hogy csaknem húsz év múlva vállalkoztunk még egy ilyen kellemes, rég óhajtott útra: *Olaszországba*. 1931-ben sikerült eljutnunk ebbe a mindkettőnk előtt varázslatos álmországba. Szerencsések voltunk annyiban is, hogy ugyanakkor utaztak Rómába *Császár Elemér*, kedves régi barátunk és felesége, a jószívű és rendkívül figyelmes egykori háziasszonyunk: Hajnik Marika és Gerevich Tibor, a kitűnő műtörténész, akivel meleg barátságot kötöttünk. Velencében útközben kiszálltunk s megtapasztaltuk a risottos ebédet. Innen egyenesen Rómába mentünk a Rapidó-val (29 óráig tartott az egyenes út Budapestről Rómáig, két órai kiszállással Velencében).

Róma szépségei felülmulták régi képzeletünket. Én ugyan alaposan áttanulmányoztam egész Olaszországra, különösen pedig a Rómára vonatkozó műtörténeti könyveket. Erzsikémet is megismertettem ezekkel, így felkészülve mentünk Róma történeti emlékeihez és képtáraihoz. De a látottak felülmulták várakozásunkat. Mindjárt első reggel, mikor a Janicolora felmentünk a Garibaldi szobrához, lenyűgöző volt a felséges látvány az egész Rómára. Délután pedig a Pincioról

való remek kiállítás a Vatikánra, a szent Péter kupolára. S aztán mind a 8 nap, amit ott töltöttünk, újabb és újabb nagy élmény volt művészi szépségek iránt éhes lelkünknek. Amit csak lehetett, mindent megnéztünk elég alaposan. A szent Péter templomba háromszor is bementünk. A Szent Pál: „Fuori le mura“ azonban talán még jobban imponált nekünk, kálvinistás egyszerűségével és gyönyörű oszlopsoraival. A Pantheon, a Laterán, a Colosseum, Michel Angelo Mosese a San Pietro in vincoli-ban, a vatikáni képtár, az új művészeti képtár a Borghese-palotában és kerthben mind feledhetetlen gyönyörű élmények lelkünkben ma is. Jókai elragadó leírása a római húsvéti ünnepegekről valóságga vált előttünk.

Kirándultunk Tivoliba, a vizesécekhez, az Este-palotába az ezer vizeséssel; Ostiába, Amalfi-ba a Salernoi öböl partján. Remek kocsizóton mentünk ide, mindig a tenger parton. Róma után hat napra átmentünk Nápolyba. Ez is megérdemli az olasz közmondást: Vedere Napoli e poi morir = Láttuk Nápolyt, most már meghalhatunk. Csodaszép itt is minden: a Vesuv, a Sant Elmo vár, a narancsligetek, a Posilippo. Innen rándultunk ki egyik nap Capriba. A Grotta Azurába csak magam mentem be a merészséget kívánó lélekvesztőn. Bizony megérte a kis tengeri zuhanyt. Fent a Capri sziklavilágában nem sokáig lehetünk, mert a Grotta megtekintése sok időbe került, de azért fogalmat alkottunk a Tiberio sziklájáról és a San Michele meseházáról. A kilátás pedig egyszerűen mennyei. A messze tengerbe vész el a látóhatár. Előttünk a csodás Sorrento és a calabriai félsziget.

Nápolyból kimentünk persze Pompéjbe is, alaposan megnézzük a nagyszerű romokat, emlékeket.

Visszatérőben Frenzében töltöttünk pár napot. A Pitti galeriában és az Uffiziban voltunk természetesen legtöbbször, élvezve Rafael és a többi halhatatlanok eredeti alkotásait. Kimentünk Fiesolába is a gyönyörűségei hegytetőre. Nagyon hasonlít a mi budai Normafa-kilátónkhoz. Voltunk persze a Philippino Lippi cellájában is. Visszajövet a Michel Angelo remek Dávid szobra bilineselt le bennünket pár órára.

Még Bolognat is megnéztük, a kilencszáz éves egyetemet és a modern városrészt. Valamint Velencében is töltöttünk másfél napot. Ezuttal sokkal szebbnek és tisztábbnak találtuk mint 1909-ben.

Még két kisebb utat, illetőleg külföldi nyaralást is engedett megérnünk a jó Isten. 1933-ban *Abbaziában* töltöttük a

húsvétot. Igen sok magyar ismerőssel együtt élveztük a bájos tengeri fürdőt. Megismertük a szomszédos Lovránát is. 1939-ben pedig a Grüne Steiermark egyik legszebb pontján, *Rudegundban* töltöttünk pár hetet. Itt is igen kellemesen éreztük magunkat a csodaszép fiatal és sötét fenyvesekben. Rengeteg magyar ismerősünk volt. Sárkány Jenő, altábornagy és aranyos felesége protegáltak be az egyszerű, de igen barátságos Löffler-villába, amelyből ők épen hazaindultak. Több bájos asszonykával és gyerekekkel is megismerkedtünk. Különösen maradandó barátságot kötöttünk Kiss Pistáné, soproni postafőfelügyelő, bámulatosan figyelmes, szellemes feleségével, akit olykor friss mezei virágescrocskával örvendeztettem meg reggeli sétáim után. Többször voltam fent a Stöckel-en. Kellemes emlékekkel térünk haza. Hazajövet Gráczt is megismertük. Ha már nem lesz többé alkalmunk külföldi útra vagy nyaralásra, elmondhatjuk, hogy igen kedves záró akkorddal végeztük nagyobb kirándulásainkat.

Utóhang.

Végig lapozva befejezett kéziratomat, látom mennyire igaz volt az ajánlásomban sejtetett aggodalmam, hogy emlékiratom, illetőleg életrajzom igen egyoldalú lesz. Műtán csak a derűs emlékképeimet és élményeimet írtam le, úgy néz ki a kis kötet, mintha egész életem csupa rózsaszínű képekől és dicsekvésekből állt volna.

Pedig van igazság az Arany János remek sorában is: Fájdalom a boldogságnak egyik alkatrésze. Ha túl vagyunk a fájdalomakon, a sötét élményeinken, szinte boldogan gondolunk arra, hogy ezekből is kimentett a jó Isten. De mégis nem bánom, hogy ezeket a sötét napjaimat, szomorú vagy keserű élményeimet nem örökítem meg ezeken a lapokon. Épen az volt a célom, hogy drága jó Erzsikémet és rokonságunkat vigasztaljam és lelemeljem a sok-sok kedves emlékeinkkel és élményeinkkel.

Hiszen jó az Isten és a szomorúságokat, a csapásokat is javunkra fordítja. Egy régi temetési ének mondja, hogy: „Nincs veszteség, mihez az Úr jó véget nem adott.” Lám, a trianoni szörnyű csapás után is, melyet mi Pozsonyban, majd Budapesten éltünk át s melyről nem akartam megemlékezni,

két országos és nemzeti örömnapot nyújtott nekünk is a Mindenható. 1938-ban visszakaptuk a Felvidék egy részét, benne Kassát, Ungvárt, Rozsnyót, Beregszászot, Munkácsot, melyekért annyit imádkoztunk. 1940. októberben pedig Erdély jó részét, vele Kolozsvárt, Marosvásárhelyet, az egész Székelyföldet, Máramaros szigetét, Szatmárt, Besztercét, és sok más remek várost és vidéket. Részt vehettünk ebben az országos örömben ml is. *Kassán* 1938. november 11-én ott voltam a Kormányzó úr bevonulási ünnepségén. Bizony, húsz év óta nem volt ilyen nagy hazafias élményem. Ott lehettem az önkéntesi évem óta annyira szívemhez forrott gyönyörű városban, láthattam a kassaiak örömkönnyeit. Gyönyörködhettem a kétszáz, díszmagyarba öltözött szépséges magyar lány tolongásában, hogy a Kormányzó párhoz közelebb jussanak. Éppen középük keveredtem. S ott voltam a Rákóczi Ferenc, Thököli és Zrínyi Ilona koporsóinál is a dóm kriptájában.

De ott voltunk és pedig mindketten, drága jó Erzsikémmel, *Kolozsvárt* is 1940. október 24-én, az egyetem-átvételi nagyszerű ünnepségen. Ezt se hittem, hogy még megérjük. Éppen 1940. május 15-én, a díszdoktorrá avatásom ünnepségén mondtam köszönő beszédemben, hogy ha én nem érem is meg, hogy a Ferenc József kir. tudomány-egyetemre visszamehessek a Szamos partjára, de bízom benne, hogy a fiatalabbak meg fogják érni. S ime, még mi is megértük és hamarosan ott lehettünk az annyira szeretett második Alma Materem közelén, részt vehettünk a nagyszerű ünnepségen a Kormányzó pár és egész Magyarország előkelőségei között. S én, mint az egyetem díszdoktora, fent az emelvényen kaptam helyet az épen előző napon felavatott gr. Csáky István külügyminiszter mellett. S aztán felmehettünk a Majális utcai régi kedves lakásunkba, az annyiszor emlegetett Pákey-villába. Benéztünk a házsongárdi temetőbe is, pár szál virágot tettünk a Pákey bácsi sírjára... Végig autóztuk az egész várost, hogy lelkünk megfürödjön a 25 év előtti kedves emlékekben. Résztvettünk reggel a Farkas utcai öreg templomban tartott ünnepi istentiszteleten és a Marianumban rendezett pompás közebédén. Találkoztunk rengeteg jó ismerőssel, régi barátokkal. Ime, a másik nagy ajándék, melyet a jó Isten még tartogatott számunkra.

Vajha megérhetnénk még Pozsony, Eperjes, Arad, Temesvár és annyi elrabolt szép magyar város és vidék s

különösen az általunk is annyira szeretett Tátra visszatértét. De ezt már remélni se merjük. Bizzunk azonban az isteni igazságszolgáltatásban, hogy a nálunk fiatalabbaknak ezt a nagy örömet is megadja a Mindenható.

Edes egyetlen Erzsókám!

Most, mikor emlékezéseimet bevégeztem s a Te drága kis kezeidbe adom ezt a könyvecskét, mit mondhatnék Neked utolsó tanácsul, mint az Üdvözítő parancsát: Légy ezután is hű Magadhoz! Kövesd a Pál apostol bölcs tanítását: Higgy, remélj és szeress!

Őrzd meg rendíthetetlen *hitedet* az isteni Gondviselésben, aki bennünket is közel ötven éven keresztül megóvott minden nagyobb bajtól és a kisebb bajainkat is javunkra fordította. És:

*Remélj, remélj egy jobb hazát
S benne az erény diadalát...*

Légy meggyőződve, hogy a mostani nehéz idők után „Még jönni kell, még jönni fog egy jobb kor,” egy szebb világ mireánk is.

De tartsd meg a Te eddigi legnagyobb erényedet, a *szeretetet* is, melyet oly pazarul árasztottál ránk, családunk aprajára, nagyobbjaira egyaránt, immár csaknem egy egész félévszázadon át. Légy jószágos „Keresztanyukája” a folyton szaporodó fiatal sarjaknak, — hűséges gondozója és Órangyala a nagyobbaknak s ezek között az immár legöregebbnek, a Te zsémbes öreg uracskádnak, aki — ha a Mindenható rendeléséből átköltöztem is a jobb hazába — Petőfi örökszép szavaival:

Téged még akkor is, ott is örökre szeret.

TARTALOM.

	Oldal
Ajánlás.	3
Szülővárosom: Sárospatak.	7
A pataki Finkey-család. Nagyanyánk. Gyermekkorom.	12
Az elemi iskolában. 1875—78.	27
A pataki gimnáziumban. 1879—1887.	31
Jogászéletem. 1887—1891.	43
Kolozsvári jogászságom.	55
Ügyvédjelölti és önkéntesi évem. 1891—1893.	58
Sárospataki jogtanárságom. 1893—1912.	63
Kolozsvári egyetemi tanárságom. 1912—1915.	80
Pozsonyi és szegedi egyetemi tanárságom. 1915—1923.	87
Igazságügyi szolgálatom. 1923—1940. és 1942—44.	103
Irodalmi munkásságom.	116
Egyházi szolgálatom és társadalmi tevékenységem.	127
Házasságom 1896—	132
Utóhang.	153

Eszti néni (1870)

Édesapám (1870)

Szülei házuk

Erzsike (1891)

Saját képem (1915)

Saját házuink Sárospatakon

Páros képünk (1807)

Gombosfüred — Erzsók-villa

Páros képünk 40 éves házassági fordulónkon

